

გაგუთის ნათნძილა

04436930

K 41.103
3

მონაწილე

ს მ ჯ ს ნ

ყოფა

ვაკუჩიან ითონიშვილი

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

მოსვენი

საქართველო

ყოფა

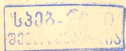
კი-103
3

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1970

ნაშრომი გვაცნობს ქართული მთიელების—
მოხვევების საოჯახო ყოფას. დღემდე უცნობი
ეთნოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე აღ-
წერილია როგორც ისტორიულად არსებული
საოჯახო თემი (დიდი ოჯახი), რომელიც ხევში
გადმონაშთის სახით იყო შემონახული, ისე ინ-
დივიდუალური ოჯახი, როგორც ოჯახის გაბა-
ტონებული ფორმა. ნაშრომში განხილუ-
ლია საოჯახო ყოფის ძირითადი საკითხები:
ოჯახის შემადგენლობა, ეკონომიური საფუძე-
ლები, მმართველობის სისტემა და საკუთრების
ხასიათი.

Валериян Джамбулович Итонишвили

Семейный быт мохевцев

(На грузинском языке)

Издательство «Сაბჭოთა საქართველო»

Тбилиси, Марджанишвили, 5

1970

12883.

21 ს

26

საოჯახო ურთიერთობის მეცნიერული შესწავლა, საზოგადოებრივი ყოფის სხვა ძირითად საკითხებთან ერთად, დაიწყო XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როდესაც დასავლეთის ქვეყნებსა და რუსეთში ეთნოგრაფია დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად ყალიბდებოდა.

ამავე პერიოდიდან მიიჭიცა მკვლევართა ყურადღება კავკასიელ ხალხთა საოჯახო ყოფამ. ოჯახის ფორმების შესწავლისადმი მკვლევართა ესოდენ დიდი ინტერესი განაპირობა აქ ხანგრძლივად შემონახულმა მდიდარმა ფაქტობრივმა მასალამ, რაც საფუძვლად დაედო არაერთ ეთნოგრაფიულ აღწერილობას და გამოკვლევას. ეს მასალა მისი გამომწვეურებისთანავე გასცდა კავკასიის ფარგლებს და ზოგადი ეთნოგრაფიის კუთვნილებად იქცა.

საოჯახო ურთიერთობის შესწავლის თვალსაზრისით საქართველოს ერთ-ერთი საყურადღებო კუთხეა ხევი, სადაც დიდხანს იყო შემონახული ისტორიულად არსებული სოციალური ინსტიტუტების გადმონაშთები. XIX საუკუნის ბოლომდე გადმონაშთის სახით შემორჩენილ ერთ-ერთ ასეთ სოციალურ ერთეულს წარმოადგენდა საოჯახო თემი, ანუ დიდი ოჯახი, რომელიც არსებობას განაგრძობდა ოჯახის გაბატონებული ფორმის — ინდივიდუალური ოჯახის, ანუ პატარა ოჯახის გვერდით. მოხევურ დიდ ოჯახში რელიეფური სიცხადით იყო წარმოდგენილი გადმონაშთური ფორმით შემორჩენილი საოჯახო თემის ძირითადი კომპონენტები: რამდენიმე თაობისა და საქორწინო წყვილის ერთად ცხოვრება, ქონებაზე საერთო საკუთრება, კოლექტიური შრომის ორგანიზაცია, დოვლათის კოლექტიური მოხმარება და სოლიდარული მმართველობის სისტემა. ამ ნიშნების მიხედვით, მოხევური დიდი ოჯახი დემოკრატიული, ანუ სოლიდარული ბუნებისა იყო და არსებითად განსხვავდებოდა ქართველთა ყოფისათვის უცნობი და ზოგიერთი სხვა ხალხისათვის დამახასიათებ-

ლი დესპოტური ოჯახისაგან, რომლის ქონებაზე და მმართველობაში განუსაზღვრელი უფლებებით სარგებლობდა ოჯახის უფროსი წევრი.

მოხვედების საოჯახო ყოფის შესწავლის ძირითადი მიზანია მოვიყენეთ ჩვენ მიერ ხევში შეკრებილ ეთნოგრაფიული მასალები. XVIII—XIX სს. სტატისტიკური მონაცემები და სხვადასხვაგვარი ლტერატურული წყაროები. წინასწარ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ XIX საუკუნის ავტორთაგან მოხვედების საოჯახო ყოფას ყველაზე ახლოს იცნობდა ხევში აღზრდილი დიდი ქართველი მწერალი ალ. ყაზბეგი, ხოლო საბჭოთა მკვლევართაგან ამ საკითხის შესწავლაში განსაკუთრებით დიდი წვლილი შეიტანა რუსულად ხარაძემ.

1960—1961 წლებში რუსულ ენაზე ორ წიგნად გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში — „ქართული საოჯახო თემი“, რ. ხარაძემ, საქართველოს სხვა კუთხეებთან ერთად, მოგვცა ხევში გადმონაშთის სახით შემონახული საოჯახო თემის დახასიათებაც. მის მიერ გამოშუქებული მასალა ასახავს XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ვითარებას, როდესაც ხევში მეცხვარეობა უკვე მეურნეობის წამყვან დარგს წარმოადგენდა და, ამდენად, ის იყო საოჯახო თემის ძირითადი ეკონომიური საფუძველი. ამის გამო რ. ხარაძის მსჯელობა ეხება უმთავრესად მეცხვარეობაზე დამყარებული საოჯახო თემის სტრუქტურას, მის სპეციფიკას.

ჩვენ მიზნად დავისახეთ საკითხის კვლევის გაფართოება მეურნეობის სხვა დარგებთან დაკავშირებითაც. ამასთან, შევეცადეთ გადმონაშთური საოჯახო თემის ძირითადი თავისებურებანი შეგვესწავლა მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. საკითხისადმი ასეთი მიდგომის შედეგად გამოვლინდა საოჯახო ყოფაში მომხდარი ცვლილებები, სახელდობრ, დიდი ოჯახის პატარა ოჯახებად დაყოფის პროცესი.

აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოს, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული ნომენკლატურის შესაბამისად, ამ ნაშრომში ნახმარი ცნება „დიდი ოჯახი“ შესატყვისია ცნებისა „საოჯახო თემი“, ისევე, როგორც თანამედროვე ტიპის ოჯახის აღსანიშნავად ხმარებული ცნებებიც — „ინდივიდუალური ოჯახი“ და „პატარა ოჯახი“ ერთიმეორის იდენტურია.

გვინდა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ ეს ნაშრომი ორგანულადაა დაკავშირებული ადრე გამოქვეყნებულ ორ მონოგრაფიასთან („ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან“, „ხევი ძველად და ახლად“). პირველი მათგანი მიეძღვნა მოხვედების საქორწინო ურთიერთობის შესწავლას, ხოლო მეორე — ხევის საცხოვრებელი ნაგებობების დახასიათებას. ამ ნაშრომებში გაშუქებულია ისეთი სა-

კითხები, როგორიცაა: ოჯახის წევრთა ურთიერთობა სქესისა და ასაკის მიხედვით, ახალშეუღლებულთა ურთიერთდამოკიდებულება, ეკონომიური უფლება-მოვალეობანი (მზითვეი, სათავნო, ურვადი), პატარძლის შრომა-საქმიანობა, საცხოვრებელი და სამეურნეო ფარგლის გამოყენება, სახლის შიდამოწყობილობა, კერის კულტი, საოჯახო რიტუალი და სხვა. დასახელებულ ნაშრომებში ამ საკითხების მეტ-ნაკლები სისრულით განხილვის გამო ზოგიერთ მათგანს აქ დეტალურად აღარ შევეხებით.

ოჯახის შემადგენლობა

ეთნოგრაფიული ძიების შედეგად ხევში დადასტურდა ორი სხვადასხვა ტიპის ოჯახის თანაარსებობა; XIX საუკუნის ბოლომდე ინდივიდუალური ოჯახის გვერდით არსებობდა საოჯახო თემი. ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის ხანაში ოჯახის ეს ფორმა განიცდიდა თვისებრივ ცვლილებებს და მისი ხვედრითი წონა თანდათანობით მცირდებოდა, ხოლო მათი რღვევის ბაზაზე იზრდებოდა ინდივიდუალური ოჯახების რიცხვი. XX საუკუნის კარიბჭესთან საბოლოოდ დაიშალა საოჯახო თემის უკანასკნელი ნაშთები ხევში და სრული მონობოლია მოიპოვა თანამედროვე ტიპის ინდივიდუალურმა ოჯახმა.

ეს პროცესი რომ თვალნათლივ წარმოედგინოთ და ოჯახის არსებულ ტიპებს შორის განსხვავება დავინახოთ, საჭიროა ვიცოდეთ, როგორი იყო ოჯახის შემადგენლობა, მისი ეკონომიური საფუძვლები, მმართველობის სისტემა, შრომის ორგანიზაცია და საკუთრების ხასიათი.

ოჯახის შემადგენლობის შესახებ ხევში დღემდე შემონახულ წყაროთა შორის ყველაზე უფრო არქაულია ისტორიულ-ეთნონიმიკური ხასიათის გადმოცემები, რომლის საფუძველზე ისტორიულ კრილში ოჯახის საკითხის შესწავლას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც ოჯახის განვითარების ისტორია ხევში დღემდე განიხილებოდა მხოლოდ XIX საუკუნის ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით და ადგილი არ ჰქონია უფრო ადრინდელი ეპოქიდან შემონახული მასალის გამომზეურების ცდას.

ჩვენს დრომდე რამდენიმე ვარიანტად მოღწეული თითოეული გადმოცემა წარმოადგენს მრავალმხრივ საინტერესო წყაროს მოხვევითა წარსულის შესწავლისათვის, მაგრამ რაკი ამ ნაშრომში მხოლოდ ერთ საკითხს ვიკვლევთ, გადმოცემათა შინაარსიდან გამოვ-

ყოფთ მარტოოდენ საოჯახო ურთიერთობის ამსახველ მომენტებს, ამ თვალსაზრისით შეეცხებით აგრეთვე მრავალმხრივ საყურადღებო ნაგებობებსაც.

თანახმად ერთ-ერთი ხალხური გადმოცემისა, სოფ. გერგეტში ახლოს, მის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეზე, ცხოვრობდნენ ირჯიულნი ანუ ირჯიაულნი. როგორც გადმოცემის შინაარსიდან ჩანს, ისინი გერგეტში თუ ხევის სხვა სოფლებში ეწეოდნენ მეკობრეობას, მკვლელობას, არ ერიდებოდნენ ქალების მოტაცებასა და გაუპატიურებას. ამგვარი ყოფაქცევის გამო, გადმოცემის ერთი ვარიანტით, ისინი მიჩნეული არიან ოდესღაც აქ ჩამოსახლებულ თათრებად. ხალხმა მათი ბოროტმოქმედება „თათრობას“ გაუთანაბრა და თვით მათი სახელწოდებაც ამ მოვლენას დაუკავშირა. ამგვარი გაგების ნიადაგზე ირჯიაული იგივეა, რაც ურჯულო, ურწმუნო.

ეს განმარტება არ შეიძლება სარწმუნოდ მივიჩნიოთ, რამდენადაც ირჯიაულის ურჯულოსთან გაიგივება მხოლოდ ამ ორი სიტყვის ფონეტიკური მსგავსებითაა გამოწვეული, ხოლო ირჯიაულების თათრებად აღიარება განაპირობა თემთან მათმა მტრულმა ურთიერთობამ. აღნიშნული მოვლენის ამგვარი ახსნა რომ დამაჯერებლობას მოკლებულია, ამის საფუძველს წარმოადგენს ამავე გადმოცემის მეორე ვარიანტი, რომლის თანახმად, ირჯიაული სხვა არა არის რა, თუ არა გვარი, ხოლო ამ გვარის წარმომადგენლები ყოფილან მოხევეები.

ირჯიაულების ყოფილი სამოსახლო ადგილი წარმოადგენს კლდოვან ბორცვს პატარა ვაკით. ბორცვზე დღემდე დგას ნახევრად ჩამონგრეული გვიანფეოდალური ხანის ზურგიანი კოშკი — ე. წ. ირჯეულთ ციხე. იქვე ვაკეზე მდგარა მათი სამსართულიანი ციხე-სახლი, რომელიც საფეხურებიანი ასასვლელით ამ კოშკთან ყოფილა დაკავშირებული. ნაგებობის აღნიშნულ კომპლექსში ირჯიაულებს ერთ დიდ ოჯახად უცხოვრიათ. ისინი რამდენიმე მოწილედ გაყრილან მაშინ, როდესაც 60 სულამდე მიუღწევიათ, მაგრამ კოშკი და ციხე-სახლი არ გაუყვიათ. ერთობის სახლის კედლებზე მიუშენებიათ მხოლოდ რამდენიმე ახალი ნაგებობა ახლად გამოყოფილი ოჯახების საცხოვრებლად. ეს სახლები კარების შეშვეობით ციხე-სახლთან და ამ გზით კოშკთანაც დაუკავშირებიათ. ერთ პატრონი-მიულ უბანში ასე გამაგრებულ ირჯიაულებს იქვე ფერდობებზე ჰქონიათ სახნავ-სათესი ადგილები, სათიბები და საძოვრები, ჰყოლიათ საქონლის ჯოგი, ყოფილან საუკეთესო მონადირეები და მარჯვე მებრძოლნი, მაგრამ მათ არც სამოსახლოს გამაგრებამ უშველა და არც ბრძოლის დიდმა უნარმა: თემმა მათი უმრავლესობა ამოწყვიტა, ხოლო ნაწილმა გაქცევით უშველა თავს.

თემის არანაკლები სიძულვილი დაუმსახურებია ისტორიული დეკლეთის სოფ. ნარიდან (დღევანდელი ჩრდილო ოსეთი) გადმოსახლებულსა და სოფ. ყანობში კურკუმულების გვარში, შეტყუვერთ-ერთ ოჯახსაც. ოჯახის მეთაურის სახელი ყოფილიყო კურკუმულების ამანათებს ერქვათ ალიენი. რამდენიმე თაობის შემდეგ ალიენი ისე გამრავლებულან და მომძლავრებულან, რომ სოფ. ყანობის ციხეს, რომლის მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი, ისინი დაჰპატრონებინან. ამ ციხის ნანგრევებთან ერთად შემონახულია აგრეთვე საცხოვრებელ ნაგებობათა საძირკვლის ნაშთები, სადაც ალიენი ყოფილან დასახლებული ერთი დიდი ოჯახის სახით. გადმოცემა მათ მიაწერს ისეთსავე ბოროტმოქმედებას, როგორსაც ავადსახსენებელ ირჯიაულებს. ამიტომ თემა არც მათ მისცა დიდხანს პარპაშის საშუალება. ალიეთ დიდი ოჯახის უფროსები სათემო საბჭოს გადაწყვეტილებით ჩაქოლეს (ქევბში ცოცხლად დამარხეს), ხოლო მათი ოჯახი მშვიდობიან ცხოვრებას ეზიარა.

ისტორიულ ხევში არსებული ოჯახის სტრუქტურაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს სოფ. ხურთისში ჩაწერილი გადმოცემა, რომლის მიხედვით, მტრისაგან დაძალებული შვიდაისძეები კახეთიდან გამოქცეულან და ხევის სოფ. ხურთისში დამკვიდრებულან. შვიდაისძეებს მიაწერენ იმ ზურგიანი კოშკის აშენებას, რომელიც სოფელსა და თერგის ხეობას კონცხიდან დღესაც ამაყად გადმოჰყურებს და რომელიც ფეოდალური ძნელებდობის ხანაში ხევის ერთ-ერთ თავდასაცავ სიმაგრეს და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის სასიგნალო საშუალებას წარმოადგენდა. თაობიდან თაობამდე გადმოცემის გზით მოაღწია ცნობამ იმის შესახებაც, რომ ამ კოშკში ე. წ. ხურთისის ციხეში გამაგრებული მეციხოვნენი მომხდლური მტრისაგან თავს იცავდნენ მშვილდ-ისრებით, მდულარე წყლითა და წინასწარ მომარაგებული ქვებით.

ხურთისის ციხის კლდოვან ფერდობებზე შვიდაისძეებს აუშენებიათ სახლი და მათი 40-სულიანი ჯალაბობა (ოჯახი) იქ დაბინავებულია. როგორც ამ სახლში, ისე კოშკში, წყალი შედიოდა თურმე თიხის მილებით. მილები აქა-იქ დღემდეა შემონახული საკმაოდ შორს მდებარე საძოვარი მთის წყაროდან კოშკის მისადგომებამდე.

ერთ დღეს შვიდაისძეები სათიბში სამუშაოდ წასულან. სახლში დარჩენილან ოჯახის უფროსი, დიასახლისი, ბავშვები და ორსული რძალი. ოჯახის უფროსს ახლად დაკლული ძროხის ხორცი დაუჭრია და სპილენძის დიდ ქვაბში ჩაუყრია. ქვაბი კერის ჯაჭვზე (საკიდელზე) ყოფილა დაკიდებული. თიხის მილით სახლში შესულ წყალს (რომელსაც საჭირო შემთხვევაში ხის ღარის დახმარებით პირდაპირ ქვაბში უშვებდნენ, ხოლო, ჩვეულებისამებრ, წყალი სახლიდან გა-

რეთ მიედინებოდა მიწისქვეშა არხით) გველი შეპყოლია და ხორც-
თან ერთად მოხარშულა. სამუშაოდან დაბრუნებულ შვიდაისძეებს
შხამიანი კერძით უვასშიათ. საჭმელს არ მიჰკარებია მხოლოდ უგუ-
ნებოდ მყოფი ორსული რძალი. სულ მალე ზოგი გარდაცვლილ
ლო ზოგი გულწასული დავარდნილა. შეშინებული რძალი სოფ.
ფხელში გაქცეულა და ოჯახში მომხდარი უბედურება თავისი მა-
მისახლისთვის შეუტყობინებია. ეს ამბავი გაუგიათ ამ ქალის დედი-
ძმებსაც სოფ. ყანობში. ხალხს ამ უბედურების მიზეზად შავი ჭირი
მიუჩნევია და მისი შემდგომი გავრცელების თავიდან აცილების მიზ-
ნით ოჯახისთვის ბანი თავზე დაუქცევიათ. ასეთი გაუგებრობის გამო
შხამით მოკლულებთან ერთად გულწასულებიც საკუთარი ჭერის
ქვეშ დაუსამარებიათ. ერთადერთ ცოცხლად გადარჩენილ რძალს
ტყუპი შესძენია. ერთისთვის დაურქმევიათ გოგია, ხოლო მეორის-
თვის — ქემა. გადმოცემით პირველი მათგანი იყო გოგისვილების,
ხოლო მეორე — ქემაშვილების წინაპარი. ეს გვარები დღესაც სახ-
ლიეაცობენ, როგორც შვიდაისძეების დიდი ოჯახის შთამომავალი.

შვიდაისძეების თავგადასავალთან სიუჟეტურად ახლო დგას
სოფ. არშაში ჩაწერილი გადმოცემა. როგორც მოხუცები მოგვითხ-
რობენ, ბაზალეთიდან ლტოლვილი კაცი, ჩადენილი მკვლელობის
გამო, თავისი ცოლ-შვილით დღევანდელ სოფ. თოთის ადგილზე და-
სახლებულა, თოთისა, რომელიც ხევის სოფლებს შორის ყველაზე
დიდ სიმაღლეზეა გაშენებული.

თუ რა გვარისა იყო ეს კაცი ბაზალეთში, ამის შესახებ გადმო-
ცემა დუმს. ცნობილია მხოლოდ ის, რომ ბაზალეთიდან წარმომაე-
ლობის გამო ხევში დასახლების დღიდან მათ გვარად ბ ა ზ ა ლ ი მი-
უღიათ.

ერთხელ, როდესაც ოჯახი უკვე 50-მდე სულს ითვლიდა, ბაზალ-
ნი დედაბუდიანად ყანის მოსამკელად გასულან. ეს მომხდარა ძვე-
ლი სტილით 9 სექტემბერს, როდესაც სოფ. სიონში ხატობას იხდიდ-
ნენ და მთელი ხევის მოსახლეობა უქმეს ინახავდა. სამუშაოდ გასულ
ოჯახთან სიონელებს კაცი გაუგზავნიათ და შეუთვლიათ — უქმის
გატეხვით ხევის ადათს ნუ არღვევთ.

— ჩვენი ქალი და რძალი დილითვე დაიხატაო (ე. ი. უქმესთან
დაკავშირებული რიტუალი ხატში დილიდანვე შეასრულებს), — უპა-
სუხნია ბაზალთ ოჯახის უფროსს და სტუმარი მიუწვევია. უქამიათ
იქვე მოხარშული ხორცი და სულ ერთიანად ამოწყვეტილან. ამ შემ-
თხვევაშიც ქებაში გველი მოპყოლია და მისი შხამით მოწამლულან.

ბაზალთ ოჯახიდანაც მხოლოდ უმცროსი რძალი გადარჩენილა
ცოცხალი, რომელსაც სხვებთან ერთად არ უსადილია, ვინაიდან,
მოხევეური ჩვეულების მიხედვით, ოჯახის წევრთა სადილობის მო-

მენტში ფეხზე ტრიალი და მომსახურება პატარძალს ევალეზობოდა. აქ ქალს ვაჟი შესძენია და ბაზალნი კვლავ გამრავლებულან. მომსახურებელურებით დაშინებული შთამომავლობა შემდეგში არა მარტო სიონის ხატობაზე, არამედ მის წინა დღესაც კი უქმობდა. მათგან მთელს ხევში სიონის ხატობის წინა დღეს აღნიშნულ წესს მხოლოდ ბაზალნი იცავდნენ, ამ დღეს ბაზალთ უქმი შეარქვეს.

ოჯახის სტრუქტურის შესწავლისათვის საინტერესო წყაროდ მიგვაჩნია გადმოცემა ფადიაურებისა და ფიცხელაურების ურთიერთობის შესახებ; სნოს ხეობაში გზად მიმავალ ვინმე ქუშაშვილს სოფ. ქოსეში მცხოვრები ფიცხელაურები დახვედრიან და მისთვის ოქროს ყოჩი (სალოცავი ხატი) წაურთმევიათ. გაძარცვული ქუშაშვილი სოფ. ახალციხეში მისულა და იქ მცხოვრებ ფადიაურებთან გაჩერებულა. სტუმარს არც ოჯახში მისვლის მიზეზი უთქვამს და არც გზად მომხდარი შემთხვევა გაუხსენია. ძველი მოხვედრი ჩვეულების მიხედვით, მასპინძელსაც თურმე არ მართებდა სტუმრისთვის მისვლის მიზეზის კითხვა. სტუმრად მისულ კაცს უფლება ჰქონია მასპინძლის ოჯახში 7 წლამდე ეცხოვრა და ემუშავა. მხოლოდ 7 წლის შემდეგ შეეძლო მასპინძელს თავისი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება და სტუმართან მოლაპარაკება, თუკი სტუმარი ამ ხნის განმავლობაში თვითონ არაფერს ეტყოდა.

ფადიაურის ოჯახში ქუშაშვილს 7 წელიწადი უცხოვრია და ოჯახის წევრებთან ერთად უშრომია. 7 წლისთავე ოჯახის უფროსს უკითხავს მისთვის — 7 წლის ჯამაგირის მიღება და წასვლა გირჩენია, თუ ჩვენი ოჯახის წევრად დამკვიდრება და დაცოლ-შვილებაო. ქუშაშვილს უამბია მომხდარი შემთხვევის შესახებ და 7 წლის ჯამაგირის საზღაურად ოქროს ხატის (ყოჩის ქანდაკების) დაბრუნებაში დახმარება უთხოვია.

ფადიაურები არ მორიდებიან ფიცხელაურებთან კონფლიქტს და მაშინ, როდესაც ფიცხელაურები ხატში სალოცავად წასულან, ხოლო სახლში მხოლოდ ერთი ქალი დარჩენილა, ერთ-ერთ ფადიაურს მისთვის ოქროს ყოჩი წაურთმევია და ქუშაშვილისათვის დაუბრუნებია. ხატობიდან დაბრუნებული ქოსელნი ამის გამო თავს დასხმიან ფადიაურებს და დედაბუდიანად ამოუწყვეტიათ. არ მოუკლავთ მხოლოდ ორსული რძალი, რომელიც გუდამაყარს თავის მამის სახლში წასულა და იქ ვაჟი შესძენია.

როდესაც ბიჭი დავეყვაცებულა და გარდასული უბედურება შეუტყვია, შურისძიების მიზნით სოფ. ქოსეში იმ დროს მისულა, როდესაც ქოსელთ დიდი ოჯახის უფროსი იჯდა, ხოლო 35 სული ყანას მკიდა. ფადიაური მათ ანაზღაურად დასცემია, 7 კაცი მოუკლავს და გაქცეულა. დედას როცა ეს ამბავი გაუგია, შვილისთვის უთქვამს:

ქოსელებმა შენი მამა-ბიძის ოჯახიდან რაკი 27 სული გაწყვიტეს. შენ კიდე 20 კაცის სისხლის აღება გმართებდა. დედის დანაშაულები შეიღოს შეუსრულებია და სისხლით დათავსწორების (ე. ი. ორივე მხრიდან მსხვერპლის გათანაბრების) შემდეგ მამაპაპისეულ მტრულს დაშვიდებულა.

მომხდარი შემთხვევიდან დღემდე მთხრობლები ოცამდე თაობას ვარაუდობენ. ამასთან ერთად მიუთითებენ, რომ მტრობას ფადიაურ-ფიცებელაურებს შორის გაცილებით ადრე ჰქონია ადგილი, ვიდრე სნოს ციხე აშენდებოდა. საყურადღებოა, რომ ამ ძეგლის თარიღად ნაგარაუდევია XVI საუკუნის მეორე ნახევარი ან მომდევნო საუკუნის დასაწყისი.

თუ მხედველობაში მივიღებთ სნოს ციხის ხნოვანებას და ამასთან გავითვალისწინებთ, რომ თაობიდან თაობამდე საშუალოდ 30 წელი იანგარიშება, ფიცებელაურ-ფადიაურების ინციდენტი მართლაც შორეულ ეპოქაში უნდა მომხდარიყო. ზეპირი გადმოცემის სარწმუნო წყაროდ მიჩნევის შემთხვევაში, აღწერილი მოვლენა დაახლოებით XIV საუკუნით თარიღდება.

საოჯახო ურთიერთობის შესწავლისათვის არც ის უნდა იყოს ინტერესს მოკლებული, რომ სნოს ციხე ეკუთვნოდა ლუღუშაურებს, ხოლო გადმოცემის მიხედვით, ლუღუშაურების საგვარეულოში შემავალი ერთ-ერთი ოჯახი აერთიანებდა 12 სრულწლოვან ძმასა და ბიძაშვილს. ამ ოჯახის ერთ-ერთი წევრი ყოფილა ხევის ისტორიაში კარგად ცნობილი შიოლა ლუღუშაური, რომელიც XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში არაგვის ერისთავების წინაშე დამსახურების გამო პრივილეგიურ მდგომარეობას აღწევს.

დამოწმებული მასალიდან ამ შემთხვევაში გვაინტერესებს ერთი საკითხი — რა სახის ცნობები აისახა საოჯახო ყოფის შესახებ ზემოთ წარმოდგენილ ხალხურ გადმოცემებში. ამ თვალსაზრისით შეფასებისას თითოეული მათგანი მნიშვნელოვან ეთნოგრაფიულ წყაროდ გვესახება.

გადმოცემა ირჯიაულთ შესახებ შუა საუკუნეების ხევში 60-სულიანი ოჯახის არსებობას გვაუწყებს. ეს ნაამბობი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ ამ დიდი ოჯახის საცხოვრებელი ნაგებობა დიდი მოცულობის კომპლექსი ყოფილა, ხოლო ხალხური ცოდნა წარმოდგენას გვაძლევს საოჯახო მეურნეობაზედაც. ირჯიაულების ძირითად საშუალებას წარმოადგენდა მიწათმოქმედება და მსხვილფეხა მესაქონლეობა, ხოლო შემოსავლის დამხმარე წყაროს — მონადირეობა და მეკობრეობა.

გადმოცემების მიხედვით ასევე ცხადია, რომ სოფ. ყანობში ერთ დიდ ოჯახად ცხოვრობდნენ ალიენი, შვიდაისძეების 40-სულიანი

ოჯახი ბინადრობდა სოფ. ხუროთისში, 50 სულამდე ერთ-ერთ შემთხვევაში უცხოვრიათ ბაზალთ, 27-სულიანი ოჯახის ამოწვევას განაგრძობდა ფადიაურების ხალხური მატინე, 35 მშრომელ წევრს აერთიანებდა ფიცხელაურების ერთი ოჯახი სოფ. ქოსეში, ხოლო ძმებმა და ბიძებმა შვილების სახით 12 მოწილე ირიცხებოდა ლუღუშაურების ოჯახში XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში.

გადმოცემები საყოფადღებოა შემდეგ გარემოებათა გამოც: ოჯახს ხელმძღვანელობდა ხნით უფროსი კაცი, რომელიც განსაკუთრებული პრავილეგიებით სარგებლობდა. ერთი წყაროს მიხედვით, ის სტუმარს ღებულობს და პასუხს აძლევს (გადმოცემა ბაზალთ შესახებ), ხოლო მეორე წყაროს მიხედვით, მის მოვალეობას წარმოადგენდა აგრეთვე ხორცის დაჭრა და ქვაბში ჩაყრა (გადმოცემა შვიდაისძეების შესახებ).

ზოგიერთი საინტერესო ცნობაა შემონახული პატარძლის შრომითი ვალდებულების შესახებაც, რასაც აგრეთვე გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ისტორიული ხევის ოჯახის სტრუქტურის გაცნობისათვის. როგორც დავინახეთ, ფეხზე ტრიალი და სუფრასთან მომსახურება რძლებს შორის ყველაზე უმცროსს ევალებოდა. პურის საჭმელად დაჯდომა მას შეეძლო მხოლოდ ოჯახის წევრების სადილობის შემდეგ. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ ოჯახის უფროსისა და პატარძლის ასეთსავე უფლება-მოვალეობას ეხედავთ გაცილებით უფრო გვიანდელი ვითარების (XIX ს.) ამსახველი ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვითაც.

სპეციფიკური ვითარება მოწმდება ფადიაურებისა და მათთან შეხიზნული ქუშაშვილის ურთიერთობის მაგალითზე. როგორც მასალიდან ჩანს, ყოველგვარი წინასწარი შეთანხმების გარეშე ქუშაშვილი ფადიაურების ოჯახში მივიდა და დაიწყო მათთან ცხოვრება.

მართალია, გადმოცემის მიხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს მათი შეხვედრა ერთიმეორის ვინაობის გაგებისა და მდგომარეობის ცოდნის გარეშე მოხდა და თითქოს ხალხური ტრადიციის გამო, მასპინძელმა მხოლოდ 7 წლის შემდეგ გაბედა სტუმართან მოლაპარაკება, მაგრამ საქმის ნამდვილი ვითარება ასე არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ. ქუშაშვილი ფადიაურთან წინდაუხედავად მისული არ ჩანს. მისთვის უსათუოდ ცნობილი უნდა ყოფილიყო ფადიაურის სამეურნეო პირობები. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუმართლებელი იქნებოდა ასეთი გადაწყვეტილებით სხვის ოჯახში მისვლა.

ჩვენი რწმენით, ქუშაშვილმა მშვენივრად იცოდა, რომ ფადიაურების შეძლებულ ოჯახს ესაჭიროებოდა დაჭირავებული მუშახელი და ისიც თავისი დანაჯარგის ანაზღაურების მიზნით მათ მიეკედლა. ფადიაურებისთვისაც ცნობილი უნდა ყოფილიყო ის გარემოება,

რომ თავისი ნებით მათთან მისული კაცი სამუშაოსა და ცხოვრების სახსარს ეძებდა. რაკი ორივე მხარე ამგვარი გარიგებით იყო დიდი ტერესებული, გადმოცემაშიც გაჩნდა ლეგენდა იმის შესახებ, თითქოს მოხვეური ტრადიციის თანახმად, სტუმარ-მასპინძელს შორის 7 წლის გასვლამდე მოლაპარაკება და მასპინძლის მიერ სტუმრისადმი თვით შეკითხვის მიცემაც კი, ხანგრძლივად იქ ცხოვრების მიზანდასახულობის შესახებ, გამორიცხული იყო.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ამ ურთიერთობას ორი მომენტი ახლავს. ერთ შემთხვევაში თავისი ნებით მოჯამაგირედ დამდგარ კაცს შეეძლო 7 წლის შემდეგ კუთვნილი დოვლათი მიეღო და ოჯახიდან წასულიყო. როგორც ჩანს, მას ასევე შეეძლო სამუდამოდ იქ დარჩენილიყო და საბოლოოდ ოჯახის წევრის უფლებით დამკვიდრებულიყო. ურთიერთშეთანხმების ეს მეორე წესი უშუალო კავშირში ჩანს ე. წ. ამანათობის ჩვეულებასთან, როდესაც რაიმე მიზეზით შემოხიზნული კაცი დამხვდურს ეკედლებოდა, მის უბანში სახლდებოდა და ხშირ შემთხვევაში მის გვარსაც ღებულობდა.

გარიგება-შეთანხმების ორივე ეს ვარიანტი სავსებით გამორიცხავდა იძულებასა და ძალმომრეობას. თავისი შრომის გაქირავება თვით მშრომელის ნება-სურვილსა და დამქირავებელთან შეთანხმებაზე იყო დამოკიდებული. პირობის შესრულების შემდეგ მას არჩევანის საშუალებაც ეძლეოდა. ყოველივე ეს შორს იდგა იმ პროცესისაგან, რომელიც ადამიანის დაყმევებას და ფეოდალის მიერ მიწაზე მის მიმაგრებას გულისხმობდა. ქუშაშვილი თავისუფალი მეთემეა, რომელიც ასევე რიგით მეთემესთან, მაგრამ ეკონომიურად შეძლებულ ოჯახთან ამყარებს თავისთვის სასარგებლო კავშირს და ეს შეძლებული მეთემეც მის შრომას ასევე თავისთვის სასარგებლოდ იყენებს.

ამგვარი ურთიერთობა, რომელიც მხარეთა ნებაყოფლობით შეთანხმებას გულისხმობდა, რასაკვირველია, თავისუფალი თემისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი, მაგრამ ამასთან ერთად სხვა მნიშვნელოვან სოციალურ სურათსაც ვხედავთ. თვით ამ ნებაყოფლობითი გარიგების პირობები არსებითად უკვე მაჩვენებელია იმისა, რომ ხევის თემურ საზოგადოებაში ღრმავდებოდა ეკონომიური უთანასწორობა, გამოიყენებოდა დაქირავებული შრომა და გზას იკაფავდა უფლებრივი დიფერენციაცია. გადმოცემაში ასახული ვითარება შეესაბამება ტერიტორიული თემის ფარგლებში თემური წყობის რღვევისა და აღრეფეოდალური ურთიერთობის განვითარების სტადიას, ისევე, როგორც ეს სოციალური პროცესი საერთოდ

დამახასიათებელი იყო ქართველი და კავკასიელი მთიელების სწავლადობრივი ცხოვრების ისტორიისათვის.

ზემოთ განხილული გადმოცემების მნიშვნელობას უზრუნველყოფს საკუთრებით მასალის დათარიღების შესაძლებლობა. ექვთიმე მცხეთელის, ერტი მხრივ, გადმოცემაში ასახული მოვლენიდან დღემდე გარდასულ თაობათა რაოდენობის მიახლოებითი ცოდნის საფუძველზე, ზოლო, მეორე მხრივ, იმ ძეგლების მეშვეობით, რომლებთანაც დაკავშირებულია მომხდარი ამბები.

XVI-XVII საუკუნეებით დათარიღებული სნოს ციხის დაარსების თუ მისი წინარე ეპოქის მოვლენების, აგრეთვე დაახლოებით ამავე დროის სხვა ძეგლების (ხუროთისისა და გერგეტის ზურგიანი კოშკების) აშენებასა და გამოყენებასთან დაკავშირებული ხალხური ეპიზოდების მიხედვით, დიდი ოჯახების არსებობა ემთხვევა შუა საუკუნეების ხანას. რა თქმა უნდა, ეს არ არის საოჯახო თემის წარმოშობა-ჩამოყალიბების ეპოქა. როგორც უკვე დამტკიცებულია, საოჯახო თემი შეიქმნა გვაროვნული წყობის დაშლისა და სოფლის თემის ფორმირების საფეხურზე.

შუა საუკუნეების ხევში, ისევე როგორც ყველგან, სადაც კი ოჯახის ეს ფორმა იქნა შესწავლილი, დიდი ოჯახი წარმოადგენდა საოჯახო თემის გადმონაშთს, რომელსაც სოფლის თემის არსებობის პირობებში განვლილი ჰქონდა განვითარების გრძელი გზა. შუა საუკუნეების ხევის თემურ საზოგადოებაში, გზას იკაფავდა რა ადრეფეოდალური ურთიერთობა, საოჯახო თემის, როგორც სოციალურ-ეკონომიური უჯრედის შემდგომი განვითარებაც ადრეკლასობრივი (ადრეფეოდალური) საზოგადოების ფორმირების პროცესს მიჰყვებოდა, თანდათანობით კარგავდა ადრინდელ სახეს და ითვისებდა ახალი სოციალური წყობის შესაბამის ელემენტებს.

საოჯახო ყოფასთან კავშირში თუ გარკვეულ მნიშვნელობას ენიჭებთ გადმოცემებში ხსენებულ კოშკებსა და ყოფიდან გამქრალ საცხოვრებელ ნაგებობებზე შემონახულ ზეპირ ცნობებს, საკვლევი საკითხისათვის კიდევ უფრო საყურადღებოა ჩვენს ეპოქამდე შემონახული ის სახლები, რომლებშიც დიდ ოჯახებს უცხოვრიათ. ერთ-ერთი ასეთი გადაკეთებული სამსართულიანი ციხე-სახლი დგას სოფ. ყანოზში, რომელიც, ხელოვნების ისტორიკოსების (რ. შმერლინგი, ვ. დოლიძე) აზრით, XVIII საუკუნეს ეკუთვნის. ხალხური გადმოცემის მიხედვით კი იგი აშენებულია ითონიშვილების გაუყრელი ოჯახის მიერ 9-10 თაობის წინ, მაშინ, როდესაც ხევის დამორჩილებისათვის იბრძოდნენ არაგვის ერისთავები (XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში).

არანაკლებ საინტერესოა ტერასული ფორმის სამსართულიანი

სახლი სოფ. ხუროთისში. ხალხური გადმოცემა სახლის აშენებას მიუ-
წერს თაზი წიკლაურსა და მასთან გაუყრელად მცხოვრებ მძისწუ-
ლებს — თომას და მაშენიას. გადმოცემაში ვხვდებით ცნობას იმის
შესახებაც, რომ თომა, მაშენია და მათი ბიძაშვილი ვაზდაგა ამ სახ-
ლის სათოფურებიდან ცეცხლს უშენდნენ კარზე მომხდურ ლეკებს.
მარტო ამის ზიხედღითაც შეგვეძლო ეს ნაგებობა XVIII საუკუნის
ძეგლად მიგვეჩნია. მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებო და სან-
დოა ამის დასამტკიცებლად ის გარემოება, რომ სახლის ერთ-ერთი
ამშენებელი — თაზი წიკლაური თავისი 5 შვილით (პაპა, ივანე, ვაზ-
დაგა, პაპი, მამუკა) მოხსენებულია XVIII საუკუნის სტატისტიკურ
აღწერილობაში¹. მაშასადამე, ნაგებობა თარიღდება XVIII საუკუ-
ნით და ის წარმოადგენდა თაზი წიკლაურის მეთაურობით გაუყრე-
ლად მცხოვრები მისი 5 შვილისა და 2 მძისწულის ბინას.

მოხევეთა თითქმის ყველა გვარის ბიოგრაფიაში ვხვდავთ ანა-
ლოგიურ ფაქტს. ხევეში არ გვეგულება ისეთი კაცი, რომელმაც არ
მიგვითითოს წარსულში ერთობის სახლის არსებობის შესახებ. მო-
ხევის გაგებით, ეს ერთობის სახლი სხვა არა იყო რა, თუ არა ერთ
ოჯახად მყოფი ახლო ნათესაგების ბინა, რამდენადაც ერთობა ნიშ-
ნავდა გაუყოფლობას, რამდენიმე თაობის ერთ ჭერქვეშ ცხოვრებას.
მაშასადამე, საცხოვრებელი ნაგებობის სახელწოდება მიგვითითებს
ხევის წარსულში გაუყრელად ცხოვრების ტრადიციას, ხოლო ამა-
ვე სახის ნაგებობანი ციხე-კოშკებთან ერთად დახმარებას გვიწევს
საოჯახო ურთიერთობის შესახებ შემონახული მასალების დათარი-
ღებაში.

ისტორიულ-ეთნონიმიკური ხასიათის ხალხურ გადმოცემებთან
და მატერიალური კულტურის ძეგლებთან ერთად XIX საუკუნეშ-
დე არსებული ოჯახის შემადგენლობის შესწავლისათვის საყურად-
ღებო წყაროს წარმოადგენს შემოხსენებული სტატისტიკური აღ-
წერილობა, რომელიც შედგენილია 1774 წელს, მეფე ერეკლე მეო-
რის ბრძანებით, ლუარსაბ მაყაშვილისა და მანუჩარ თუმანიშვილის
მიერ და ცნობილია, როგორც „აღწერა არაგვის ხეობისა“. ამ სა-
ხელწოდებაში იგულისხმება არა მარტო მთიულეთისა და გუდამაყ-
რის არაგვი, არამედ მდინარე თერგის ხეობაც, რამდენადაც თერ-
გის ერთ-ერთ ძველ სახელწოდებას აგრეთვე არაგვი წარმოადგენდა.

¹ ე. თაყაიშვილი, მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერი-
ლობისა მეორემატე საუკუნეში, ტფილისი, 1907, გვ. 420.

მამასაღამე, აღწერილობა მოიცავს მთიულეთ-გუდამაყროსა და ზე-
ვის 8 სასოფლო თემს, ე. ი. ყოფილ არაგვის საერისთავოს, რომე-
ლიც 1756 წელს გაუქმდა არაგვის ერისთავებთან ბრძოლაში მძიმე
ხელისუფლების გამარჯვების შედეგად.

ანთ ცოლ-შვილის პატრონს (მამა-ქმარს) ნიშნავდა, მაშინ გამოდის, რომ რამდენიმე „თავის“ გამაერთიანებელი კომლი იყო რამდენიმე ოჯახის ერთობლიობა, კოლექტიური უჯრედი.

მაშასადამე, თანამედროვე ეთნოგრაფიულ მეცნიერებაში მდებარეობს ბული ტერმინოლოგიის მიხედვით, კომლი, რომელშიც მხოლოდ 1 „თავი“ ირიცხებოდა, წარმოადგენდა ინდივიდუალურ ოჯახს, ხოლო კომლი, რომელშიც რამდენიმე „თავი“ ითვლებოდა, უნდა ყოფილიყო საოჯახო თემი, რამდენადაც მის ფარგლებში შედიოდა რამდენიმე საქორწინო წყვილი თავისი შთამომავლობით.

როგორც ივ. ჯავახიშვილის კონცეფციიდან აშკარად ჩანს, აღწერილობაში ოჯახის სულადობა ნაჩვენებები არ არის და ამდენად ცნება „თავი“ გულისხმობდა მხოლოდ მეთაურს და არა ოჯახის ყველა წევრს.

ე. თაყაიშვილის შეხედულებით, „რიცხვი „თავთა“ სრულებით იმის მაჩვენებელი არ არის, თუ რამდენი სულია კომლში. იმის ცნობები თუ რამდენი სულია კომლში, დავთრებში აღნიშნული არ არის: ეს აღმწერთ მიზანს არ ეხებოდა. თავი მიზანი აღწერისა იყო სკოდნოდან, თუ რამდენი მეომრის გამოყვანა შეიძლებოდა ომიანობის დროს კომლიდან და რამდენ მეკომურს ედვა სახელმწიფო გადასახადი“¹.

ივ. ჯავახიშვილი და ე. თაყაიშვილი ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ახსნას იძლევიან, მაგრამ ორივე მეცნიერის ღრმა რწმენით, დავთარში სრულებით არ არის ცნობები თითოეული კომლის სულადი შემადგენლობის შესახებ.

ორივე მეცნიერის ინტერპრეტაცია კომლში შემავალი „თავი“-ს შესახებ უსათუოდ საგულისხმოა. „თავი“ კომლში შემავალი ოჯახის უფროსი იყო, მეომარი თუ გადასახადის გამომღები, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ რამდენიმე „თავის“ მომცველი კომლი საოჯახო თემის ნიშნებს ატარებდა. მაგრამ თუ ამ ორი შეხედულებიდან ერთ-ერთის გაზიარებაზე მიდგება საქმე, უფრო დასაბუთებულად მიგვაჩნია ივ. ჯავახიშვილის კონცეფცია. პირველ ყოვლისა, ამის საბუთად გამოდგება თვით ტერმინი „თავი“, რაც გარკვეული სოციალური ერთეულის სათავეში ყოფნისა, თაოსნობისა და უფროსობის გამომხატველია.

„თავი“ იყო უფროსი ცოლ-შვილისა, ხოლო ვინაიდან რამდენიმე ასეთი უფროსისა და მათი ოჯახების ერთ ჰერქვეშ ყოფნა იგულისხმება, ცხადია, რომ ასეთ გაერთიანებასაც უნდა ჰყოლოდა ერთი საერთო ხელმძღვანელი, საოჯახო თემის მეთაური. აღწერილობაში

¹ ე. თაყაიშვილი, დასახელებული წიგნში, გვ. IX-X.

ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი. ამიტომ ოჯახში, სადაც რამდენიმე „თავი“ იმყოფებოდა, საერთო ხელმძღვანელობა მათ შორის სწორედ უფროსს უნდა დაეკისრებოდა. თუ დასახელებულ „თავთა“ სიამში მამა, შვილები და ბიძაშვილები ერთად არიან აღრიცხულნი, მაშინ უფროსად მამა უნდა ვიგულისხმოთ. მაგალითად, სოფ. სტეფანწმინდაში ერთ კომლში ნაჩვენებია „თავი“ 5 (ე. ი. 5). ესენია: მოურავი ყაზიბეგ, იასე, ბადურ, გაბრიელ და ივანე.

როგორც ცნობილია, ყაზიბეგ ჩოფიკაშვილი იყო აღ. ყაზბეგის წინაპარი. აქ ჩამოთვლილი იასე, ბადურ, გაბრიელ (აღ. ყაზბეგის პაპა) და ივანე იყვნენ ყაზიბეგის შვილები, რაც დასტურდება აღ. ყაზბეგის მამის — მიხეილ ყაზბეგის მიერ შედგენილი გენეალოგიის მიხედვითაც¹. გენეალოგიის შედგენის დროისათვის, 1820 წელს, როდესაც მიხეილი 17 წლისა იყო, ყაზიბეგს ოთხივე აქ დასახელებული ვაჟი ცოცხალი ჰყავდა, ხოლო ორიც (მიქელ და გიორგი) გარდაცვლილი. ამ ოჯახს ხელმძღვანელობდა ყაზიბეგ ჩოფიკაშვილი.

აღწერილობაში ხშირად ცალკეა გამოტანილი „თავის“ ქვეშ ნაგულისხმევი რამდენიმე პიროვნების მამის სახელიც. ე. ი. ჯერ დასახელებულია მამა, ხოლო შემდეგ ხდება „თავების“ თანმიმდევრობით ჩამოთვლა. მაგალითად, „წიკლაური თაზის შვილი — კომლი ა, თავი 5 (პაპა, ივანე, ვაზდაგა, პაპი და მამუკა). აქედან ნათელია, რომ ჩამოთვლილი 5 კაცის ანუ 5 „თავის“ მამა იყო თაზი, რომელიც გაუყარელ ოჯახს ხელმძღვანელობდა.

ანალოგიური სურათია ლუდუშაურების ოჯახში. ლუდუშაური ჯაბანა გვესახება დიდი ოჯახის ხელმძღვანელად, ხოლო მისი თითოეული შვილი (მარტია, მამუკა, ჯარია, უძილა და შაშვა) იყო ამ დიდ ოჯახში შემავალი ცალკე უჯრედის „თავი“.

ხევის სტატისტიკური აღწერილობიდან კარგად ჩანს მრავალი სხვა ოჯახის ასეთივე შედგენილობა და სტრუქტურა. სოფ. გერგეტში რანბულიშვილის კომლში იმყოფებოდა 4 „თავი“, ამავე სოფლის არაერთი სხვა ოჯახი აერთიანებდა ორსა და სამ „თავს“. სოფ. სტეფანწმინდაში აღწერილია ჩოფიკაშვილების კიდევ 3 კომლი, რომელთაგან ერთში იყო 4 „თავი“, მეორეში — 3, ხოლო მესამეში — 1. ამავე სოფელში ალიბეგაშვილების 4 კომლიდან ერთში აღრიცხულია 2 „თავი“, ხოლო სამ დანარჩენში — სამ-სამი „თავი“. აქვე გურაპიშვილისა და ქუშაშვილის თითოეულ კომლში ვხვდავთ

¹ აღ. ყაზბეგის ოჯ., ტ. V, თბ., 1950, გვ. 540 (ს. ყუბანეიშვილის შენიშვნა).

ოთხ-ოთხ „თავს“ და ა. შ. სოფ. სნოში ღუდუშაურების კომლითა უმრავლესობაში ირიცხებოდა უმთავრესად 2-3 „თავი“, ხშირ შემთხვევაში ოთხიც, ხოლო სოფ. ტყარშეტში ასეთ ოჯახებთან ერთად ერთი ისეთი კომლიც კია აღწერილი, რომლიდანაც აღწერილი აყვანილი ოჯახის საერთო ხელმძღვანელი და 6 „თავი“. ამ კომლის მეთაურად გვევლინება ნადირა მაისურაძე, ხოლო „თავთა“ რიცხვში დასახელებულია: გია, მაისურ, ბიძია, შიო, ელია და გიორგი.

მოტანილი მაგალითების მიხედვით აშკარა უნდა იყოს, რომ XVIII საუკუნის ხევში ინდივიდუალურ ოჯახებთან ერთად საკმაოდ დიდი რაოდენობა მოწმდება დიდი ოჯახებისაც. აღწერილობის მიხედვით განსაკუთრებით საყურადღებოა დიდი ოჯახის სტრუქტურა, რომლის შემადგენლობიდან აღმწერნი, პირველ ყოვლისა, ასახელებენ ოჯახის საერთო ხელმძღვანელს, ხოლო შემდეგ ჩამოთვლიან მის შიგნით მყოფ „თავეებს“.

დიდი ოჯახის გაყრის ნიადაგზე თითოეულ ცალკე გამოყოფილ ახალ ოჯახს „თავი“ ექცეოდა სათავეში. ამ ოჯახის ბუნებრივი ზრდის შედეგად იქმნებოდა რა დიდი ოჯახი, მისი სეგმენტაციის შედეგად ყალიბდებოდა უახლოეს ნათესავთა გაერთიანება. ყოველი ასეთი ნათესაური ჯგუფი, რომლის ერთობის ნიშნებად გვესახება წინაპრის კულტი, ერთი საცხოვრებელი უბანი, საერთო სალოცავი, სასაფლაო და საკუთრების რიგი საერთო ელემენტები, წარმოადგენდა პატრონიმის, რომლის ბუნება რამდენადმე ცნობილია ქართულ-კავკასიური მასალის მიხედვით, ხოლო ხევში მისი შესწავლა ჩვენს მომავალ ამოცანას შეადგენს.

ამჟამად მხოლოდ იმ გარემოებაზე გვინდა მიუთითოთ, რომ პატრონიმიას უმკვიდრდებოდა ოჯახის ყოფილი მეთაურის სახელი, რაც კარგად ჩანს განხილული სტატისტიკური აღწერისა და ჩვენ მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალების ურთიერთშედარების საფუძველზე. მაგალითად, გერგეტელი სუჯაშვილების სხვადასხვა ოჯახთა აღწერილობისას გვხვდება „თავად“ ხსენებული ძაი, სეხნია, უძილა და ა. შ. ეთნოგრაფიულმა ძიებამ გვიჩვენა, რომ აქ დასახელებული „თავეები“ ითვლებოდნენ დიდი ოჯახის ხელმძღვანელებად, ხოლო ამ ოჯახების დაყოფის შედეგად ჩამოყალიბდა პატრონიმიული ერთეულები (ნათესაური ჯგუფები) — ძაიენი, სეხნიენი და უძილენი.

სოფ. სტეფანწმინდაში ჩოფიკაშვილთა ერთ-ერთი ოჯახის მეთაურის — ყაზიბეგის სახელით გამოიყო რა ერთი პატრონიმიული ერთეული, შემდეგ ამ ერთეულის ეპონიმის — ყაზიბეგის მიხედვით

წარმოიქმნა თვით გვარი ყაზბეგი, რომელიც გააზნაურებით ვაჭრო-
წვეული დაწინაურების გამო გაემიჯნა რიგით მეთემეზალ დაბნე-
ნილ ჩოფიკაშვილებს.

აღწერილობაში ხსენებული „თავი“ რომ შემდეგში შემოვიღოთ
მიუღი ერთეულის ეპონიმად მკვიდრდებოდა, ეს ლეღეშაურების
მაგალითზედაც კარგად შეიმჩნევა. ამ გვარის კომლთა აღწერილო-
ბაში გვხვდება „თავის“ ისეთი სახელები, როგორიცაა თათარა, ფრ-
ჩან, ვარძუკა, აქაი, ლომნია, ჯანუყო და სხვ. ამის შესაბამისად ხევ-
ში დავამოწმეთ ნათესაურ გაერთიანებათა სახელწოდებები: თათა-
რენი, ფირანიენი, ვარძუკენი, აქენი, ლომნიენი, ჯანუყენი და ა. შ.
საყურადღებოა, რომ მათი უმრავლესობა შემდეგში გვარის სახელა-
დაც კი იქცა: ფირანიშვილი, ვარძუკაშვილი, აქიაშვილი, ჯანუყა-
შვილი და ა. შ.

ანალოგიური ვითარება დასტურდება XVIII საუკუნეში აღწე-
რილი ბევრი სხვა ოჯახის მიხედვითაც. რამდენადაც პატრონიმი
იქმნებოდა საოჯახო თემის სეგმენტაციის შედეგად და მისი სახელ-
წოდება წარმოებული იყო გაუყრელი ოჯახის მეთაურის საკუთარი
სახელიდან, ამდენად ყოველი პატრონიმიული ერთეულის ჩამოყა-
ლიბებამდე ადგილი ჰქონია საოჯახო თემის გადმონაშთური ფორმით
არსებობას, ხოლო პატრონიმიის ყოველი ეპონიმი თავის დროზე
წარმოადგენდა საოჯახო თემის ხელმძღვანელს.

ამგვარად, ისტორიულ-ეთნონიმიკური გადმოცემების, მატერია-
ლური კულტურის ძეგლების, სტატისტიკური მონაცემებისა და ნა-
თესაურ გაერთიანებათა სტრუქტურის მიხედვით, შუა საუკუნეების
ხევში ყოფის ერთ-ერთ კომპონენტს წარმოადგენდა დიდ ოჯახებად
ცხოვრების წესი. ისტორიულ ხევში გადმონაშთის სახით შემორჩე-
ნილ საოჯახო თემს უკვე განეცადა რა ფეოდალური ურთიერთობის
გავლენა, ზემოხსენებული წყაროების მიხედვით, ის მაინც ძირითად
ეკონომიურ ერთეულს წარმოადგენდა ხევისათვის ასევე ნიშანდობ-
ლივი ინდივიდუალური ოჯახის გვერდით. ფეოდალურ ხანაში ხევის
ყოფისათვის დამახასიათებელ მოვლენად გვესახება ოჯახის ამ ორი
ფორმის თანაარსებობა. მიმდინარეობდა ინდივიდუალური ოჯახების
რიცხვის ზრდა გადმონაშთური ფორმით შემონახული საოჯახო
თემების სეგმენტაციის ბაზაზე. ოჯახის ძველი ფორმა კვდებოდა,
ხოლო ახალი მიიღტვოდა საბოლოო გამარჯვებისაკენ. ეს კი იმაზე
ნიშნავდა, რომ ოჯახი ძირფესვიანად თვისებრივ ცვლილებებს განი-
ცდიდა.

ზემოთ აღნიშნული სოციალური პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როდესაც ხეივანურადაა იკიდებდა და გზას იკაფავდა კაპიტალისტური ურთიერთობა. ამის მიუხედავად, გასულ საუკუნეში საოჯახო თემი კვლავ განაგრძობდა არსებობას გადმონაშთის სახით. მის სხვა ძირითად ნიშნებთან ერთად ეს ჩანს ოჯახის შემადგენლობის შესახებ არსებული წყაროების მიხედვითაც.

XIX საუკუნის წერილობითი წყაროებიდან ამ მხრივ, პირველ ყოვლისა, საყურადღებოა რუსეთის მთავრობის საგანგებო დავალებით (საქართველოს ფინანსური აღწერის მიზნით) ნ. ჭილაშვილის მიერ 1827 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთი ნაწილის (ხევი, მთიულეთი, გუდამაყარი, თრუსოს ხეობა) ეკონომიური მიმოხილვა¹. ამ ნაშრომში ნ. ჭილაშვილი საგანგებოდ არ ეხება ოჯახის შემადგენლობას, მაგრამ სხვა საკითხების განხილვასთან დაკავშირებით ოჯახის ფორმის შესახებაც მასში გარკვეულ პასუხს ებოულობთ. ნ. ჭილაშვილის განმარტებით, ხევში სახაზინო მიწის ყველაზე დიდი საგადასახადო ნაკვეთი ანუ საკომლო ერთ ღესეტიანას არ აღემატებოდა. ეს ნაკვეთი წარმოადგენდა ერთი კომლისათვის განკუთვნილ სახნავ-სათეს ადგილს, მაგრამ ნ. ჭილაშვილისავე ცნობით, თითქმის ყოველ ასეთ ნაკვეთზე რამდენიმე კომლი (ე. ი. ოჯახი) იჯდა.

როგორც ამ განმარტებიდან ჩანს, ნ. ჭილაშვილი სიზუსტეს არ იცავს სოციალური ტერმინების ხმარებისას. მისი ინტერპრეტაციის მიხედვით გამოდის, რომ ეს მიწა წარმოადგენდა ერთ საკომლოს, ე. ი. ერთი ოჯახის კუთვნილებას და თანაც მასზე რამდენიმე კომლი, ე. ი. რამდენიმე ოჯახი მჯდარა. ასეთი გაუგებრობა იმასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომ ნ. ჭილაშვილს ოჯახად, კომლად მიაჩნდა, ერთ შემთხვევაში, ერთი საქორწინო წყვილი, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, ის სოციალური ერთეული, რომელიც რამდენიმე ასეთ წყვილს აერთიანებდა და მიწის ამ ნაკვეთს ფლობდა. ხოლო ვინაიდან მიწის ერთი ასეთი ნაკვეთი რამდენიმე ოჯახის (ე. ი. რამდენიმე საქორწინო წყვილის) კუთვნილებას წარმოადგენდა და ერთ საგადასახადო ერთეულად ითვლებოდა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს მიწა ეკუთვნოდა მასზე მჯდარი რამდენიმე ასეთი კომლის მომცველ უჯრედს, ე. ი. საოჯახო თემს, რომლის არსებობა გადმო-

¹ Записка Н. С. Чилиева о горских народах по Военно-Грузинской дороге 1827 года, АКАК, VII, Тифлис, 1878.

ნაშთური ფორმით გასული საუკუნის არამცთუ პირველ მეოთხედიმ, არამედ მის მეორე ნახევარშიც ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში სისხლით ნათესავენი ნიშნები თაობის ერთ ჰერქვეშ ცხოვრების წესს ხევში პირველად უზრადლება მიაქცია ალ. ყაზბეგმა და მან, როგორც მოვლენათა უშუალო დამკვირვებელმა, 1880 წელს გამოქვეყნებულ წერილში (მოხვედები და იმათი ცხოვრება) მიუთითა: „საზოგადოდ, ძმები ძნელად ეყრებიან ერთმანეთს და თუ დედ-მამა ცოცხალი ჰყავსთ, მაშინ ხომ სულ შეუძლებელია იმათი გაყრა“. მწერალმა აქვე აღნიშნა, რომ „ისინი ცხოვრობენ ბევრჯელ ოცს სულ ჯალაბამდინ“, ხოლო 1881 წელს გ. რადეს წიგნის შესახებ დაწერილ ვრცელ რეცენზიაში ალ. ყაზბეგმა ხევი საქართველოს მთიანეთის იმ თემთა რიცხვს მიაკუთვნა, სადაც ერთ ოჯახში რამდენიმე წყვილი ცოლ-ქმარია, „ბევრჯერ მესამე თაობაც არ იყრება და ერთად ცხოვრობენ“. ალ. ყაზბეგი შემდეგ კიდევ ერთხელ დაუბრუნდა ამ საკითხს და მოხვედების ეთნოგრაფიით დაინტერესებულ მოსკოვში მყოფ ალ. ხახანაშვილს 1887 წელს წერილობით აუწყა: „მთაში ძმები იშვიათად გაიყრებიან ახლმე. ზოგი კომლეულობა, როგორც, მაგალითად, ს. სტეფანწმინდაში — ქუშაშვილი 55-ს სულს შეადგენს“.

გასული საუკუნის მასალებზე დაყრდნობით, ამავე გარემოებაზე მიუთითებდა ნ. ნიკიფოროვიც. როგორც ის აღნიშნავდა, XIX საუკუნის 80-იან წლებში დუშეთის მაზრაში, რომელშიც ადმინისტრაციულად მაშინ ხევიც შედიოდა, ოჯახის უფროსი მამის სიცოცხლეში ოჯახის გაყრა იშვიათად ხდებოდა. მისი დაკვირვებით, ეს პროცესი ძირითადად მიმდინარეობდა სამხედრო გზის პირად მდებარე სოფლებში. ნ. ნიკიფოროვს ამის მიზეზად მიაჩნდა სამხედრო გზით შეღწეული ცივილიზაციის (ე. ო. კაპიტალისტური ურთიერთობის — ვ. ი.) გავლენა. რაც შეეხება ქალაქიდან და გზიდან დაშორებულ მიყრუებულ ხეობებს, ავტორის ცნობის თანახმად, აქ ჯერ კიდევ არ იჩენდნენ მიდრეკილებას განკერძოებისაკენ და ერთ ჰერქვეშ შეთანხმებულად ცხოვრებას განაგრძობდნენ. ნ. ნიკიფოროვი თითონ ყოფილა მნახველი ბევრი ისეთი პატრიარქალური ოჯახისა, რომელიც 25—40 სულისაგან შედგებოდა და 3 თაობას მოიცავდა¹.

¹ Н. Никифоров, Экономический быт государственных крестьян Душетского уезда Тифлисской губернии, МИЭБГКЗК, т. V, ч. II, Тифлис, 1887.

ალ. ყაზბეგისა და ნ. ნიკიფოროვის ამ ცნობებთან ერთად, ზემოხსენებული საკითხის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან წყაროდ გვესახება XIX საუკუნეში ოფიციალური ხელისუფლების მითითებით შედგენილი სტატისტიკური აღწერილობა, რომლის მიხედვითაც ვეცნობით მაშინდელ ადმინისტრაციულ დარაიონებას, სამეურნეო-ეკონომიური პირობების ციფრობრივ მაჩვენებლებს, მოსახლეობის ეთნიკურ, სოციალურ, სარწმუნოებრივ და რიცხოვრივ შემადგენლობას, სოფლების სიას, კომლთა რაოდენობას და მოსახლეობის სტატისტიკას მამრობითი და მდედრობითი სქესის ჩვენებით.

სამწუხაროდ, არც 1873 და არც 1886 წლის აღწერაში ოჯახების პერსონალური შემადგენლობა ნაჩვენები არ არის. ამიტომ ამ წყაროების მიხედვით აბსოლუტური მონაცემების დადგენის შესაძლებლობა გამორიცხულია და მხოლოდ ოჯახის საშუალო სიდიდეზე შეიძლება ვიქონიოთ წარმოდგენა.

1873 წლის აღწერაზე დაყრდნობით, ნ. ნიკიფოროვის მოხევის ოჯახის საშუალო სიდიდედ გამოჰყავს 7,36 სული. დაახლოებით ასეთივე მაჩვენებლებით ხასიათდება დუშეთის მაზრაში მცხოვრები მთიულების, გუდამაყრელებისა და ოსების ოჯახის საშუალო სიდიდე, მაშინ, როდესაც ინგუშის ოჯახში საშუალოდ ირიცხებოდა, 6,51 სული, ფშავლის ოჯახში — 5,42 სული, ხევსურის ოჯახში — 4,98 სული.

ხევის შესახებ ანალოგიურ სურათს ვხედავთ 1886 წლის აღწერაშიც. როგორც გამოანგარიშებამ გვიჩვენა, სოფლების ერთ ნაწილში კომლის საშუალო სიდიდეა 6 სული (გარბანი, მიგუდა, ახალციხე, ქოსელი), სოფლების უმრავლესობაში (გერგეტი, ფანშეტი, სნო, კარკუჩა, თოთი, არშა, ტყარშეტი, სიონი, გორისციხე, ფხელშე) ოჯახი საშუალოდ ითვლიდა 7—8 სულს, ხოლო ზოგიერთ სოფელში (ყანობი, ცდო, ხურთისი, გაიბოტენი) ოჯახი საშუალოდ 9, 10, 11 სულისაგან შედგებოდა¹.

თავისთავად ცხადია, რომ საშუალო მაჩვენებლების მიხედვით კონკრეტულად აღებული ოჯახის შემადგენლობის დადგენა ჭირს, მაგრამ არამცთუ ცალკეული ოჯახების, არამედ სოფლების აღწერაც უოველთვის არ ემყარებოდა ზუსტ მონაცემებს. აღმწერთა დაუდევრობასთან ერთად გაუგებრობას იწვევდა ზოგიერთი მაშინდელი მიმოძიებელის, კერძოდ, ნ. ნიკიფოროვის უსაფუძვლო შენიშვნებიც.

¹ Свод статистических данных о населении Кавказского края извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифлис, 1893, гл. 140—145.

როდესაც ნ. ნიკიფოროვი შეეხო ხევში მოსახლეობის მატების საკითხს და ამ მხრივ დაბალი მაჩვენებლები დაინახა, ამის მიზეზად მან მიიჩნია, ერთი მხრივ, ნამატი მოსახლეობის მთიდან ბარში ჩამოსახლება, ხოლო, მეორე მხრივ, 1873 წლის კამერალისტის გრაფიკის ნაკლი. იმის დასამტკიცებლად, რომ აღწერაში შეცდომები იყო და შევებული, ნ. ნიკიფოროვი მას უპირისპირებს საკუთარი კვლევის შედეგებს. ერთ-ერთ მაგალითად იღებს რა სოფ. გაიბოტენს, ამტკიცებს, რომ აქ 3 კომლად ცხოვრობდა 30 სული და არა 117 სული, როგორც ეს ნაჩვენებია 1873 წლის აღწერაში. ნ. ნიკიფოროვი ანგარიშს არ უწევს 1886 წლის მონაცემებს, რომლის თანახმად სოფ. გაიბოტენში 144 სული 13 კომლად ცხოვრობდა.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ნ. ნიკიფოროვის მიერ აღწერილი 30-სულიანი სოფელი დროის ასეთ მცირე მონაკვეთში 144-სულიან სოფლად ქცეულიყო. სამაგიეროდ სავსებით ბუნებრივად გვეჩვენება, რომ 1873 წლიდან 1886 წლამდე, ე. ი. 13 წლის განმავლობაში, სოფლის მოსახლეობა 117 სულიდან 144 სულამდე გაზრდილიყო. სავარაუდებელია აგრეთვე მოსახლეობის ნამატის ერთი ნაწილის სხვაგან გადასახლებაც. ასევე სავსებით კანონზომიერად მიგვაჩნია 3 ოჯახის ნაცვლად 13 ოჯახის შექმნა. როგორც ჩანს, 1873 წლისთვის სოფ. გაიბოტენში არსებობდა 3 საოჯახო თემი, რომელშიც იმყოფებოდა 117 სული, ხოლო 1886 წლისათვის 3 ოჯახის სეგმენტაციის შედეგად ჩამოყალიბდა 13 ოჯახი 144 სულით.

მაგრამ არა მარტო სოფ. გაიბოტენის მიხედვით, არამედ ყველა სხვა სოფლის სტატისტიკური მაჩვენებლების საფუძველზე ადვილად წარმოსადგენია, რომ XIX საუკუნის 80-იანი წლების ხევში არსებობდნენ მეტ-ნაკლები სიდიდის ოჯახები. იქ, სადაც ოჯახის საშუალო სიდიდე 7—11 სულს აღწევდა, ინდივიდუალური ოჯახების გვერდით უნდა ვიგულისხმოთ გაუყრელი ოჯახების დიდი რაოდენობით არსებობა. სხვაგვარად გაუგებარი იქნებოდა 144 სულის თავმოყრა 13 ოჯახში (სოფ. გაიბოტენი), ანდა 28 ოჯახში 270 სულის ყოფნა (სოფ. ხურთისი) და ა. შ. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ზოგიერთ შემთხვევაში ისეთი საოჯახო თემის არსებობაც კი დასტურდება, რომლის სულადი შემადგენლობა 11-ს ბევრად არ აღემატება. მაშასადამე, იმ კუთხეში, სადაც კომლი საშუალოდ 7—11 სულისაგან შედგებოდა, ყოვლად წარმოუდგენელია არ არსებულიყო ბევრი ისეთი ოჯახი, რომელიც რამდენიმე თაობას მოიცავდა და მისი სულადობა რამდენიმე ათეულს აღწევდა.

გასული საუკუნის ხევში ოჯახის შემადგენლობის შესწავლისათვის ძირითად წყაროდ მიგვაჩნია ამავე ეპოქის ეთნოგრაფიული მასალა. თუ განხილული ლიტერატურა ამ მხრივ თითო-ორი ფაქტზე მიგვითითებს, ხოლო საკმარისი დავთრებში ოჯახის პერსონალურ აღწერას არ ვხვდებით, ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე დაწვრილებით შეიძლება გავეცნოთ ოჯახს, რომელიც აერთიანებდა რამდენიმე საქორწინო წყვილს ძმების, ბიძაშვილებისა და მათი შთამომავლობის სახით. ხევში ჩვენ მიერ აღნიშნული მრავალი ასეთი ოჯახიდან საილუსტრაციოდ შევუყვარებთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს.

ფიცხელაურების დიდი საგვარეულოს ნაწილი დღემდე ერთ სოფლადაა დასახლებული სნოს ხეობაში. ამ ნაწილის პატრონიმული სახელწოდებაა ქოსელნი, რომელიც უშუალოდ უკავშირდება სოფლის ძველ სახელს — ქოსეს.

ქოსელების პატრონიმიაში რამდენიმე ოჯახი შედიოდა, რომელთა შორის XIX საუკუნეში საოჯახო თემების არსებობაც მოწმდება. ერთ-ერთ ასეთ ოჯახს მეთაურობდა ე დ ი; მისი სახელის მიხედვით როგორც ამ ოჯახს, ისე გაყრის შედეგად წარმოქმნილ ნათესაურ გაერთიანებას, ეწოდება ე დ ი ე ნ ი. მეორე ოჯახის სახელწოდება იყო პ ა პ ა ლ ე ნ ი, ასევე მისი მეთაურის პ ა პ ა ლ ა ს სახელის მიხედვით.

პაპალას შვილებიდან ერთს ერქვა მანგია, მეორეს — ლერენა. მანგიას ჰყავდა 3 შვილი — იაკობი, შუა (შიო) და ჭუნჩია; ლერენას — 4: ნიკო, გიგია, ივარდანე და თედო. მათი ერთად ყოფნის დროს მანგიას და ლერენას ვაჟები ცოლშვილიანები იყვნენ. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ ერთ ჰერქვეშ ცხოვრობდა ოთხი თაობა.

ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინების მიხედვით, ზემოაღნიშნული ურთიერთობა ასეთი სტრუქტურით წარმოგვიდგება: პირველი თაობის წარმომადგენელია ოჯახის უფროსი პაპალა, რომელიც მეორე თაობას ეკუთვნოდა მამად, მესამე თაობისათვის იყო პაპა, ხოლო მეოთხე თაობისათვის — პაპის მამა.

მეორე თაობის წარმომადგენლები — მანგია და ლერენა შთამომავლობასთან მიმართებაში ატარებენ მამების, ბიძებისა და პაპების ფუნქციებს. მანგია თუ უშუალოდ თავისი შთამომავლობის მიმართ მამისა და პაპის როლში გვევლინება, ლერენას შვილებისათვის ის არის ბიძა, ხოლო ლერენას შვილიშვილებისათვის — პაპა.

ასეთსავე ურთიერთობაში არიან ლერენას მიმართ მანგიას შვილები და შვილიშვილები.

სათანადო ნათესაური ტერმინებით აღინიშნებოდა მესამე და მეოთხე თაობის წარმომადგენელთა ურთიერთობაც. მესამე თაობაში შედიოდნენ მანგიასა და ლერენას შვილები. ისინი შეადგენდნენ ძმათაშვილების ანუ ალალი ბიძაშვილების წრეს.

რაც შეეხება მეოთხე თაობას, მასში უკვე ძმათაშვილების ანუ ალალი ბიძაშვილების ორ წრეს ვხედავთ. ერთში შედიან იაკობის, შიოს და კუნჩიას შვილები (მანგიას მოდგმა), ხოლო მეორეში ნიკოს, გიგიას, ივარდანეს და თედოს შვილები (ლერენას მოდგმა). ძმათაშვილების ერთი წრე (მანგიას მოდგმა) ძმათაშვილების მეორე წრის (ლერენას მოდგმის) ბიძაშვილებად ითვლებოდნენ. ამ შემთხვევაში ტერმინი ბიძაშვილი ერთმეორისაგან უკვე ერთი საფეხურით დაშორებული ნათესაობის გამოშატეულია და ნათესაების შედარებით ფართო წრეს მოიცავს. ამდენად, მეოთხე თაობის წარმომადგენლებად გვევლინებოდნენ, ერთ შემთხვევაში, უახლოესი ნათესაები ანუ ალალი ბიძაშვილები, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, ორივე ამ წრის წევრები ერთი საფეხურით დაშორებული ნათესაების ანუ ბიძაშვილების სახით.

ისევე, როგორც ყველა სხვა ოჯახის, პაპალეთ ოჯახის სულადი შემადგენლობაც ცვალებადი იყო. გადმოცემით, სხვადასხვა დროისათვის ის მერყეობდა 26-დან 37 სულამდე, რაც განპირობებული იყო გამრავლების მასშტაბით, სიკვდილიანობით, ქალების გათხოვებით და რძლების მოყვანით.

ნათესაების კიდევ უფრო დიდი ჯგუფი ყოფილა გაერთიანებული სოფ. სტეფანწმინდაში მცხოვრები ფიცხელაურების ოჯახში. ეს ოჯახი ეკუთვნოდა ფიცხელაურების იმ შტოს, რომლის ეპოხიმაღა გვევლინება გოჩა ფიცხელაური — პერსონაჟი ალ. ყაზბეგის ცნობილი ისტორიული რომანისა „ხევისბერი გოჩა“.

გადმოცემის ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით, გოჩა სინამდვილეში ხევისბერი ყოფილა და XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში მოღვაწეობდა. ალ. ყაზბეგის ნაწარმოებსაც სწორედ ამ პერიოდის ისტორიული სინამდვილე დაედო საფუძვლად. ამჟამად ჩვენთვის საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ფიცხელაურების იმ ნაწილს, რომელთა უშუალო წინაპრად გოჩა ითვლება, პქვიათ გოჩიანთი. ამიტომ იმ ოჯახსაც, რომელიც ჩვენ აღვწერეთ, ეწოდება გოჩიანთ დიდი ქალაქობა.

ამ დიდი ოჯახის ყოფილი წევრის, 1870 წელს დაბადებული ნიკო იოსების ძე ფიცხელაურის ცნობით, ოჯახის 7 ნაწილად გაყრა მომხდარა მაშინ, როდესაც ნიკო 14-15 წლისა იყო. მანამდე ოჯახი შედგებოდა 50 სულისაგან და წარმოადგენდა სხვადასხვა თაობისა და მეტ-ნაკლები სიახლოვის მქონე ნათესავთა ერთობლიობას.

ოჯახის პირველ თაობას ეკუთვნოდნენ ორი ძმა და ერთი ალალი ბიძაშვილი. მათი სახელების აღდგენა ვერ მოხერხდა. ორი ძმას ჰყავდა ორ-ორი შვილი: ერთისა იყო არჩევანი და ლევა (სხვათა შორის, ლევა იყო ალ. ყაზბეგის მთბრობელი), მეორისა — სოლომონი და ალია. პირველი თაობის მესამე წარმომადგენელს ჰყავდა სამი შვილი: გიგოლი, გაგი და გლაზა, ე. ი. ორი ძმისა და მათთან მცხოვრები ერთი ალალი ბიძაშვილის შვილები შეადგენდნენ ოჯახში მეორე თაობას. მესამე თაობის წარმომადგენლები იყვნენ მეორე თაობის 7 წევრის შვილები, რომელთა რიცხვს ეკუთვნოდა ჩვენი მთბრობლის მამა — იოსებ გლაზას ძე. თვით ჩვენი მთბრობელი ნიკო ეკუთვნოდა ოჯახის მეოთხე თაობას, ხოლო ვინაიდან ეს საოჯახო თემი 7 ინდივიდუალურ ოჯახად დანაწილდა მაშინ, როდესაც 1870 წელს დაბადებული ნიკო 14-15 წლისა იყო, გამოდის, რომ ოთხი თაობისაგან შედგენილი 50-სულიანი ოჯახის გაყრა მომხდარა 1884 ან 1885 წელს.

როგორც ვხედავთ, გოჩიანთ ამ დიდი ოჯახის ყოველ მომდევნო თაობაში ნათესაური ურთიერთობის გარკვეული საფეხურია წარმოდგენილი. პირველ თაობაში ვხედავთ ორ ძმასა და მათს ალალ ბიძაშვილს, ე. ი. მკვიდრ ძმებთან ერთად ცხოვრობს ძმებისაგან ერთი საფეხურით დაცილებული უახლოესი ნათესავი. ეს თავისთავად აპირობებს მომდევნო თაობებში საკმაოდ დაშორებულ ნათესავების ერთად ყოფნის შესაძლებლობას. მართლაც, მეორე თაობას შეადგენს სისხლით ნათესავების სამი სხვადასხვა ჯგუფი: ძმები, ალალი ბიძაშვილები და ბიძაშვილები. აქ ვხედავთ ძმათა სამ ჯგუფს: 1. არჩევანი და ლევა, 2. სოლომონი და ალია, 3. გიგოლი, გაგი და გლაზა. ამათგან პირველი და მეორე ჯგუფი ერთმანეთის ალალი ბიძაშვილები ანუ ძმათაშვილები არიან, ხოლო ორივე ეს ჯგუფი მესამე ჯგუფს ეკუთვნიან ბიძაშვილებად, ვინაიდან მათ უკვე ერთი ზედმეტი საფეხური ათავისთავადებს.

ნათესაური ურთიერთობის შემდგომ მესამე საფეხურზე, ანუ ოჯახის მესამე თაობაში ნათესაობის ფარგლები კიდევ უფრო ფართოვდება. აქ უკვე ძმებთან, ძმათაშვილებთან და ბიძაშვილებთან ერთად ჩნდება ნათესაობის კიდევ ერთი წრე გარე ბიძაშვილების სახით. თუ არჩევანის შვილები ერთიმეორისა ძმები არიან, ლევას შვილებისა — ძმათაშვილები. ერთმანეთის ძმათაშვილები არიან სოლომონისა და ალიას შვილები, აგრეთვე გიგოლის, გაგისა და გლაზას შვილები. პირველ წრეში მყოფი ძმათაშვილები (ე. ი. არჩევანისა და ლევას მოდგმა) ბიძაშვილები არიან ძმათაშვილების მეორე წრისა (ე. ი. სოლომონის და ალიას მოდგმისა), ძმათაშვილების ორივე ეს წრე, ე. ი. ბიძაშვილები, გარე-

ბიძაშვილები (ორი საფეხურით დაშორებული ნათესავეები არიან ძმათაშვილების მესამე წრისა (გიგოლის, გავისა და გოხას მოდგმისა).

რაც შეეხება მეოთხე თაობას, აქ სისხლით ნათესავეების ხაზით კიდევ ერთი რგოლი ჩნდება. ძმათაშვილების შვილები ხდებიან ერთიმეორის ბიძაშვილები, ხოლო ბიძაშვილთა შვილები — გარებიძაშვილები. ამ საფეხურზე საოჯახო თემი სეგმენტაციას განიცდის და ნათესაობის უფრო დიდი წრის აღმნიშვნელი ტერმინებიც ოჯახის ფარგლებში აღარ თავსდება. სხვადასხვა სიდიდის შქონე ნათესაურ გაერთიანებებს ხევში თავისი სახელწოდებები აქვს.

გოჩიანთ ოჯახი გაყრის მომენტში 50 სულისაგან შედგებოდა, მაგრამ პაპალეთ ოჯახის მსგავსად აქაც სულადი შემადგენლობა ცვალებადი იყო. ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო (დაბადება, სიკვდილიანობა, ქალების გათხოვება, რძლების მოყვანა), ასეთივე ცვალებადობა შეინიშნება ყველა სხვა ოჯახის ცხოვრებაშიაც. ამიტომ, ოჯახის წევრთა რაოდენობის საჩვენებლად ჩვენ ვიღებთ მისი გაყრის მომენტში არსებულ მონაცემებს. პაპალეთ და გოჩიანთ ოჯახების გარდა, ამ მხრივ მრავალთაგან შეიძლება დავასახელოთ სოფ. თოთში მცხოვრები ოჯახი ზულელიძეებისა, რომელიც აერთიანებდა 4 თაობას და რომელიც ერთხანს ითვლიდა 54 სულს, ხოლო გაყრის წინ ის 44 სულისაგან შედგებოდა. თავისი მოცულობის გამო ზულელიძეების ამ ოჯახს ეწოდებოდა დიდი ზულელი.

თაობათა რაოდენობისა და სულადი შემადგენლობის მიხედვით, თავისი არსებობის სხვადასხვა საფეხურზე, ასევე დიდი მოცულობისა იყო ტუჩაშვილების ოჯახი სოფ. ზურთისში. როგორც ნიკოლოზ და არტემ ტუჩაშვილების მონათხრობიდან ჩანს, ერთხანს ერთად ცხოვრობდნენ ძმები — ხიზანა, გოჭი და გაჯალა. მათი გაყრის შესახებ არავითარი ცნობა არ არის შემონახული. პირიქით, მთხრობები იმ გარემოებაზე მიგვითითებენ, რომ მათი შვილებიც: გრიგოლ ხიზანას ძე, გოგია, ნიკო და შიო გოჭის ძენი და ასალა (იგივე იოსებ) გაჯალას ძე კვლავ გაუყრელად ცხოვრებას განაგრძობდნენ. ამ მეორე თაობის სხვა პირთა სახელები დავიწყებასაა მიცემული, მაგრამ აქ მთავარი ისაა, რომ ინდივიდუალიზაციის ტენდენციას არც ეს თაობა იჩენდა და მათი შემკვიდრებებიც კვლავ ერთ ჰერქვეშ იმყოფებოდნენ.

მესამე თაობას ეკუთვნოდნენ გრიგოლის შვილები (ზაქარია, შიო, სვიმონი), გოგიას შვილები — ზურაბი და სოლომონი (გოგიას ძმები ნიკო და შიო უტოლშვილოდ გარდაცვლილან) და ასალას შვილები (ადამა, სტეფანე, ალექსანდრე, დათიკო და უძეოდ გარდაცვლილი შიუკა).

როდესაც მესამე თაობა დაეჯეკა და შრომის ფერხულში ჩაება, პირველი თაობის წარმომადგენლები — ბიზანა, გოჭი და გოჯალა გარდაცვლილან. ამასობაში სულ მალე ფეხი აიდგა მეოთხე თაობამ, მაგრამ იმის გამო, რომ პირველი თაობიდან ცოცხალი რჩენი იყო, ოჯახი ახლა ფაქტიურად კვლავ 3 თაობას აერთიანებდა. ოჯახის გაყრა არც ამ საფეხურზე მომხდარა. მდგომარეობა მხოლოდ იმ მხრივ შეიცვალა, რომ პირველმა თაობამ სასუფეველი პოვა, მისი ადგილი მეორე თაობამ დაიკავა, მეორისა — მესამემ, ხოლო მესამისა — მეოთხემ.

ოჯახის გენეალოგიის ამ საფეხურს ეკუთვნოდნენ გრიგოლის, გოგიას და ასალას შვილიშვილები. გრიგოლის შტოდან აღსანიშნავია ზაქარიას შვილები (დიმიტრი, ვანე, გივარგი, როსტომი, მიხელა). აღამა შიოს ძე და სვიმონის შვილები (ივარდანე, ვანო, ლევანა, გივარგი, თომა). გოგიას შტოდან ცნობილია სოლომონის შვილები (დათიკო და სვიმონი, რომლებიც უცოლშვილოდ გარდაცვლილან) და ზურაბის შვილები (ანდრია, კიკო, სვიმონი, თედო, ალექსი, გივარგი, ლადიმერი, ივანე). ასალას მოდგმიდან ამ თაობაში შედიან: გივარგი აღამას ძე, სტეფანეს შვილები (სანდრო, ვასილა, ლევანა, ფიდა), ალექსანდრეს შვილები (სოლომონი, ნიკალა, ზაქარა, გაბია, გიგოლა, აბრამა, მოსე) და კოტე დათიკოს ძე.

ასე გამოიყურებოდა ტუჩაშვილების ოჯახი გასული საუკუნის მიწურულში. მის პირველ თაობას შეადგენდნენ ერთად მცხოვრები ძმები. მეორე თაობის წარმომადგენლები იყვნენ მათი შვილები, ე. ი. ერთიმეორის ძმები და ძმთაშვილები. მესამე თაობის წევრებად გვევლინებიან ძმები, ძმთაშვილები და ბიძაშვილები, ხოლო მეოთხე თაობაში იქმნება გარეგანი შვილების წრეც.

თაობების მიხედვით ცვალებადობას განიცდიდა არა მარტო ნათესაური ურთიერთობა, არამედ ოჯახის სულადი შემადგენლობაც. პირველმა თაობამ შემოგვინახა 3 მამაკაცის სახელი, მეორემ — 4, მესამემ — 10, ხოლო მეოთხე თაობა მამრობითი სქესის 34 სულს აერთიანებდა. მართალია, წინა თაობის ზოგიერთი წევრის სახელი დავიწყებას მიეცა და ყველა მათგანის აღრიცხვა ვერ ხერხდება, მაგრამ სრული აღრიცხვის შედეგად სულადობა გაორმაგებულად მაინც რომ წარმოვადგინოთ, რიცხობრივ უპირატესობას მომდევნო თაობაში დავინახავთ. ოჯახის ბუნებრივი ზრდის უცილობელი შედეგი იყო შემდგომი თაობის აშკარა რიცხობრივი მატება.

ბოლოს ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ციფრობრივი მონაცემები საკმაოდ მრავალსულდიანი საოჯახო თემის არსებობაზე მიგვითითებს. მამაკაცთა ამ ვრცელი სიდიდან რომ პირველი თაობის გარდაცვლილი წევრები გამოვრიცხოთ, სამი მომდევნო თაობის აღწე-

გადავიდა იოსების ხელში. ოჯახის უფროსთა სახელების მიხედვით ერთ საოჯახო თემს შეარქვეს გაბალენი, ხოლო მეორეს იოსებენი.

XX საუკუნის დასაწყისში გაბალეთ ოჯახში იმყოფებოდა სულთ. ის დაიყო 7 ინდივიდუალურ ოჯახად და ოჯახის ყოფილი მეთაურის საკუთარი სახელიდან წარმოებული სახელწოდება — გაბალენი — მათ დღემდე შეინარჩუნეს.

ამავე ეპოქაში მოხდა იოსებეთ ოჯახის დაყოფაც, როდესაც ის უკვე 50 სულს ითვლიდა. ასეთი მოცულობის გამო ამ ოჯახს შეარქვეს დიდი ოდიანნი. ისინი ცხოვრობდნენ ერთ დიდ სახლში, რომელიც სიონის კოშკს უკავშირდებოდა სახლის შიდაკედლებსა და ტიხარებში დატანებული რამდენიმე კარის მეშვეობით. ამის გამო, ადგილს, სადაც ეს სახლი იდგა, კარის სიმრავლის მიხედვით, დღესაც ნაკარალი ეწოდება.

იოსების 6 შვილისა და გიორგის 2 შვილის შთამომავლობას 13 ინდივიდუალურ ოჯახად დაყოფის შემდეგაც დღემდე შერჩა ძველი სახელწოდება იოსებენი, მაგრამ უფრო მიღებულ სახელწოდებად დამკვიდრდა ოჯახისა და მისი განაყოფის მოცულობის აღმნიშვნელი დიდი ოდიანნი.

ასეთი ოჯახების რიცხვი გასული საუკუნის ხევში იმდენად დიდი იყო, რომ მათი არამცთუ დეტალური აღწერა, არამედ ჩამოთვლაც კი შორს წაგვიყვანდა. ყველა მათგანისათვის ნიშანდობლივი იყო მრავალსულიანობა და რამდენიმე თაობის ერთ ჭერქვეშ ცხოვრება. დამახასიათებელია ის გარემოებაც, რომ მრავალი მათგანის სახელწოდებაში გვხვდება სიტყვა დიდი, როგორც ვადმონაშთის სახით შემონახული საოჯახო თემის ფორმისა და ბუნების გამოშატველი ცნება. ამ სახელწოდების მქონე ზემოთ განხილულ ოჯახებთან ერთად აღსანიშნავია აგრეთვე დიდი ჩეკიენი (გიგაურების საოჯახო თემი სოფ. ყაზბეგში, რომელიც 1908 წელს გაყრის მომენტში 52 სულისაგან შედგებოდა), დიდი ჩოფანენი (წიკლაურების 40-სულიანი ოჯახი სოფ. ცდოში, რომელიც ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში 8 ინდივიდუალურ ოჯახად დაიყო), დიდი ბეკურენი (ყამარაულების საოჯახო თემი სოფ. კარკუჩაში), დიდი უძილენი (სუჯაშვილების საოჯახო თემი გერგეტში), დიდი დათურენი (ავსაჯანიშვილების საოჯახო თემი სოფ. არშაში) და მრავალი სხვა.

მრავალთავან მხოლოდ ზოგიერთი ოჯახის მოკლე აღწერილობის საფუძველზე მკითხველი ალბათ დაგვეთანხმება, რომ ხევში XIX საუკუნის ბოლომდე ჯერ კიდევ არსებობდა რამდენიმე თაობისა და რამდენიმე ათეული ადამიანის ერთად ცხოვრების წესი. ისიც აშკარა უნდა იყოს, რომ ასეთი გაერთიანება მოიცავდა სისტ-

ლით ნათესავთა წრეს, ხოლო უახლოეს ნათესავთა ერთ ჯგუფში ამ წესით ცხოვრების ფაქტი საოჯახო თემის გადმონაშთური ფორმით შემონახულობის ერთ-ერთი უტყუარი ნიშანია.

ეს ნიშანი მოხვევის ოჯახს ნაწილობრივად XX საუკუნის დასაწყისში შემორჩა, რამდენადაც ამ დროს კიდევ მიმდინარეობდა საოჯახო თემის უკანასკნელი ნაშთების აღმოფხვრის პროცესი. ს. მაკალათია მიუთითებს, რომ მოხვევთა წარსულისათვის ნიშანდობლივ მოვლენას წარმოადგენდა დიდი ოჯახების არსებობა მისი ძირითადი ატრიბუტებით და იქვე შენიშნავს: „ასეთ მრავალრიცხოვან ოჯახს აქ იშვიათად თუ შეხვდებით. ეს დიდი ოჯახები იყოფიან, ქუცმაცდებიან და მასთან ერთად ძველი საოჯახო წესებიც სწრაფად იცვლებიან“¹.

ს. მაკალათიას ეს ცნობა საყურადღებო ვითარების მაჩვენებელია. 1930-იანი წლების ხევში, როდესაც მკვლევარი იქ ეთნოგრაფიულ მასალებს აგროვებდა, ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული ოჯახების ინდივიდუალიზაციის ოდითგანვე მომდინარე პროცესი. აღრიხდელი ტრადიციის ფესვები კიდევ აწვდიდნენ საზრდოს სრული გადაგვარების საფეხურზე მყოფ ძველი საოჯახო ყოფის ზოგიერთ რუდიმენტულ ელემენტს. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ, რამდენიმე თაობის ერთად ცხოვრების ჩვეულების მოსპობის მიუხედავად, მამის სიცოცხლეში ოჯახის გაყრა, ე. ი. მამისა და შვილების განცალკევება აღნიშნული ეპოქის ხევში იშვიათად ხდებოდა.

ორი სხვადასხვა ეპოქის დამკვირვებელთა ცნობების ურთიერთშედარებისა და ყველა ზემოთ განხილული წყაროების ანალიზის საფუძველზე საცხებით ნათელი სურათი დგინდება. აღ. ყაზბეგის დროინდელ ხევში რამდენიმე თაობის გაუყრელად ცხოვრება საკმაოდ დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა და ოჯახის ნაადრევი დანაწილება შედარებით იშვიათად ხდებოდა. რაც შეეხება XX საუკუნის 30-იან წლებს, რომლის შესახებაც ცნობებს ს. მაკალათია გვაწვდის, ხევში ასეთი ოჯახები იშვიათობას წარმოადგენდნენ და ძველი ტრადიცია თავს ინახავდა მხოლოდ მამისა და შვილების გაუყრელად ცხოვრების წესში.

აღ. ყაზბეგისა და ს. მაკალათიას ამ აღწერილობებს მხოლოდ ნახევარი საუკუნე მიჰყავს, მაგრამ საოჯახო ყოფის სფეროში უდიდესი ცვლილებები მოხდა. ეს ვითარება კიდევ უფრო ნათლად ჩანს გავლილ ეტაპებთან დღევანდელი ვითარების შედარების ფონზე.

თანამედროვე ხევში არსებობს ტიპური სახის ინდივიდუალური ოჯახი, რომელიც შედგება ერთი საქორწინო წყვილისა და მათი შვილებისაგან. როგორც წესი, ყოველი ვაჟი დაქორწინების

¹ ს. მაკალათია, ხევი, ტფილისი, 1934, გვ. 98.

შემდეგ, ანდა ზოგჯერ მანამდეც კი, ოჯახს ეყრება და დამოუკიდებლად სახლდება. ძმების გაყრის შემდეგ მათი შშობლები საცხოვრებლად რჩებიან ერთ რომელიმე შვილთან, უმთავრესად უმცროსთან. იშვიათ შემთხვევაში შშობლები ცალკეც ცხოვრობენ, მაგრამ შშობლები რომელიმე შვილთან დარჩებიან საცხოვრებლად და სააღრევად არ გამოესალმებიან წუთისოფელს, ამ ოჯახში თავს მოიყრის სამი თაობა შშობლების, მათი არჩეული შვილისა და შვილის შვილების სახით. დანარჩენ განაყრებში ვხედავთ მხოლოდ ორ-ორ თაობას. ოჯახის რიცხობრივი შემადგენლობა დამოკიდებულია მხოლოდ ერთი საქორწინო წყვილის შვილთა რაოდენობაზე. ცოლ-შვილიანი ძმების ერთად ცხოვრების წესი ყოფიდან გადავარდნილ ჩვეულებათა წყებას მიეკუთვნება. ამიტომ საოჯახო თემის გადმონაშთების ძებნა თანამედროვე ხევის ცოცხალ სინამდვილეში უკვე შეუძლებელია.

ოჯახის ქონება და მემკვიდრეობა

საქმარისია ადამიანმა დაკვირვებით გადახედოს ხევის მარად-თოვლიან მწვერვალებსა და საჯიხვე ჭიუხებს, მისი შიშველი მთების მწვანით შემოსილ კალთებსა და ხშირ შემთხვევაში ნიაღვრით ჩამორეცხილ ფერდობებს, აქა-იქ შემორჩენილ ტყის ნაშთებსა და სახნავე მიწის პატარა-პატარა ნაკვეთებს, რაფა წარმოიდგინოს აქაუ-რი მკვიდრის ეკონომიური მდგომარეობა, მისი ცხოვრების პირობები. ხევში მოხვედრისთანავე ადამიანი უსათუოდ დარწმუნდება, რომ აქ მცხოვრები კაცი ფიზიკურად ძლიერი, ვაჭირების ამტანი, მაგარი ნებისყოფის მქონე და გამრჩე მშრომელი უნდა იყოს. შემთხვევითი სრულებითაც არ არის ის გარემოება, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი ჯერ იძლევა ხევის მოკლე სამეურნეო-ეკონომიურ მიმოხილვას, ხოლო ამის შემდეგ მოხვევთა ამ თვისებების მეტად ლაქონიურ დახასიათებას: „კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, ახოვანნი, ჰაეროვანნი, ვითარცა მთიულნი, გარნა ესენი უმკობესნი ყოვლითა“¹. ხევის გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით ადამიანი იმასაც აღვილად წარმოიდგენს, რომ მოხვევის არსებობა ძირითადად მეცხოველეობაზე უნდა იყოს დამყარებული.

გარემო პირობებზე დაკვირვებით აღქმულ შთაბეჭდილებას არც არსებული წყაროები უპირისპირდებიან. სამწუხაროდ, ხევისათვის

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 68.

ოღითგანვე დამახასიათებელი მეურნეობის ორი ძირითადი დარგის — მესაქონლეობისა და მთური მიწათმოქმედების, ისევე როგორც მოხევეების სხვა დამხმარე საქმიანობათა შესახებ, ძალზე მცირე ცნობები მოგვეპოვება. ეს ცნობებიც ძირითადად, როგორც უკუნეს განეკუთვნება. ამათგან აღსანიშნავია სხვადასხვა ავტორის მიერ შედგენილი ეკონომიური მიმოხილვა და ზოგიერთ შემთხვევაში მხატვრული ნაწარმოებებიც, რომლებიც ეპოქის მტკივნეულ სოციალ-ეკონომიურ საკითხებს აქტუალურად ეხმაურებიან, მაგრამ ამ ეპოქის ოჯახის ეკონომიური საფუძვლების შესწავლის მთავარ წყაროდ მაინც ეთნოგრაფიული მასალა გვესახება. ამ უკანასკნელის მნიშვნელობას განსაკუთრებით ზრდის დასმული საკითხის განხილვის შესაძლებლობა ცალკეული ოჯახების კონკრეტული მონაცემების შუქზე.

XIX საუკუნეზე უფრო ადრინდელი წყაროებიდან რამდენადმე მნიშვნელოვანი ცნობების ამოკრება მოხვევთა საოჯახო მეურნეობის შესახებ თითქმის შეუძლებელია. ამ საკითხის ისტორია ცოტათი მაინც რომ გადაეწიოთ, სხვა გზა არ დაგვრჩენია, გარდა იმისა, რომ ვახუშტის გეოგრაფიას მივმართოთ, ხოლო უფრო ძველი პერიოდის თუნდაც ნაწილობრივად გაცნობის მიზნით დღემდე მოღწეული გადმოცემები და ხევის არქეოლოგიური მასალა მოვიშველიოთ. ერთმანეთისაგან ასეთი დიდი დროით დაშორებულ და თანაც ფაქტობრივი მონაცემებით ძალზე ღარიბ წყაროებზე დაყრდნობით, ყოვლად შეუძლებელია გავიგოთ, რომელ ეპოქაში რა დონეზე იდგა მეურნეობის ესა თუ ის დარგი და რა გზით ზდებოდა ოითოეული მათგანის განვითარება. ეს განსაკუთრებით შეეხება არქეოლოგიურ მონაცემებსა და ისტორიული ხასიათის ხალხურ გადმოცემებს, რომელთა მიხედვით შესაძლებელია მხოლოდ მეურნეობის სახეობათა დადგენა.

გასული საუკუნის ხევში აღმოჩენილი არქეოლოგიური ინვენტარი, რომლის ერთი ნაწილი თარიღდება ძველი წელთაღრიცხვის X-VI საუკუნეებით, ხოლო მეორე ნაწილის თარიღად მიჩნეულია ახალი წელთაღრიცხვის IV-VI საუკუნეები, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია „ყაზბეგის განძის“ სახელწოდებით. ამ განძში მრავალი სახისა და სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე ნივთებთან ერთად გვხვდება ჯიხვის ქანდაკებები, ჯიხვისავე რქები მასზე შემდგარი ფალოსიანი მამაკაცებით, ყოჩის ქანდაკებები დაგრეხილი რქებით და სამკაულები, რომელთა ნაწილი წარმოადგენს ძროხებისა და ხარების ფიგურებს. მნიშვნელოვან კომპონენტად გვესახება აგრეთვე ცხენის მოსართავებიც. ყოველივე ეს იმ გარემოების მაჩვენებელია, რომ ხევის უძველესი მკვიდრი მისდევდა მე-

ცხვარეობას, მსხვილფეხა მესაქონლეობას, იყენებდა ცხენს და ნა-
ღირობდა ჯიხვზე. ეს საეჭვოდ არ მიგვაჩნია განსაკუთრებით იმი-
ტამო, რომ ხევი დღემდე მეცხოველეობის რაიონად რჩება და ამ
დარგის არსებობა მისი გეოგრაფიულ-სამეურნეო პირობებთან
ყოველთვის კანონზომიერი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მარტაშვილის
ველეობისა და მონადირეობის სფეროდან არქეოლოგიური ნივთე-
ბის შემონახულობა სრულებითაც არ არის მაჩვენებელი მხოლოდ
ამ დარგების არსებობისა. მართალია, „ყაზბეგის განძში“ არ მოგვე-
პოვება არც ერთი ისეთი ნივთი, რომელიც წარმოადგენას მოგვეცე-
მდა სამიწათმოქმედო ან სახელოსნო იარაღებზე, მაგრამ ამის მი-
ხედვით ხევის უძველეს წარსულში მიწათმოქმედების თუ მასთან
დაკავშირებული სახელოსნო საქმიანობის უგულებელყოფა მიუ-
ტევებელი შეცდომა იქნებოდა. თვით ამ უნიკალური განძის შექმნა-
ში თუკი მოხვევთა წინაპრებმა რაიმე წვლილი შეიტანეს, ეს თავის-
თავად უკვე ხელოსნობის მაღალი კულტურის მანიშნებელია, ხო-
ლო თუ ეს საეგებიოდ შეიძლება მოგვეჩვენოს, ის მაინც არ უნდა
იწვევდეს ეჭვს, რომ ხევის უძველეს წარსულში მეურნეობის ძი-
რითადი დარგები უნდა ყოფილიყო მეცხოველეობა და მიწათმოქ-
მედება.

ხევის ისტორიულ წარსულში ამ დარგების არსებობის შესა-
ხებ ცნობებს ვხვდებით შორეული ეპოქიდან შემონახულ ხალხურ
თქმულებებსა და გადმოცემებში. ნაშრომის პირველ თავში ზოგი-
ერთ მათგანს უკვე გავეცანით და დაერწმუნდით, რომ ოჯახის შე-
მადგენლობასთან ერთად ეს ცნობები შეეხება აგრეთვე საცხოვრე-
ბელ ნაგებობებს, ზოგიერთ საოჯახო ტრადიციას და ოჯახის სა-
მეურნეო ყოფასაც. ბევრ სხვა გადმოცემაში გვხვდება ცნობები
იმის შესახებ, თუ სად ბალახობდა საქონლის ჯოგი ან ცხვრის ფა-
რა, სად ბიბინებდა ქერის ყანა და სვილის ჭეჯილი და ა. შ. ამ ცნო-
ბების, ისევე როგორც ტოპონიმიკური მონაცემებისა თუ ზემოთ
განხილული არქეოლოგიური ინვენტარის მიხედვით, შესაძლებე-
ლია ვილაპარაკოთ მეურნეობის არსებულ სახეობებზე და არა მათი
განვითარების დონეზე, მაგრამ ვინაიდან ხევი ალბური საძოვრები-
თა და მცირედი საზნავებით ცნობილ მაღალმთიან კუთხეს წარმო-
ადგენს, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის თანაარსებობის
პირობებში წამყვანი ადგილი უკანასკნელს უნდა სჭეროდა, ხოლო
მესაქონლეობიდან განსაკუთრებით დაწინაურებული უნდა ყოფი-
ლიყო მეცხვარეობა. ისტორიული ხევის სამეურნეო ყოფას ამ
თვალსაზრისით შეხედავს ადამიანი რეტროსპექტული ანალიზის სა-
ფუძველზე, რამდენადაც ხევი დღეს მეცხვარეობის ტიპურ რაი-
ონს წარმოადგენს. მაგრამ იმისათვის, რომ ისტორიულ წარსულში

რეალური მდგომარეობა დავიხაზოთ, პირველ ყოვლისა, საქართველოში ვიცოდეთ, რა გარემო პირობებში უხდებოდა მეცხვარეობას არსებობა და განვითარება, ჰქონდა თუ არა ხევის მოსახლეობას ყოველთვის იმის შესაძლებლობა, რომ ბარის საზამთრო საძოვრებში წაიყვანა ეყენებინა ისე, როგორც ეს მოხვევს შეუძლია დღეს, მდგომარეობა შეეძლო თუნდაც გასული საუკუნის მეორე ნახევარში. აი ის ძირითადი ფაქტორი, ურომლისოდაც ცხვრის ფარების მოშენება ფუჭი ოცნება იქნებოდა.

რა შეიძლება ითქვას საკითხის ასე დაყენებისას? ჩვენ მიგვაჩნია, რომ წარსულში მოხვევების შესაძლებლობა ამ მხრივ ძალზე შეზღუდული იყო. საქართველოს საზამთრო საძოვრები ისეთი მასშტაბისა არაა, რომ იქ ცხვრის დიდი ფარები გამოეყვებათ. მოხვევებთან ერთად ამ საძოვრებს ხომ სხვა ქართველი მთიელებიც იყენებდნენ. ამასთან ერთად მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოებაც, რომ ბართან მთიელების მეურნეობრივ კონტაქტს რამდენადმე ანელებდა, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში შეუძლებელს ხდიდა მტრის შემოსევა თუ ფეოდალური შინააშლილობა. წარმოვიდგინოთ მომენტი, როდესაც ქართლ-კახეთის ველებზე დათარეშობდნენ მონღოლთა თუ ყიზილბაშთა ურდოები, რომლებიც ბალ-ვენახებს თხრიდნენ, ყანებს წვაენდნენ, პირუტყვს ქლეტდნენ, მოსახლეობას განუკითხავად არბევდნენ და ამ დროს მთიელი მწყემსი, მხარზე გადებული ჯოხით, ფარას იქითკენ მიერეკებოდა. განა მას და მის ცხვარს გამოზამთრება და სახლში მშვიდობით დაბრუნება ელირსებოდა? რა თქმა უნდა, არა! ხოლო ვინაიდან საქართველო ხშირად იმყოფებოდა ასეთ განსაცდელში და თვით მშვიდობიანობის დროსაც მისი საზამთრო საძოვრები დიდი მეცხვარეობისთვის საკმარის ბაზას არ წარმოადგენდა, ამიტომ უნდა დავეთანხმოთ მოხვევებთან დაკავშირებით, რომლებიც დაჟინებით გვიმტკიცებენ, რომ ჩრდილო კავკასიის საზამთრო საძოვრების ათვისებამდე მეურნეობის ეს დარგი ხევში დიდი მასშტაბით არ ყოფილა განვითარებული.

მათი მითითებით, მოხვევის დოვლათს ამ მხრივ „ბაგის ცხორი“ წარმოადგენდა. ეს გამოთქმა პირდაპირ იმ გარემოების მანიშნებელია, რომ ხევში ცხვრის რაოდენობა ადგილობრივი საკვები რესურსებით, ე. ი. ბაგური კვებით იყო ლიმიტირებული. ასეთ პირობებში ოჯახს შეეძლო სულ ბევრი ოციოდე სულის შენახვა, რამდენადაც ხევის გრძელ ზამთარში თივის თუ ჩალის უანგარიშოდ გახარჯვის შესაძლებლობას აქაური მოსახლეობა მოკლებული იყო. მატყლის დიდი საჭიროება რომ არა, ბაგური კვების პირობებში ცხვრის ყოლაზე ხევის მოსახლეობა ალბათ სულ უარს იტყოდა. ცხვარს იყენებდნენ აგრეთვე სახორცედ, ზვარაკად, ვალში გასაღე-

ბად და გადასახადებში. მინიმალური რაოდენობით ცხვრის ყოლის პირობებში რძის პროდუქტების დამზადება უმნიშვნელო როლს თამაშობდა. ამიტომ მოხვევების ძირითად საარსებო საშუალებას წარმოადგენდა მსხვილფეხა მესაქონლეობა, რომლის შენახვასა და ზამთრო საძოვრების არსებობით არ იყო განპირობებული და მისი გამოყვების წყაროს თივა, ჩალა და ბზე წარმოადგენდა.

ამგვარად, ჩრდილო კავკასიის საზამთრო საძოვრების გამოყენებამდე ხევში მეცხვარეობა ძალზე შეზღუდული, ხოლო მსხვილფეხა მესაქონლეობა შედარებით განვითარებული ყოფილა. მეცხოველეობა ხევში ვითარდებოდა ადგილობრივი საკვები რესურსების ჩარჩოებში. ამ მხრივ მეტად საგულისხმოა ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ ხევის სამეურნეო ყოფის მოკლე დახასიათება:

„ხოლო პეომა პევისა არს მოსაელისანი ხორბლისა, ქრთილისა, სელისა, შვრიისა შთასავლით გველეთამდე. არა არს აქა ხილნი, თვნიერ მთის ხილთა; არს კოწახური, მოცხარი, კლდის მერსენი და სხვანიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ჭალათა მრავალფეროვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვავილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყვნი, რაც ოდენ ეტევის, მრავალნი. ცხვარი უდუმო. არს აქა მჭიხვი მრავალი ჯოგად და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი და ზაფხულს მწყერი ურიცხვნი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდაჲ. პავით არს კეთილმშენი“¹.

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ხევის სამეურნეო საზღვრებს აქცევს „შთასავლით“ (ე. ი. ჯვრის უღელტეხილიდან) სოფ. გველეთამდე, ვინაიდან გველეთის ქვემოთ, დარიალის კლდოვან ხეობაში, მას აღარც მოსახლეობა ეგულებოდა და არც მიწათმოქმედებისათვის ხელსაყრელი პირობები. სამაგიეროდ გველეთის ქვემოთ ვახუშტის შეუნიშნავი არ დარჩენია ტყე, რომლითაც იმ დროს მოხევეები სარგებლობდნენ. რაც შეეხება პირუტყვს, ცალ-ცალკე თითოეული სახეობის რიცხოვნობა შემაღგენლობასა და მთიელთა ეკონომიკაში მათი ხვედრითი წონის შესახებ ვახუშტი არაფერს ამბობს. იგი დაკმაყოფილდა მხოლოდ იმისი აღნიშვნით, რომ ხევში პირუტყვი იმ დროს მომრავლებული იყო, ხოლო მეცხვარეობა აქ უდუმო ცხვრის მოშენებით ხასიათდებოდა. ვახუშტი სრულებით არ შეხებია მოხევეების მიერ საზამთრო საძოვრებით სარგებლობის საკითხს, მაშინ, როდესაც თუშეთის მეცხვარეობის დახასიათებისას წერდა: „კახეთის თუშნი ინახვენ ცხოვართა სიმრავლესა, ვინათგან

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 68.

აქეთ ზაფხულს თვსთა მთთა შინა საძოვარი, და ზამთარს ჩამოვლენ გაღმა-მკარსა შინა“¹.

ამ განმარტებიდან სრულიად აშკარად ჩანს, რომ თუშეთში მცხოვრებნი მომთაბარულ მეცხვარეობას, ხოლო „ცხოვრებას“ საფუძველს წარმოადგენდა საზაფხულო და საზამთრო საძოვრებით სარგებლობის პირობები. ამ მხრივ სრულიად განსხვავებულ ვითარებას ხედავს ვახუშტი ხევში. მოხვედრისას ისეთივე სამეურნეო ბაზა რომ ჰქონოდათ საზამთრო საძოვრების სახით, როგორც გააჩნდათ თუშებს, ვახუშტის ფხიზელ თვალს ეს შეუმჩნეველი არ ღაჩებოდა და არც მისი აღნიშვნა გაუჭირდებოდა. ამიტომ, როდესაც მეცნიერი გვაუწყებს, რომ ხევში მაშინ პირუტყვი მრავალი იყო და იქვე მიუთითებს „რაც ოდენ ეტევისო“, ეს მანიშნებელია სწორედ იმ გარემოებისა, რომ პირუტყვის რაოდენობას აქ აპრობებდა ადგილის, ე. ი. სამეურნეო-ეკონომიური ბაზის ტევადობა, ადგილობრივი საკვები რესურსებით წელიწადის ყველა დროში მისი შენახვის შესაძლებლობა. რამდენადაც მთელი წლის განმავლობაში ხევში ცხვრის დიდი რაოდენობით შენახვის პირობები არ არსებობს, ვახუშტის განმარტებაში უნდა იგულისხმებოდეს მსხვილფეხა რქოსანის სიმრავლე.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და ახალი ადმინისტრაციული წესრიგის დამყარების შედეგად ხევში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, რამდენადმე შეიცვალა მცხოვრებთა ეკონომიური პირობები. აღნიშნული ვითარება ასახავს პოულობდა ოფიციალური ხასიათის რუსულ წყაროებში, რომელთაგან აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა სამეურნეო ყოფის შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონედ მიგვაჩნია ნ. ჭილაშვილის ზემოთ დასახელებული მიმოხილვა. XIX საუკუნის ხევის სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ ამავე საუკუნეში შექმნილი სხვა უფრო ადრინდელი წყარო არ გვგვლდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველ მთიელთა 1804 წლის აჯანყების მიზეზების ამსახველ ფრიად საინტერესო დოკუმენტს, რომელიც გვაცნობს გლეხთა ეკონომიური პირობების მხოლოდ ერთ მხარეს. ამ დოკუმენტის სათანადო მუხლებში აღწერილია მეფის რუსეთის ხელისუფლებისაგან უკიდურესობამდე შევიწროებული მოხვედრისა და მთიულების მდგომარეობა საქართველოს სამხედრო გზაზე მათი შრომის არაადამიანური ექსპლუატაციის გამო. დოკუმენტი-

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 105.

დან აშკარად ჩანს, თუ რა გავლენას ახდენდა ხალხისა და ტრანსპორტის უფასოდ მუშაობა და საკუთარი მეურნეობიდან ხანგრძლივად მოწყვეტა ისედაც გაჭირვებული მთიელების ეკონომიურ ყოფაზე. ხსენებული საბუთი ამ თვალსაზრისით უსათუოდ ყურადღების ღირსია, მაგრამ მოხვევთა მეურნეობის დაბასიათების არ გამოგვადგება. ამიტომ გასული საუკუნის წყაროთა მიმოხილვისას პირველ რიგში ნ. ჭილაშვილის აღწერილობას უნდა მივმართოთ.

თანახმად ამ აღწერილობისა, ხევი, მთიულეთ-გუდამაყარი და ოსებით დასახლებული თრუსოს ხეობა XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში შეადგენდა ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულს, რომელსაც ეწოდებოდა მთიულთა სამმართველო.

ამავე აღწერილობაში ნ. ჭილაშვილი, იძლევა რა თითოეული კუთხის სამეურნეო-ეკონომიურ მიმოხილვას, ცალკე გამოყოფს ხევს, რომლისთვისაც უცნობი იყო მებაღეობა-მეხოსტნეობა. ნ. ჭილაშვილის ცნობით, მოხვევები იმ დროს მიწას ხნავდნენ კავში შებმული უღელი ხარით, თესავდნენ ქერს, ხოლო ზოგან მოჰყავდათ ხორბალიც. ნიადაგს არ ასვენებდნენ. პურს ყოველწლიურად ყიდულობდნენ საქართველოს სხვა რაიონებში და თვით ვლადიკავკასი იქით — ნაზრანში. უტყეობის გამო საწვავად იყენებდნენ წივას. სამაგიეროდ სარგებლობდნენ საკმაოდ ვრცელი და კარგი სათიბ-საძოვრებით. მოსახლეობა მისდევდა მეცხვარეობას; რძიდან ამზადებდნენ ყველს, მატყლისაგან აწარმოებდნენ მთის მაუდსა და ნაბადს, ხოლო ტყავებისაგან — უბრალო ქურქებს.

ნ. ჭილაშვილის დაკვირვებით, მაშინდელ ხევში საყოველთაო სიღარიბე სუფევდა. სიღატაკეში მყოფი მოხვევების არსებობის ერთადერთ საშუალებას და შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა საქართველოს სამხედრო გზით მთებზე ამუნიციისა და სავაჭრო საქონლის გადაზიდვა. მათ ტვირთი გადაჰქონდათ საპალნით, ვინაიდან ამ მთებში ბორბლიანი ტრანსპორტის გამოყენება შეუძლებელი იყო. აქ ზაფხულშიც კი მშრალ მიწაზე მარხილებს დაათრევდნენ.

როდესაც ნ. ჭილაშვილი ასეთ სამეურნეო ვითარებასა და მოხვევებზე გაწერილ გადასახადებს გაეცნო, აშკარა შეუსაბამობა დაინახა რეალურად არსებულ ეკონომიურ მდგომარეობასა და გადასახადო ნორმებს შორის. მან ხევსა და თრუსოს ხეობაში უფრო დიდი ყალანის (მიწის გადასახადი) არსებობა დაამოწმა, ვიდრე მეზობელ მთიულეთ-გუდამაყარში, მაშინ როდესაც, სამეურნეო პირობებით მთიულეთ-გუდამაყარი ხევსა და თრუსოსთან შედარებით უკეთესად გამოიყურებოდა. ნ. ჭილაშვილის შეხედულებით, ხევის ღარიბი მოსახლეობა ძველთაგანვე უფრო მძიმედ ყოფილა დაბეგრილი, ვიდრე მოხვევებზე შეძლებული ბარელები. ამ მოვ-

ლენას ნ. ჭილაშვილი იმით ხსნის, რომ ხევს შედარებით ნაკლებად უწევდა მტრისგან განადგურება, რის გამო მეფის ხელისუფლებაც მშვიდობიან პირობებში მყოფი მოსახლეობისაგან მეტს მოითხოვდა. იგი აქვე იმოწმებს ერთ ხალხურ გადმოცემას, თქმის მოხვედრები ოდესღაც მეფეს აუჯანყდნენ და მეფემ მათ დახოცა მძიმე გადასახადები დაუწესაო.

ვინაიდან ნ. ჭილაშვილის ეს არგუმენტი ვარაუდს წარმოადგენს და კატეგორიულ მტკიცებას არ შეიცავს, ზედმეტად მიგვაჩნია მისი კრიტიკული განხილვა. ამ შემთხვევაში შეიძლება დავკმაყოფილდეთ მხოლოდ იმის აღნიშვნით, რომ მოხვევის გადასახადი არავითარ შემთხვევაში ბარელი მეურნის გადასახადზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ თუ კახეთის სამეურნეო-ეკონომიურ პირობებთან შეფარდებით შევხედავდით გადასახადის მოცულობას, ასეთ შემთხვევაში შეიძლება მოხვეისათვის ერთი მანეთი უფრო მძიმე ზეგარა ყოფილიყო, ვიდრე, მაგალითად, კახელისათვის ხუთი მანეთი. ალბათ ეს ჰქონდა მხედველობაში ნ. ჭილაშვილსაც, როდესაც მოხვევების გაჭირვებას გვაცნობდა, თორემ სხვაგვარად თეორიულადაც კი წარმოდგენელი იქნებოდა სოციალური მდგომარეობით ბარელებზე თავისუფალი მთიელები უფრო მძიმედ დაბეგრილნი ყოფილიყვნენ.

მცდარია ნ. ჭილაშვილის მტკიცება იმის შესახებ, თითქოს მოხვევების შემოსავლის ერთადერთ წყაროს წარმოადგენდა ქირით ტვირთის ზიდვა. აქ თუ მხოლოდ ფულად შემოსავალს ვიგულისხმებდით, ნ. ჭილაშვილის არგუმენტიც რამდენადმე დამაჯერებელი იქნებოდა, ვინაიდან ფულის შოვნის სხვა საშუალება იმდროინდელ ხევში მართლაც არ არსებობდა. საერთო ეკონომიური ვითარების გათვალისწინების შემთხვევაში კი მხოლოდ ის შეიძლება ითქვას, რომ ტვირთის ზიდვა და გზაზე მუშაობა ხევში დამხმარე საქმიანობას წარმოადგენდა მეურნეობის ძირითადი დარგების — მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების გვერდით. ნ. ჭილაშვილის ამ დებულებას ეწინააღმდეგება მის მიერვე ჩამოთვლილი ნატურალური ვალდებულებანი მთიელებისა რუსთა სამხედრო ნაწილებისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის წინაშე. 10 მუხლად გვაცნობს რა ამ ვალდებულებებს, ნ. ჭილაშვილი არ მაღავს თუ როგორ ამუშავებდნენ რუსი მოხელეები სამხედრო გზაზე მოხვევებსა და მთიულებს იძულებით, ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე, როგორ იყენებდნენ მათ ტრანსპორტს უფასოდ და ხშირ შემთხვევაში გადაუდებელი სეზონური სამუშაოებისაგან ძალდატანებითი მოწყვეტის გამო რანაირ გასაჭირში ვარდებოდა ულუკმაპუროდ დარჩენილი მთიელის ოჯახი.

ნ. ჭილაშვილი თვითონ ყოფილა იმისი მოწმე, როდესაც მომკილი თუ აუღებელი პური მინდვრად წვიმაში ღებოდა, ვინაიდან მამაკაცები ბეგარაზე იმყოფებოდნენ, ხოლო ქალები ველარ ასდობდნენ შემოდგომის შრომატევად საქმიანობას. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ასეთ პირობებში ჭირით ტვირთის ზიდვა ხევში საგლის მთავარი წყარო ყოფილიყო. ზოგიერთი ასეთი გაუგებრობის მიუხედავად, ნ. ჭილაშვილი მოხევეების საერთო ეკონომიურ მდგომარეობას სწორად აფასებდა. მას არ შეიძლება არ დავეთანხმეთ რეალური ვითარების შეფასებაში, როდესაც ხევს ღარიბ კუთხედ გვიხატავს და აქაურთა ეკონომიური პირობების გაუმჯობესების საკითხს აყენებს.

ნ. ჭილაშვილის ცნობით, XIX საუკუნის 20-იანი წლების ხევში არსებობდა გლეხთა სამი კატეგორია: სახელმწიფო, საბატონო და საეკლესიო. აქედან 89 კომლი ყოფილა საბატონო და საეკლესიო გლეხი, ხოლო დანარჩენი მოსახლეობა შედგებოდა სახელმწიფო გლეხებისაგან. ნ. ჭილაშვილი მოითხოვდა, რათა საბატონო და საეკლესიო გლეხის ოჯახისთვის დაეკისრებინათ მხოლოდ 1 მანეთი კომლობრივი გადასახადი, ხოლო სახაზინო გლეხის ოჯახის გადასახადი შეემსუბუქებინათ 1—2 მანეთით. ეს მაშინ, როდესაც კომლობრივი გადასახადი, რომლის გამოღება ძველად ნატურით ხდებოდა, რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ უმთავრეს შემთხვევაში 3 მან. და 50 კაპ. ვერცხლს შეადგენდა. გადასახადის ღირებულებაზე წარმოდგენის შესაქმნელად უნდა აღინიშნოს, რომ ხევში ნ. ჭილაშვილის მისვლამდე ცხვარი შეფასებული იყო 1 მანეთად, ხოლო მისი იქ ყოფნის დროს ცხვრის ღირებულება უკვე 2 მანეთს შეადგენდა.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ნ. ჭილაშვილი შეეხო აგრეთვე მიწის გადასახადის (ყალანის) მოწესრიგების საკმეს. როგორც იგი წერს, მოხევეს უფლება ჰქონდა თავისი ნაკვეთი გაეყიდა, ვალში მიეცა, ან სისხლის საურავში გაეღო. ეს გარემოება იწვევდა სახელმწიფო შემოსავლის შემცირებას, ვინაიდან, ძველი ჩვეულების მიხედვით, გასხვისებულ მიწაზე გადასახადის გაწერა აღარ ხდებოდა. ამიტომ სახელმწიფო ინტერესების დაცვის მიზნით მან საჭიროდ დაინახა, რათა აკრძალულიყო სახაზინო მიწების გასხვისების ეს წესი, მომხდარიყო ნადელების გამოყოფა და ამის შესაბამისად განხორციელებულიყო ყალანის თანაბრად გაწერა.

ამგვარად, ნ. ჭილაშვილის ეკონომიური მიმოხილვის მიხედვით, XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში მოხევეების საარსებო საშუალებას წარმოადგენდა მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, შინამრეწველობა და საქართველოს სამხედრო გზაზე ტვირთის ზიდვა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხევის სამეურნეო ყოფის შესახებ თუ მართო ნ. ჭილაშვილის აღწერილობა გატყევის, მშენებ-
გიეროდ მის მეორე ნახევარში ამ საკითხისადმი ინტერესი განსა-
კუთრებით გაცხოველდა. ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიური პირო-
ბები ახლა უკვე შეისწავლებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ
მოძრაობასთან კავშირში. ამ თვალსაზრისით საკითხის დასმა და გა-
შუქება, პირველ ყოვლისა, ილია ჭავჭავაძის სახელთან არის და-
კავშირებული. დამახასიათებელია, რომ პირველი საპროგრამო სი-
ტყვა ილიამ თავის გენიალურ „მგზავრის წერილებში“ თქვა. ეს სი-
ტყვა, პირველ რიგში, მოხევეების ცხოვრების პირობებს შეეხებო-
და, ზოლო მწერლის კონცეფციის წყაროს მოხევისავე ნაამბობი
წარმოადგენდა.

გარდა იმისა, რომ ი. ჭავჭავაძე „მგზავრის წერილებში“ ხევის
ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ბევრ საყურადღებო მოვლენას აშუ-
ქებს, მოხრობლის ნაამბობზე დაყრდნობით ის ეხება მოხევეთა
მეურნეობასა და საქმიანობასაც. ისევე როგორც სოციალური ურ-
თიერთობის სფეროდან, მოხევეების ეკონომიური ყოფიდანაც
ილიას სააშკარაოზე გამოაქვს მხოლოდ ცხოვრების საჭირობოტო
საკითხები. სხვაგვარად გაუგებარი იქნებოდა, რატომ მხოლოდ მი-
წისა და ქირაზე სიარულის შესახებ წარიმართა ილიას მსჯელობა
მოხევესთან და არა მესაქონლეობის შესახებ. ილიას წინაშე ეს სა-
კითხი იმიტომ არ დასმულა, რომ მესაქონლეობა მაშინდელ ხევში
მეურნეობის წამყვან დარგს წარმოადგენდა და მისი განვითარების
დონით ხევის მკვიდრიც რამდენადმე კმაყოფილი იყო, სამაგიეროდ
მოხევე მწვავედ განიცდიდა სახნავი ნაკვეთების სიმცირით გამო-
წვეულ სიდუხჭირეს და მისი ჩივილიც ამიტომ ამ საკითხს შეეხე-
ბოდა: „თვითვალს კაცს ორ-ორ შაბადის ყანა არ ექნების, ვიწ-
როდ ვარნ“ — ამ სიტყვებით ხატავდა მწერალი არსებულ ვითა-
რებას. ასევე უკმაყოფილებას განიცდიდა მოხევე იმიტომაც, რომ
ქირაზე ნაშოვნი გროშები „ჯიბეჩი არ რჩების: მთის კაცი მახევე
სვამეხის კერძია. ჭამადი-სმადი არაა სახლში, ნაშოვერ ღუქანჩი მი-
დის“.

ილია ჭავჭავაძის შემდეგ ხევის სამეურნეო ყოფას განსაკუთ-
რებით ვრცლად შეეხო ალ. ყაზბეგი. მან, როგორც მოხევეთა ცხო-
ვრების შეუდარებელმა მცოდნემ, ხევის ისტორიული წარსულისა
და ყოფის მრავალ სხვა საინტერესო საკითხთან ერთად, თავის ეთ-
ნოგრაფიულ, პუბლიცისტურ და მხატვრულ ნაწარმოებებში სათა-
ნადო ადგილი დაუთმო სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობის

ამსახველ მასალებს და მათი სათანადო გაშუქებაც მოგვცა. ალ. ყაზბეგის შემოქმედების გაცნობის შემდეგ ნათელი ხდება, რომ მეურნეობის ძირითად დარგებს აქ მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება წარმოადგენდა, ხოლო დამხმარე საქმიანობას განეკუთვნებოდა საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობა, ქირით ტვირთის წიდვა და მონადირეობა.

ნარკვევში — მოხევეები და იმათი ცხოვრება — ალ. ყაზბეგი შენიშნავს, რომ ზევის უტყუო და გახრეკილი მთები, წვიმებისაგან ჩამორეცხილი ფერდობები და კლდის ჩამონაშალით სავსე მინდვრები გამორიცხავდა ხენა-თესვით აქაური მოსახლეობის დაკმაყოფილების შესაძლებლობას. ერთ-ერთ ლექსშიც („ჩემო ქვეყანავ“) ალ. ყაზბეგი თავის ქვეყანას მალაღმთიანსა და ხრიოკს უწოდებს, რომლის „კიდეთა ბეჩავნი უღელის ხარით ხვნიანო“. ნიადაგის სიმწირე მიაჩნდა მწერალს პირად საკუთრებაში სახნავი ადგილების მფლობელობის განმსაზღვრელ პირობადაც, როდესაც ის ალ. ხახანაშვილს ატყობინებდა: „საძოვარი, მთა თუ ბარი ეკუთვნოდა საერთოდ ერობას და ვისაც რამდენი საქონელი ეყოლებოდა, შეეძლო თავისუფლად ეძოვებინა (ეხლა ესეც შეიცვალა და ამ გვარი საძოვრები დაუსაკუთრა ახალმა დებულებამ ან თვითეთულს პირს, ან თვითეთულს სოფელს და ან თვითეთულს გვარს).

საკუთრებად უძრავ მამულში მხოლოდ სახნავები ჰქონდა, რადგანაც ქვიანის ადგილის მოკეთება და სახნავად გამოყენება დიდს შრომას და მოვლას ითხოვდა“. ასეთ ვითარებაში მოხვევთა დამხმარე საქმიანობად მწერალს მიაჩნდა ქირაზე სიარული ვლადიკავკასსა და თბილისს შორის. „რასაკვირველია, ეს სამუშაო, — წერს ალ. ყაზბეგი ზემოხსენებულ ნარკვევში, — როგორც ცხოვრებისათვის საშუალება, მოხევეებისათვის დიდი ღვთის წყალობა არის. მაგრამ რომ იცოდეთ, რამდენი ხათაბალა მოსდევს ამ შრომას, გამტკრებული დარჩებოდით, თუ როგორღა დადიან მოხევეები ქირაზედ და ენერგია დაკარგულნი ყველაფერს თავს არ ანებებენ და არ გადაიკარგებიან სადმე?“ ალ. ყაზბეგის დაკვირვებით, ქირაზე მავალი მოხევეების მდგომარეობას ართულებდა მათი შრომის ექსპლოატაცია და გაუთვალისწინებელი ხარჯები. მწერალი დაწვრილებით გვაცნობს მაშინდელ მოხელეთა მიერ ბარგის მზიდავი მოხევეების ძარცვის მრავალნაირ ფორმას, რითაც მწერალი ეხმაურება კაპიტალისტური ურთიერთობის გარემოში ჩაყარნილი მთიელის მძიმე მდგომარეობის შესახებ ილიას „მგზავრის წერილებში“ დასმულ საკითხს.

გარდა ქირაზე სიარულისა, მოხვევთა დამხმარე საარსებო საშუალებად აღ. ყაზბეგს მიაჩნდა საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობაც. სხვა სახის სამუშაო XIX საუკუნის ხევში მწერილის არ ეგულებოდა. მისი ეს შეხედულება ასახულია ერთ-ერთი მოთხრობის („ციცია“) გმირთა დიალოგში. ძაუვის (ახლანდელი ქ. ორჯონიკიძე) ბაზარში ბეჭია შეხვდება მოხვევის დედაკაცს, რომელიც ქალაქის საავადმყოფოში მრეცხავად დამღვარა. ბეჭიას შეკითხვაზე, თუ რატომ გაბედა ამ სამუშაოში ჩაბმა დედაკაცმა, ეს უკანასკნელი პასუხობს: „აჰუ, ჩემო ყველაჲ!.. რაღა საქმეს ვიშოვნიდი?.. გზაზედ სამუშაოდ ვერ დაედგებოდი და ცხო საქმე კი ჩვენში არაა“. აქედან ნათელია, რომ ხევში აღ. ყაზბეგი გარე სამუშაოებიდან შემოსავლის დამხმარე წყაროდ თვლიდა მექირავენობასა და გზაზე მუშაობას, რომელთაგან ორივე მამაკაცის საქმედ იყო მიჩნეული.

ისედაც ცნობილია და აღ. ყაზბეგის ნაწარმოებებიდანაც კარგად ჩანს, რომ ხევში მამაკაცთა ფუნქციებში შედიოდა აგრეთვე ისეთი უძველესი ტრადიციების მქონე დამხმარე საქმიანობა, როგორიცაა მონადირეობა. ამ საქმიანობისადმი მოხვევების დიდი მიდრეკილების მაჩვენებელია თვით ის მრავალფეროვანი ჩვეულებები, რომლებსაც აღ. ყაზბეგი მისთვის ჩვეული ოსტატობით გვაცნობს თავის შემოქმედებაში. ადგილობრივი მოსახლეობა იყენებდა ჭიხვის ხორცს, ტყავსა და რქას. როგორც ერთ-ერთი ნაწარმოებიდან ჩანს, შემოდგომაზე ჭიხვის ხორციტ მომარაგება ხევში მიღებულ წესს წარმოადგენდა. ამიტომ ათქმევინა მწერალმა დედასთან საუბარში თავის ერთ-ერთ გმირს ციცკას: „მე მთაჩი ნადირობ წავალ და ამაღამ იქ დავრჩები, ხვალ დილით გზას შეუქრამ, ეგების რამდენიმე ნადირი მოვკლა... თორემ სთველი მოვიდა და ჩვენ კი დამარილებული ხორცი არა გვაქვს“ (მოთხრობა „ციცია“).

ყოველივე ეს გარკვეულ როლს ასრულებდა მოხვევთა ეკონომიკაში, მაგრამ მათი ცხოვრების მთავარ წყაროს აღ. ყაზბეგი ხედავდა მესაქონლეობაში, რომელიც მას მეურნეობის წამყვან დარგად ესახებოდა. მწერალი განსაკუთრებით დიდ როლს ანიჭებდა მათ შინ უკვე მზარდსა და დიდი პერსპექტივების მქონე მეცხვარეობას. მეცხვარეობის საკმაოდ დიდ განვითარებაზე მიგვიითითებს მისი „ნამწყემსარის მოგონებანი“, რომელშიც ნამეცხვარალი ავტორი დაწერილებით გვაცნობს მეცხვარეობის ორგანიზაციას, მისი მთავარობის მარშრუტებს, ყველა არსებულ სიძნელესა და მეცხვარეობის სასაქონლო მნიშვნელობას. სომეხი ვაჭრების სიარული ხევში მატყლის შესაძენად და თვით უცხოელების ამ მიზნით აქ მოსვლა, რომლებსაც მწყემსად მყოფი მწერალი ფრანგულად გამოელაპარა-

კა, მანიშნებელია იმისა, რომ კაპიტალიზმის განვითარების პირ-
ბეებში მეცხვარეობიდან მიღებულ ნედლეულზე მოთხოვნის
იზრდებოდა. მაშასადამე, მეცხვარეობის მნიშვნელობა თანდათან
ბით სცილდებოდა შინამოთხოვნილების ფარგლებს და ის საჭირო
სასაქონლო დარგად ყალიბდებოდა.

აღ. ყაზბეგის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ხევში იმ დროს
განვითარებად დარგს მეცხვარეობა წარმოადგენდა, რელიეფური
სიტყვით გამოიკვეთა პეტრე უმიკაშვილთან კამათის ფონზე.

1882 წელს გაზ. „დროებას“ 270-ე ნომერში პ. უმიკაშვილმა
გამოაქვეყნა წერილი — „თერგის ხევი და მთიულეთი“, რომელ-
შიც შეეხო ბაქოს რკინიგზის გახსნასთან დაკავშირებით მთიულე-
ბისა და მოხევეების მომავალ ეკონომიურ მდგომარეობას. ის შიშს
გამოთქვამდა იმის გამო, რომ მთიელების ცხოვრების პირობები
გაუარესდებოდა, ენიადან ამიერიდან ტვირთის ზიდვა რკინიგზით
იწარმოებდა, ხოლო მოხევეებსა და მთიულებს, რომლებიც ქირაზე
სიარულით ირჩენდნენ თავს, შემოსავლის წყარო მოესპობოდათ.
ენიადან პ. უმიკაშვილს მთაში ცხოვრების სხვა საშუალება არ
ეგულებოდა, მან უმჯობესად მიიჩნია მოხევეები და მთიულები სა-
ცხოვრებლად გადასულიყვნენ ოსმალეთის მონობიდან განთავისუფ-
ლებულ აჭარაში, ანდა დაუფლებოდნენ რაიმე ახალ ხელობას, სა-
ხელობრ, ქვის მთელეობას და კალატოზობას.

1883 წელს იმავე გაზეთის მეოთხე და მეშვიდე ნომრებში
პ. უმიკაშვილს საპასუხო წერილით („მოხევეებისა და მთიულების
მდგომარეობა მომავალში“) გამოეხმაურა აღ. ყაზბეგი, რომელიც
არ იზიარებს პ. უმიკაშვილის მტკიცებას მთიელთა ეკონომიური
მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ. აღ. ყაზბეგის შეხედულე-
ბით, რაც ემყარებოდა მთიელთა სამეურნეო ყოფის საფუძვლიან
ცოდნას, მოხევეებისა და მთიულების ძირითად საარსებო წყაროს
ქირაზე სიარული კი არ წარმოადგენდა, არამედ მესაქონლეობა,
რომელსაც გააჩნდა ზრდისა და განვითარების დიდი პერსპექტივები.

მესაქონლეობის განვითარების საფუძვლად აღ. ყაზბეგს მია-
ჩნდა მთის საზღვრულ საძოვრები და იმ დროს უკვე ცხვრის გა-
მოსაზამთრებლად გამოყენებული ჩაჩნეთის მინდვრები. მწერალი
კარგად ხედავდა, რომ მთაში მესაქონლეობის არსებული დონის
ერთითად ამღლების შესაძლებლობა არსებობდა, ხოლო ამის და-
მაბრკოლებელ მიზეზად მას ესახებოდა საძოვრების უთანაბრო გა-
ნაწილება სოფლებს შორის და რიგ შემთხვევაში, ცალკეული პირის
მიერ მთების დასაკუთრება. პ. უმიკაშვილისადმი საპასუხო წერილ-
ში აღ. ყაზბეგი აღრმავებდა და ავითარებდა იმ შეხედულებას
მთიელთა სამეურნეო-ეკონომიური პირობების შესახებ, რომელიც

მას დასაბუთებული ჰქონდა 3 წლით ადრე გამოქვეყნებული ფელეტონებში („მოხვევები და იმათი ცხოვრება“) და ალ. ხაჩნაშვილთან მიმოწერაში. ამ საკითხს ალ. ყაზბეგი კიდევ ერთხელ შეეხო თავის ერთ-ერთ დაუმთავრებელ წერილში, ტრექლერის სხევე, როგორც ზემოთ განხილულ წერილებში, უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მესაქონლეობის არსებული მდგომარეობით და ხალხის კეთილდღეობის ამძღვრების მიზნით, მოითხოვდა მესაქონლეობისათვის ხელსაყრელი პირობების მაქსიმალურად გამოყენებას, მეურნეობის ამ დარგის შემდგომ დაწინაურებას (ალ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, 1950 წ. გვ. 511).

ალ. ყაზბეგმა თავისი სიმართლის დასამტკიცებლად ერთიმეორის საპირისპიროდ განიხილა მეცხვარეობით და ქირაზე სიარულით მიღებული შემოსავალი და არსებული ხარჯები, რეალური შემოსავლის წყაროდ სცნო მეცხვარეობა, ხოლო წერილში — „მოხვევებისა და მთიულების მდგომარეობა მომავალში“ — აღნიშნა: „ქირის ზიდვას, გარდა ომიანობის დროისა (იგულისხმება რუსეთ-თურქეთის ომი 1877—1878 წ. — ვ. ი.), როდესაც ფუთი ქირა სამ შანეთამდის ასულა, თავის დღეში სარგებელი არ მოუტანია მთის ხალხისათვის და არც ოდესმე მოუტანს, თუ იმ პირობებს თავიდგან ვერ აიცილებენ, რომელშიაც ეხლა დგანან“. მწერალს მხედველობაში აქვს სხვადასხვა ჯურის მოხელეთა მიერ მთიელთა შეუზღუდველი ყვლეფა და ხშირ შემთხვევაში მათი ბეგარაზე გაყვანა ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე, რის შესახებაც წერდა ჯერ კიდევ ზემოხსენებულ ფელეტონებში.

როგორც ვხედავთ, ალ. ყაზბეგი ხეცს წარმოგიდგენს სახნავი მიწებით ღარიბ კუთხედ, სადაც ხალხის არსებობა ძირითადად დამოკიდებული იყო მესაქონლეობაზე, განსაკუთრებით შხარდ მეცხვარეობაზე. რაც შეეხება მთიელთა დამხმარე საქმიანობას, მწერალი ამათვან ვრცლად ეხება ქირაზე სიარულს, რომლის სარგებლიანობა ძირითადად გარკვეულ ვითარებაზე (სახელდობრ, ომიანობაზე) ყოფილა დამოკიდებული. ეთნოგრაფიული მასალებიდან და პერიოდული პრესის მონაცემებიდანაც ჩანს, რომ ომიანობა და ვაჭრობის განვითარება ასევე ზრდიდა ტრანსპორტისა და საქართველოს სამხედრო გზის მნიშვნელობას შემდგომ პერიოდშიც, რომელსაც ალ. ყაზბეგი აღარ მოსწრებია.

კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების პირობებში საქართველოს სამხედრო გზა ვაჭრობის, მოიჯარადრეებისა და მეფუნდუკეების მომგებიან ობიექტად იქცა. ვაჭრობის გაფართოების კვალდაკვალ გაიზარდა მოთხოვნილება ტრანსპორტზედაც. ისინი სავაჭრო საქონელს ეზიდებოდნენ ვლადიკავკაზიდან თბილისამდე

და უკან. მოხევეები ხალისით ჩაებნენ პათთვის სასარგებლო საქმი-
ანობაში. თავდაპირველად გაშწევ ძალად იყენებდნენ უღელ ხარს,
ხოლო შემდეგ ხარის შეცვალა ცხენმა, რომელიც გზას შედარებით
მოკლე დროში ფარავდა (ხარებით მგზავრობა ვლადიკავკაზში
თბილისამდე გრძელდებოდა 7—8 დღემდე, ცხენით კი — 5 დღემ-
დე) და ხარჯსაც ნაკლებს თხოულობდა. ყოველივე ამის გამო ცხე-
ნით სიარული გლეხს მეტ სარგებელს აძლევდა.

იმ მთხრობელთა გადმოცემით, რომლებსაც თვითონ უვლიათ
ქირაზე (ანდა ამ საქმეში ნაცადი მამების მონაყოლიდან იციან),
ერთი ცხენის ურემზე დებდნენ 30 ფუტს. ამას ემატებოდა ცხენის
საკვებიც, ხოლო როდესაც მეურმეც ზედ ჯდებოდა, ტვირთი 40
ფუტამდე აღიოდა. მეურმეები ღამით დგებოდნენ ფუნდუკებში,
რომლებიც მოწყობილი იყო ერთიმეორისაგან ოციოდე კილომეტ-
რით დაშორებულ პუნქტებში: ვლადიკავკაზში, ლარსში, ყაზბეგში,
კობში, მლეთში, ფასანაურში, ანანურში, დუშეთში, მცხეთასა და
თბილისში. ვინაიდან ამ გრძელი გზის დაფარვა მრავალ სიძნელესთან
იყო დაკავშირებული და ტვირთის გადასაზიდდაც ხშირ შემთხვევაში
რამდენიმე ურემი იყო საჭირო, მეურმეები ქმნიდნენ ალაღს, რო-
მელსაც ხელმძღვანელობდა ალაღბაში (ალაღის უფროსი). მგზავ-
რები ალაღბაში ირჩევდნენ გამოცდილ, სანდო და რუსული ენის
მცოდნე კაცს, რომელსაც ევალეობოდა საქონლის პატრონთან გარი-
გება და ალაღის ხელმძღვანელობა.

ყოველგვარი ხარჯის შემდეგ ვლადიკავკაზიდან თბილისამდე
ერთი ფუტის გადატანაში მეურმეს რჩებოდა 4 შაური, მაშინ რო-
დესაც ცხვარი საშუალოდ 3 მანეთი ღირდა, ხოლო ბატკანი 6-7 აბა-
ზად ფასობდა. ამის შესაბამისად გზის დაფარვაში მოხევე ფუტზე
4 შაურის ანგარიშით 30 ფუტში ინაღდებდა 6 მანეთს, ე. ი. 2
ცხვრის ღირებულებას. თვეში მეურმეს შეეძლო საშუალოდ 5 ასე-
თი გავლა, რის შედეგად მისი თვიური შემოსავალი აღწევდა 10
ცხვარს ანუ 30 მანეთს. თუ ამ ფასებს ცხვრის ახლანდელ ღირებუ-
ლებას (საშუალოდ 50 მანეთს) შევუფარდებთ, გამოვა, რომ, თანა-
მედროვე საბჭოთა ფულის კურსის მიხედვით, მეურმე თვეში აკე-
თებდა 500 მანეთს.

მგზავრობაში გაწაფვისა და ვაჭართა საქმიანობის გაცნობის
შემდეგ მოხევეები ვაჭრობასაც ხარბად დაეწაფნენ. ვლადიკავკაზ-
ში ფქვილის ყიდვა, თბილისის ან დუშეთის ბაზარზე მოგებით გა-
ყიდვის მიზნით, ანდა საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში ღვინის
თუ სხვა სახის საქონლის გატანა მოხევეების ერთ-ერთ შემოსავ-
ლიან საქმიანობად იქცა. თუ თავდაპირველად ქირაზე გასვლა მო-
ხევეს მხოლოდ საზაფხულო სამუშაოების დამთავრების შემდეგ

უხერხდებოდა, შემდეგში, როდესაც მათ მგზავრობას ანუ „საქალაქო ქირას“ გემო გაუგეს, საოჯახო შრომის ორგანიზაცია გარეგულ ცვლილებას განიცდის. მშრომელ მამაკაცთა წრიდან გამოიყოფა ე. წ. მეურმე, რომლის მოვალეობას შეადგენდა სამრეწველო სიარული.

ასეთი ვითარება გვეხატება ხევში ჩვენ მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით. ეს ცნობები შეეხება XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის 20-იან წლებს. მთხრობლების გადმოცემით, ქირაზე სიარული მოხვედრებს განსაკუთრებით დიდ შემოსავალს აძლევდა პირველი იმპერიალისტური ომის წლებში (1914—1917 წწ.), ვინაიდან ტრანსპორტზე მოთხოვნილება გაიზარდა სამხედრო საჭიროებათა გამო. შემთხვევითი როდი იყო, რომ ალ. ყაზბეგიც ტრანსპორტზე მოთხოვნილების მიზეზად ომიანობას ასახელებდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ალ. ყაზბეგი იმაზედაც მიუთითებდა, რომ ასეთი სიტუაციის გარეშე ქირაზე სიარულს ზარალი სდევდა. 1881 და 1883 წწ. ალ. ყაზბეგის ეს ნათქვამი მისგან დამოუკიდებლად დადასტურა ნ. ნიკიფოროვიც 1887 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში. ის დამაბრკოლებელ მიზეზად თვლიდა, ერთი მხრივ, ტრანსპორტისა და გამწვევი ძალის ნაკლებობას, ხოლო, მეორე მხრივ, სამხედრო ბეგარას. ნ. ნიკიფოროვის მითითებით, გლეხის მდგომარეობას ართულებდა სეზონური სამუშაოებიდან მოწყვეტა და ის გარემოება, რომ სამხედრო უწყება მას ფასს უზღდიდა ტვირთის გადატანაში, ხოლო უკან დაბრუნებისას გლეხს ცარიელი ურმით უხდებოდა გზის დაფარვა. ასეთ პირობებში ქირა მას ზარალის მეტს არაფერს აძლევდა.

ალ. ყაზბეგისა და ნ. ნიკიფოროვის მიერ აღწერილ მდგომარეობასთან შედარებით შემდეგ ხანებში მექირავენთა პირობები გაუმჯობესებული ჩანს. ამის საფუძვლად მიგვაჩნია აღებ-მიცემობის შემდგომი განვითარება და ტრანსპორტზე მოთხოვნილების გაზრდა, მაგრამ ამ მოგვიანო პერიოდშიც არ შეიძლება ყოველთვის მეურმისათვის სასარგებლო პირობები ყოფილიყო შენარჩუნებული. როგორც ყოველ სხვა საქმიანობას, ქირაზე სიარულსაც ჰქონდა თავისი აღმავლობისა და დაქვეითების პერიოდები. ეს კარგად ჩანს პრესის მონაცემებიდანაც. მხედველობაში გვაქვს 1901 წელს გზ. „ივერიის“ 134-ე და 135-ე ნომრებში ს. შაღურის მიერ გამოქვეყნებული ხევის სათემო ყრილობის განაჩენი 20 მუხლად, რომლის შესავალ ნაწილში ვკითხულობთ: „წარსული მარტის პირველს სოფ. სტეფანწმინდაში მთლად ხევის ყრილობა მოხდა. საგნად ქორწილებისა და ქელეხების ხარჯის შემცირება ჰქონდათ. ვინ იცის, კიდევ სადამდის გასტანდა ეს ხალხის ცუდ-უბრალოდ გამაღატაკებელი და

დამლუპავი ჩვეულება, რომ საქართველოს სამხედრო გზაზედ მოხვედრის მუშაობა და ქირის ზიდვა არ მოსპობილიყო. დღევანდით მოხვედრებმა, რომ ამ ვიწრო ხევში მომწყვდეულთ გამორჩენა აღარსიდავანა გვაქვს და უშოვნელობა-უჭონელობამ „რჯულთმტკიცის ჩვეულების“ შეცვლა გვაფიქრებინა“...

როგორც ვხედავთ, გარდა სტაბილური მეურნეობისა (მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება), რომლის შესახებ ხევის ყრილობის განაჩენში არაფერი თქმულა, მოხვედრების „გამორჩენის“, ე. ი. ფულადი შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა გზაზე მუშაობა და ქირით ბარგის ზიდვა. მოხვედრთა ცხოვრებაში ამას იმდენად მნიშვნელოვანი როლი შეუსრულებია, რომ ოდითგან არსებული „რჯულთმტკიცის ჩვეულების“ შეცვლისა და შესაბამისი ხარჯების შემცირების საკითხი უშუალოდ აღნიშნულ საქმიანობათა მოსპობის გამო დასმულა. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვა „მოსპობა“ აქ უადგილოდ ნახმარი ჩანს, რამდენადაც XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობა და ტრანსპორტის მოძრაობა არასოდეს არ შეწყვეტილა. ზემოთ განხილული წერილობითი წყაროებიდან და ჩვენ მიერ შეკრებილი მასალებიდან ისიც კარგად ჩანს, რომ გზაზე მომუშავე ან ქირაზე მოსიარულე კაცის შემოსავალი ყოველთვის ერთნაირი არ იყო, მაგრამ ერთია მდგომარეობის გაუარესება, ხოლო მეორეა აღნიშნული საქმიანობის მოსპობა. ამიტომ ხევის ყრილობის გადაწყვეტილებაშიც „მოსპობის“ ქვეშ უსათუოდ უნდა იგულისხმებოდეს ხსენებულ სამუშაოთა დაქვეითება და შემოსავლის შემცირება, რომლის ლოგიკურ შედეგსაც წარმოადგენდა ზემოხსენებული ღონისძიების შემუშავება. ხევის ყრილობის განაჩენი წარმოადგენს უაღრესად საინტერესო დოკუმენტს, რომელიც გვიჩვენებს აღნიშნულ საქმიანობათა მერყევ მდგომარეობას, მის ცვალებადობას.

მაშასადამე, ალ. ყაზბეგი პ. უმიკაშვილთან პაექრობის დროს სწორ პოზიციაზე იდგა, როდესაც შემოსავლის ამ წყაროს ის მიიჩნევდა ეპიზოდურად სასარგებლო, მაგრამ რიგ შემთხვევაში უსარგებლო საქმედ, ხოლო მთიელთა ცხოვრების გაუმჯობესების რეალურ გზად სახავდა მესაქონლეობის შემდგომ განვითარებას.

ალ. ყაზბეგის მოღვაწეობის პერიოდში კავკასიის სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობის შესწავლის სფერო საკმაოდ გაფართოვდა. იმდროინდელ სერიულ გამოცემებში სისტემატურად იბეჭდებოდა შრომები, რომლებშიც ცალკეული მაზრების მიხედვით შექდებოდა სახელმწიფო გლეხთა ეკონომიური ყოფის საკითხები. დღეითი მაზრის შესახებ, რომელშიც ადმინისტრაციულად ხე-

ვიც შედიოდა, ასეთი ნაშრომი გამოაქვეყნა ნ. ნიკიფოროვი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მოხვედრის ძირითად საარსებო საძირკედ ის მიიჩნედა მიწათმოქმედებასა და მეცხვარეობას. თანახმად მისი სწორი დაკვირვებისა, ხევის მწირი ნაყოფიერება ზედაც უმთავრესად ქერი მოჰყავდათ, სისტემატურად საჭიროებდა ნაკელით განოყიერებას. მისივე ცნობით, დუშეთის მაზრის ჩრდილოეთ ნაწილში, ე. ი. ხევში, გარდა ყაზბეგებისა და კობიაშვილების (ავტორის მხედველობაში ჰყავს სტეფანწმინდელი და დუშელი აზნაურები, რომლებიც ხევში თავიანთ პრივილეგიებს ინარჩუნებდნენ) მიწებისა, სახნავი ნაკვეთები ეკუთვნოდა ზაზინას, რის გამო სახელმწიფო გლეხთა კერძო საკუთრებაში მიწის მფლობელობის შესაძლებლობა გამორიცხული იყო. ნ. ნიკიფოროვის დაკვირვებით, ხსენებული ეპოქის ხევში სახნავ მიწაზე სათემო მფლობელობის წესი მხოლოდ გადმონაშთის სახით შემონახულიყო. სამაგიეროდ ეს წესი ჭერ კიდევ ვრცელდებოდა სათიბებსა და საძოვრებზე. მისი ღრმა რწმენით, მცდარია შეხედულება მიწათმფლობელობის ამ ფორმის მთაში უცვლელად არსებობის შესახებ. ნ. ნიკიფოროვის მართებული განმარტებით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დუშეთის მაზრის მალაღმთიან ზოლში მიმდინარეობდა სათემო მფლობელობის რღვევისა და ინდივიდუალიზმის განვითარების პროცესი.

საესებით სამართლიანად მიუთითა ნ. ნიკიფოროვმა მიწის სიმწირესთან ერთად სახნავი ნაკვეთების სიმცირის შესახებაც. ამაში ხედავდა იგი მთიელთა სიღარიბისა და ნამატი მოსახლეობის ბარად დასახლების მიზეზს. თუ ის დუშეთის მაზრის ბარისა და მთისძირა ზოლში მეურნეობის წამყვან დარგად მიიჩნედა მიწათმოქმედებას, მთიელთა ცხოვრების ძირითად ეკონომიურ საფუძვლად თვლიდა მესაქონლეობას, განსაკუთრებით მეცხვარეობას. მას ამ დროს 8000—10000 სული ცხვრის პატრონებიც კი ჰყავს დასახლებული. ასეთები ყოფილან: შიო კაიშაური სოფ. კაიშაურიდან, შიო წიკლაური სოფ. დიხჩოდან და ლერენა აფციაური სოფ. დუშაქოდან. მართალია, არც ერთი მათგანი არ ყოფილა მოხვევე, მაგრამ ისინი მოხვევებიც რომ ყოფილიყვნენ, მართო ეს არ იქნებოდა ხევში მეცხვარეობის დაწინაურების მაჩვენებელი, რამდენადაც ასეთი დიდი მეცხვარეები ძალზე ცოტანი იყვნენ. როგორც მეცხვარეობის, ისე მეურნეობის სხვა სახეობათა მდგომარეობას ვეცნობით არა ასეთი გამოწკლისების მიხედვით, არამედ იმდროინდელი სტატისტიკურა მონაცემების საფუძველზე, რომელიც თვით ნ. ნიკიფოროვს მოჰყავს საგანგებოდ ამ მიზნით შედგენილ ცხრილში.

ცხრილში ნაჩვენებია კომლთა რიცხვი და სულადობა, პირუტყვის რაოდენობა, ადგილ-მამულების მოცულობა და გადასახადე-

ბის შემადგენლობა. ხევის ცალკეული სოფლების მიხედვით ასეთი სურათი გვეხატება: სოფ. სტეფანწმინდა, რომელიც მაშინ 126 კომლს ითვლიდა (835 სული), სულ ფლობდა 647 დესეტინა, მიწის ფართობს. აქედან საკარმიდამო იყო 4,50, სახნავი — 67,50, ხე-ბი — 75, ხოლო საძოვარი და გამოუსადეგარი ადგილები — 500. პირუტყვის სახით სოფლის დოვლათს შეადგენდა: მუშა და ბერწი საქონელი 278 სული, მეწველი ძროხა — 89, ცხვარი და თხა — 8040, ცხენი და ჯორი — 76. მთელი სოფელი იხდიდა ორგვარი სახის გადასახადს: საერობოს ანუ სასოფლოს (172 მან. და 50 კაპ.) და საზოგადოებრივს (189 მან.).

სოფ. გერგეტში ამ დროს ცხოვრობდა 51 კომლი (383 სული). სოფელს სულ ჰქონდა 237 დესეტინა: საკარმიდამო — 3, სახნავი — 39, სათიბი — 45, საძოვარი და უვარგისი — 150. გერგეტში ირი-ცხებოდა მაშინ მუშა და ბერწი საქონელი 78 სული, მეწველი ძროხა — 33, ცხვარი და თხა — 2965, ცხენი და ჯორი — 28. სოფელს შეწერილი ჰქონდა 76 მან. და 50 კაპ. საერობო და ამდენივე საზოგადოებრივი გადასახადი.

სოფ. გორისციხეს, რომელიც შედგებოდა 43 კომლისაგან (350 სული), ეკუთვნოდა 281,75 დესეტინა: საკარმიდამო — 2,50, სახნავი — 40,50, სათიბი — 38,75, ხოლო საძოვარი და უვარგისი — 200. სოფელს სულ ჰყავდა მუშა და ბერწი საქონელი 108 სული, მეწველი ძროხა — 39, ცხვარი და თხა — 3420, ცხენი და ჯორი — 29, ღორი — 35. სოფლის გადასახადი შეადგენდა 76 მან. და 50 კაპ. საერობოს, ხოლო 43 მან. საზოგადოებრივს.

38-კომლიანი სოფ. სიონის (328 სული) მფლობელობაში იყო 1622 დესეტინა: საკარმიდამო — 3, სახნავი — 35, სათიბი — 84, ხოლო საძოვარი და უვარგისი ადგილები 1500. სოფლის პირუტყვი-დან ბერწი და მუშა საქონელი იყო 82 სული, მეწველი ძროხა — 36, ცხვარი და თხა — 7160, ხოლო ცხენი და ჯორი — 39. სოფელი იხდიდა 57 მან. საერობოს და 38 მან. საზოგადოებრივს.

სოფ. კარკუჩის (კომლი 28, სული 188) 1161 დესეტინა საერთო ფართობიდან საკარმიდამო იყო 1 დესეტინა, სახნავი — 23, სათიბი — 137, საძოვარი და უვარგისი ადგილები — 1000. სოფელს ჰყავდა 62 სული მუშა და ბერწი საქონელი, მეწველი ძროხა — 32, ცხვარი და თხა — 3985, ცხენი და ჯორი — 19, ღორი — 75. სოფელი იხდიდა 34 მან. და 50 კაპ. საერობოს და 28 მან. საზოგადოებრივ გადასახადს.

სოფ. სნო, რომელიც შედგებოდა 73 კომლისაგან (567 სული), ფლობდა სულ 2573 დესეტინას. აქედან საკარმიდამო იყო 5, სახნავი — 96,50, სათიბი — 272, საძოვარი და უვარგისი ადგილები —

2200 დესეტინა. სოფლის პირუტყვიდან მუშა და ბერწი საჭრელი იყო 228 სული, მეწველი ძროხა — 82, ცხვარი და თბა — 843, ცხენი და ჯორი — 85, ღორი — 240. სოფელს შეწერილი მუხლი 115 მან. 50 კაბ. საერობო და 73 მან. საზოგადოებრივი საფასურით

როგორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, ხევის სოფლებს შორის საგრძნობ განსხვავებას ჰქონდა ადგილი მათი სამეურნეო პირობებისა და ეკონომიური მდგომარეობის მიხედვით. მაგალითად, სოფ. სტეფანწმინდა მოსახლეობით სოფ. სნოზე გაცილებით დიდი იყო, მაგრამ სახნავ-სათიბ-საძოვრებითა და პირუტყვის რაოდენობით სნო სტეფანწმინდაზე ბევრად უკეთესად გამოიყურებოდა. კიდევ უფრო მკვეთრ განსხვავებას ვხედავთ სტეფანწმინდისა და კარკუჩის ამ თვალსაზრისით ურთიერთშედარების საფუძველზე. სხვა სოფლების მაგალითზედაც ამ მხრივ საკმაო განსხვავება შეიმჩნევა.

მეტ-ნაკლები სიდიდისა იყო ხევის სოფლებზე გაწერილი გადასახადებიც. როგორც ცხრილიდან ჩანს, დუშეთის მაზრა მისი სამეურნეო პირობების მიხედვით იყოფოდა სამ ზოლად: ბარის, მთისძირა და მთის. აქედან, ბარისა და გარდამავალი ზოლის მოსახლეობას ევალებოდა კომლობრივი და სასოფლო გამოსაღების გადახდა, ხოლო მთიელებს იმ დროს საკომლოს გამოღება არ ეკისრებოდათ. თვით სასოფლო გადასახადებიც (რომელშიც შედიოდა საერობო და საზოგადოებრივი) მთაში უფრო მსუბუქი ყოფილა, ვიდრე დუშეთის მაზრის ბარსა და მთისძირა ზოლში. ხევე ამ დროს თითოეული კომლი წელიწადში საშუალოდ იხდიდა ორიდან სამ მანეთამდე, ხოლო თითოეულ სულზე მოდიოდა 25-დან 46 კაპიკამდე. ეს მაშინ, როდესაც ხარი ღირდა 20—55 მან., ძროხა — 15—30 მან., ცხვარი — 3—6 მან., ცხენი — 40—100 მან., 1 ფუთი გაურეცხავი მატყლი — 6—8,50 მან., 1 ფუთი ყველი — 4—8 მან., 1 ფუთი ერბო — 9—10 მან., უხეშად ნაქსოვი წმინდა წინდა — 20—45 კაბ. და ა. შ.

აღნიშნული მონაცემების ფონზე ხევის მოსახლეობა მართლაც არ ჩანს მძიმედ დაბეგრული ვინაიდან ხევი დუშეთის მაზრის ღარიბ კუთხეს წარმოადგენდა. ეტყობა, რომ დუშეთის მაზრაში გადასახადების ხასიათისა და მოცულობის განსაზღვრისას გათვალისწინებულ იქნა სამეურნეო-გეოგრაფიული პირობები, მაგრამ საკუთრივ ხევის სოფლებში გადასახადების გაწერას საფუძველად უნდა დასდებოდა არა სოფლის ეკონომიური მდგომარეობა, არამედ მოსახლეობის რიცხვი. სხვაგვარად წარმოუდგენელი იქნებოდა, რატომ იხდიდა გერგეტი კარკუჩაზე ორჯერ მეტს, მაშინ, როდესაც ადგილ-მამულითა და პირუტყვის რაოდენობით 28-კომლიანი სოფელი კარკუჩა გაცილებით შეძლებული იყო, ვიდრე 51 კომლის

მომცველი სოფელი გერგეტი. ასევე გაუგებარი იქნებოდა რატომ სოფ. სტეფანწმინდის 126 კომლი იხდიდა სიონის 38 კომლზე თითქმის ოთხჯერ მეტს, ხოლო სნოს 73 კომლზედაც საკმაოდ დიდ გადასახადს, მაშინ, როდესაც სტეფანწმინდა, ზემოთ წარმოდგენილი ციფრობრივი მაჩვენებლების მიხედვით, სნოსა და სიონზე გაცილებით ნაკლებ მიწას ფლობდა და მოსახლეობის სიდიდით მკვეთრი განსხვავების მიუხედავად, საქონლის რაოდენობითაც სიონსა და სნოზე მალე არ მდგარა.

მაშასადამე, ეს ცხრილი პირველ რიგში გვიჩვენებს სოფლებს შორის განსხვავებულ სამეურნეო პირობებსა და ეკონომიურ მდგომარეობას. რასაკვირველია, ეს მონაცემები სიზუსტის მხრივ უსათუოდ ნაკლებია, მაგრამ ის გარემოება, რომ ერთი სოფელი მეორეზე შეძლებული იყო და მესაქონლეობის განვითარებას სამეურნეო ბაზა აპირობებდა, ცხრილიდან ეს სრულიად აშკარად ჩანს.

ცხრილი მიგვითითებს იმის შესახებაც, რომ სამეურნეო ტერიტორიის უდიდესი ფართობი საძოვრებად იყო გამოყენებული, რაც ხელს უწყობდა მეცხვარეობის განვითარებას. მართლაც, აქ წარმოდგენილი ციფრობრივი მაჩვენებლების მიხედვით, მეცხოველეობის სფეროდან ხევში განსაკუთრებით დაწინაურებული ჩანს მეცხვარეობა. მაგალითად, სოფ. ახალციხეში (38 კომლი, 220 სული) 63 სული მსხვილფეხა რქოსანის გვერდით ვხედავთ 1740 სულ ცხვარსა და თხას. სოფ. ყანობში (42 კომლი, 338 სული) ირიცხებოდა 93 სული მსხვილფეხა რქოსანი, 2100 სული ცხვარი და თხა და ა. შ.

ასეთი შეფარდება, რაც არსებითად დამახასიათებელია ხევის სხვა სოფლებისთვისაც, მსხვილფეხა მესაქონლეობასთან შედარებით მეცხვარეობის აღმავლობის მაჩვენებელია. ამის საფუძვლად ჩვენ მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ ერთი სული ძროხა შეფასებული იყო 6—7 ცხვრად, ხოლო ხარი 10—12 ცხვრად. ერთიერთმანეთზე რომ 1 სული მსხვილფეხა 10 ცხვრად ვიანგარიშოთ, სოფ. ახალციხის 63 სული მსხვილფეხა რქოსანი უნდა გავეთანაბროთ სულ ბევრი 630 ცხვარს. ეს მაშინ, როდესაც ახალციხეს ჰყავდა 1740 სული ცხვარი. მაშასადამე, მსხვილფეხა მესაქონლეობა და მეცხვარეობა რომ აქ ერთ დონეზე ყოფილიყო, ახალციხელებს 63 სულის ნაცვლად უნდა ჰყოლოდათ სულ ცოტა 174 სული მსხვილფეხა საქონელი, ანდა, პირიქით, ნაცვლად 1740 სულისა, აქ უნდა ყოფილიყო სულ ბევრი 630 სული ცხვარი.

ასეთსავე ვითარებასთან გვექნებოდა საქმე სოფ. ყანობში, სადაც მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის თანაბარ დონეზე განვითარების შემთხვევაში 93 სული მსხვილფეხა რქოსანის ნაცვლად

უნდა ყოფილიყო 210 სული მაინც, ანდა 2100 სულის ნაცვლად ჰყოლოდათ სულ ბევრი 930 ცხვარი.

კიდევ უფრო მევეთრი სხვადასხვაობა იგრძნობა მეცხოველეობის ამ სახეობათა განვითარების სფეროში კარკუჩის, სნოს, სნო, ხურთისის და რიგი სხვა სოფლების მაგალითზე. სოფ. კარკუჩისში რომ მეცხვარეობა და მსხვილფეხა მესაქონლეობა ერთ დონეზე მდგარიყო, 94 სულის ნაცვლად აქ უნდა ყოფილიყო 400-მდე სული ხარ-ძროხა, ხოლო, პირუტყუ შემთხვევაში, ნაცვლად 3985 სულისა, კარკუჩელებს უნდა ჰყოლოდათ არა უმეტეს 940 სული წვრილფეხა. ასევე, მეცხვარეობისა და მსხვილფეხა მესაქონლეობის ერთ დონეზე არსებობის შემთხვევაში ს. სნოში 118 სული მსხვილფეხას ნაცვლად უნდა ყოფილიყო არანაკლები 716 სული. ხოლო 7160 სული წვრილფეხას მაგივრად აქ უნდა ჰყოლოდათ სულ ბევრი 1180 სული.

სხვა სოფლების ციფრობრივ მონაცემებს აქ აღარ შეეხებით. ცხრილის მიხედვით სრულიად აშკარად ჩანს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მეცხვარეობა ხევში მსხვილფეხა მესაქონლეობასთან შედარებით დაწინაურებული დარგი იყო. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია უკეთესი საზაფხულო საძოვრებით უზრუნველყოფილი სოფლები: ყანობი, სიონი, სნო, კარკუჩა, რომლებსაც ნ. ნიკიფოროვიც საგანგებოდ გამოყოფს საძოვრებით მდიდარ ისეთ სოფლებთან ერთად, როგორიცაა ჭუთა, კობი და აბანო.

თავისთავად ცხადია, რომ მეცხვარეობის დაწინაურება ყოველად შეუძლებელი იქნებოდა საზამთრო საძოვრების უქონლობის შემთხვევაში. ნ. ნიკიფოროვის ცნობით, ამ მხრივ დღეშეთის მაზრა იმ დროს ჯერ კიდევ არახელსაყრელ პირობებში იმყოფებოდა და მესაქონლეობის განვითარების საქმეც ამის გამო რამდენაღმე ფერხდებოდა, მაგრამ ეს წინააღმდეგობა ძირითადად უკვე გადალახული იყო. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩრდილო კავკასიის საზამთრო საძოვრებზე მოხვედრები სისტემატურად მიერეკებოდნენ ცხვრის ფარებს, რითაც მათ მყარი ნიადაგი შეუმზადეს მეცხვარეობის შემდგომ ზრდასა და განვითარებას.

საყურადღებოა ცხრილის ციფრობრივი მაჩვენებლები აგრეთვე საკუთრივ მსხვილფეხა მესაქონლეობის, მეცხვარეობისა და მელორეობის ხვედრითი წონის დასადგენად. როგორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, ღორები მაშინ ჰყავდა მხოლოდ 5 სოფელს: კარკუჩას — 75 სული, ახალციხეს — 100 სული, სნოს — 240 სული, გორისციხეს — 35 სული, ხოლო ფხელშეს — 20 სული. ცხენებისა და ჯორების სიმრავლეს იმდროინდელ ხევში ვერ ვხედავთ. ყველა სხვა სოფელზე წინ ამ მხრივ სნო მდგარა, სადაც აღრიცხულ

იქნა 85 ცხენი და ჯორი. მაგრამ თუ 73 კომლს ამდენი შაინც ჰყავდა, ხევის დანარჩენ სოფლებში ზოგან კომლზე მხოლოდ 1 სულა მოდიოდა, ხოლო ზოგან — უფრო ნაკლებიც. სამაგიეროდ ხევში გაცილებით მეტი იყო მსხვილფეხა რქოსანი, რომლის მატარებელი რაოდენობიდან მეწველს ბევრად ჭარბობდა მუშა და ბერძენი ნელი. ეს ნათლად ჩანს ზემოთ დასახელებული სოფლების (სტეფანწმინდა, გერგეტი, გორისციხე, სიონი, კარკუჩა, სნო) მაგალითზე. ამ მხრივ ანალოგიური მდგომარეობა მოწმდება სხვა სოფლების მონაცემების მიხედვითაც.

6. ნიკიფოროვი არ გვაცნობს აღნიშნული ვითარების მიზეზს, მაგრამ ცხრილზე დაკვირვების შედეგად ძნელი არ არის იმის მიხვედრა, რომ ხევში მუშა საქონელზე ასეთი დიდი მოთხოვნილება პირველ ყოვლისა განპირობებული იყო მიწათმოქმედებაში მისი გამოყენების საჭიროებით. როგორც ამ ცხრილიდან ჩანს, XIX საუკუნის 80-იან წლებში მოხვედრები მაქსიმალურად სარგებლობდნენ სახნავად ვარგისი ყოველი ნაკვეთით. ამაზე მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში სოფლის სახნავი ადგილები ზომით სათიბებს არ ჩამოუვარდებოდა. ამ მხრივ შეიძლება დავასახელოთ არშა, გარბანი, გორისციხე, ყანობი, თოთი, ცდო.

6. ნიკიფოროვის ეს ცნობები რიგ შემთხვევაში სინამდვილეს არ უნდა შეეფერებოდეს. როგორც ჩანს, სათიბების აღრიცხვის დროს მას მხედველობიდან გამორჩა ზოგი სოფლის მთებში საამისოდ გამოსადეგი ნაკვეთები. ეს მიზეზი რომ არა, გაუგებარი იქნებოდა, მაგალითად, ყანობში, რომელიც სათიბებით ერთ-ერთ მდიდარ სოფელს წარმოადგენს, სახნავი ადგილი ყოფილიყო 31,25 დესეტინა, ხოლო სათიბი 29,75 დესეტინა. ასეთივე ნაკლით უნდა ხასიათდებოდეს ზოგიერთი სხვა სოფლის მონაცემებიც, მაგრამ თუ ამ ნაკლს არ მივიღებთ მხედველობაში და მისგან დამოუკიდებლად ანგარიშს გავუწევთ სახნავი ადგილების აქ წარმოდგენილ ზომებს, დავრწმუნდებით, რომ მოხვედრები ზნაუდნენ ყველგან, სადაც კი გუთანა მიუღებოდა. ასეთ ვითარებაში მეურნის გამარჯვება გამწვევია ძალის გარეშე განუხორციელებელ ოცნებად დარჩებოდა, ხოლო მთაში ასეთ გამწვევ ძალას ხარი წარმოადგენდა. ხარს იყენებდნენ აგრეთვე ლეწვისას და ტვირთის საზიდავად. მისი ასეთი დიდი საჭიროებისა და მთაში ლიმიტირებული საკვები ბაზის პირობებში მოხვედრე იძულებული იყო თავი შეეკავებინა მეწველი ძროხების მომარაგებაზე და პირველ რიგში ეზრუნა გამწვევი ძალის შენახვაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მოხვედრები სახნავად ვარგისი მიწის ყოველ მტკაველს ჯერ კიდევ მაქსიმალურად იყენებდნენ და თვით მესაქონლეობის განვითარებასაც

კი რამდენადმე მიწათმოქმედების ინტერესებს უქვემდებარებოდნენ. ხევში ყველაზე მტკივნეულ საკითხს მაინც პურის ნაკლებობა წარმოადგენდა. შორს რომ არ წავიდეთ, ეს კარგად ჩანს ამავე ცხრილის მიხედვითაც. ის გარემოება, რომ სოფ. არშაში ¹² 12 კომლი (91 სული) სულ 9 დესეტინას ხნავდა, სოფ. გერგეტში 51 კომლი (383 სული) 39 დესეტინას, სოფ. გარბანში 18 კომლი (149 სული) 15,75 დესეტინას, სოფ. ცდოში 17 კომლი (139 სული) 10,50 დესეტინას და ა. შ., აშკარად სახნავი ადგილების სიმცირეზე მიგვითითებს. ხევში მხოლოდ იშვიათი გამოხატულების სახით თუ ჰქონდა ადგილი ამ დროს ისეთ შემთხვევას, როდესაც კომლი საშუალოდ 1 დესეტინა მიწას ხნავდა. კომლზე საშუალოდ ამაზე ნაკლები ფართობი მოდიოდა. აქვე საჭიროა აღინიშნოს, რომ საშუალო მაჩვენებლების მიხედვით მიწათმოქმედების დონეს ზოგად ხაზებში ვეცნობით. ცხრილში რომ ცალკეული ოჯახების მდგომარეობა ყოფილიყო ასახული, მათ შორის აშკარა განსხვავება გამოჩნდებოდა — ერთ შემთხვევაში დავინახავდით 1 დესეტინაზე მეტის მფლობელ, ხოლო მეორე შემთხვევაში მხოლოდ დესეტინის ერთი მეოთხედის მქონე ოჯახს. მაგრამ როგორადაც არ უნდა ყოფილიყო ხევში არსებული სახნავი მიწის ფონდი განაწილებული, ამით საერთო მდგომარეობა არ იცვლებოდა; სახნავად ვარგისი ტერიტორია აქ მოსახლეობის პურეულით უზრუნველყოფის საკმარის წყაროს არ წარმოადგენდა.

ამგვარად, ნ. ნიკიფოროვის ამ ნაშრომის მიხედვით, სრულიად აშკარად ჩანს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მეურნეობის ორი ძირითადი დარგიდან ხევში წამყვანი მნიშვნელობისა იყო მესაქონლეობა, მეცხვარეობის უპირატესობით. ნ. ნიკიფოროვის დაკვირვებით, მოხევეები მისდევდნენ ისეთ დამხმარე საქმიანობასაც, როგორიც იყო მონადირეობა, მეთევზეობა (თერგში კალმახის ჭერა), სუსტად განვითარებული ხელოსნობა და რქის დამუშავება. ჭიხვის რქებისაგან სასმისების დამზადების ხელობით ღუშეთის მაზრაში განსაკუთრებით განთქმული ყოფილა სოფ. ყაზბეგი, სადაც მაშინ წყვილი ასეთი ყანწი 2—4 მანეთად იყიდებოდა, ხოლო გადამყიდველების ხელში ის 3—6 მანეთად ფასობდა. აქვე მწყემსები და მოზრდილი ბავშვები აგროვებდნენ მთის ბროლის კრისტალებს, რომლებსაც მგზავრები ყიდულობდნენ (მოცულობის შესაბამისად 20 კაპიკიდან 3 მანეთამდე). საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ უფრო ადრეც ყოფილა ცნობილი ყაზბეგის (სტეფანწმინდის) ბროლი. მასზე დიდი მოთხოვნილების გამო ზოგიერთი ამ ბროლს მიიჩნევდა მომგებიან სავაჭრო საგნად, რაც კარგად ჩანს 1953 წელს გამო-

ცემულ „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის მასალების“ მეორე ტომში შესული ერთ-ერთი დოკუმენტიდან.

მოხვევების შემოსავლის ერთ-ერთ დამხმარე წყაროდ ნ. ნიკიფოროვი თვლიდა აგრეთვე ქირით ტვირთის ზიდვას და საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობას (გზის რემონტი, ჯებირების შენება, ქვის მტკრევა გზაზე დასაყრელად, თოვლის ზედავებისა და მწყერისაგან გზის წმენდა), რაც ძირითადად წარმოებდა სეზონური სამუშაოების დამთავრების შემდეგ.

ამ საქმეში განსაკუთრებით ინტენსიურად მონაწილეობდნენ გზის პირად მცხოვრებნი. გზაზე მუშაობით დღეში მუშა ღებულობდა 60 კაპიკიდან 1 მანეთამდე. ხოლო 1 საენი ქვის დამტკრევა გზაზე დასაყრელად შეფასებული ყოფილა 8-დან 12 მანეთამდე. პროდუქტებისა და პირუტყვის მაშინდელი ფასების შესაბამისად, რასაც ზემოთ უკვე გავეცანით, ასეთი ანაზღაურება მთიელისათვის ურიგო შემოსავალს არ წარმოადგენდა.

ალბათ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ნ. ნიკიფოროვის თანამედროვე ზოგიერთ დამკვირვებელსაც, როდესაც მოხვევის ცხოვრების მთავარ წყაროდ ამ საქმიანობას თვლიდა. მაგალითად, ე. მარკოვი 1887 წელს რუსულ ენაზე გამოქვეყნებულ ნაშრომში — „კავკასიის ნარკვევები“ — პირდაპირ მიუთითებდა, რომ მდინარე თერგის კლდოვანი და ცივი ხეობის მცხოვრებთა არსებობის სახსარს წარმოადგენდა გზის რემონტი და ზამთრობით თოვლის წმენდა. ე. მარკოვი იმასაც აღნიშნავს, რომ ხევი ჭიხვზე ნადირობის ცენტრალური კუთხე იყო კავკასიაში. მას მხედველობიდან არც ის გამოორჩენია, რომ ყაზბეგში იყიდებოდა ჭიხვის რქები (სასმისები), სხვადასხვანაირი ქვეები (განსაკუთრებით ბროლი) და მთამადნეულის ნიმუშები, მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად ე. მარკოვმა ხეეში ვერ შეამჩნია მეურნეობის ისეთი დარგი, როგორიცაა მესაქონლეობა. სრულიად აშკარაა, რომ მან ზერელედ გადაავლო თვალი ამ კუთხეს და მისი ეგზოტიკით გატაცებულმა მხოლოდ საჭიხეები, ბავშვების მიერ ყაზბეგში ქვეებით ეაჭრობა და სამხედრო გზაზე გლეხების მუშაობა დაინახა, ხოლო ხეეში რომ მესაქონლეობისათვის ხელსაყრელი პირობები არსებობდა და მიწათმოქმედებაც მაღალკულტურული განვითარებით ხასიათდებოდა, ეს გზად გამეღულ კაცს მხედველობიდან გამოპარვია.

მოხვევების სამეურნეო ყოფის შესახებ სათანადო შეხედულებები გამოითქვა თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში.

იმის მთავარ მიზეზად, რომ მთიელები ბარში დასამკვიდრებ-

ლად მიიღტვოდნენ, ნ. ბერძენიშვილს მიაჩნდა „კავკასიონის მკვიდრთა შეზღუდული ცხოვრების პირობები, გამოწვეული მთის სიმწირითა და სიციწროვით (საქართველოს ისტორია, 1940, გვ. 287).

ვახუშტი ბაგრატიონისა და ნ. ჭილაშვილის მოწოდებებზე დაყრდნობით, 1955 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში — „ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან“, დ. გვრიტიშვილი არაგვის საერისთავოს ბარის ზოლში მეურნეობის მთავარ დარგად მიიჩნევს მიწათმოქმედებას, ხოლო მთის ზოლის (რომელშიაც ზევით შედიოდა) მცხოვრებთა ძირითად საქმიანობად თვლის მესაქონლეობას.

ს. მაკალათიას დაკვირვებით, „მოხვედები მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევენ, მაგრამ მათ ეკონომიკას უმთავრესად მეცხვარეობა აბასიათებს და ჩვენი ზევით მეცხვარეობის რაიონად უნდა ჩაითვალოს“. ამის საფუძვლად ს. მაკალათიას მიაჩნია მიწათმოქმედებისათვის შეზღუდული, მაგრამ მესაქონლეობისათვის ხელსაყრელი სამეურნეო-გეოგრაფიული პირობები. მოხვედთა ეკონომიკაში ს. მაკალათია გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ანდუშიტის წარმოებას, ჩრდილო კავკასიაში სამუშაოდ სიარულს (დურგლობა, მჭედლობა, ხარაზობა), სამხედრო გზის შეკეთებაზე მუშაობას, ტვირთის გადაზიდვას და მგზავრთა გადაყვანას.

როგორც გასული საუკუნისათვის, ისე დღეისათვის, თერგის ხეობაში გ. ჯალაბაძე („მიწათმოქმედება თერგის ხეობაში“, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 1961 წ. ტ. XXII-B) მეურნეობის წამყვან დარგად თვლის მესაქონლეობას.

რ. ხარაძის გამოკვლევით („ქართული საოჯახო თემი“, რუსულ ენაზე, პირველი ტომი), XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ხევში გადმონაშთური ფორმით შემორჩენილი საოჯახო თემის ძირითადი საარსებო საშუალება იყო მეცხვარეობა. რ. ხარაძის დასაბუთებით, მეურნეობის ეს ფორმა წარმოადგენდა იმ ძირითად ნიშანს, რომლის მიხედვით მკვლევარმა მოხვედური საოჯახო თემი განიხილა ქიზიყელების, თუშებისა და ფშაველების საოჯახო თემების გვერდით, რომელთა ეკონომიური საფუძველი აღნიშნულ ეპოქაში ასევე მეცხვარეობა იყო.

ლიტერატურის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მოხვედების ძირითად საარსებო საშუალებას წარმოადგენდა მეცხოველეობა და მიწათმოქმედება, ხოლო შემოსავლის დამხმარე წყაროდ ითვლებოდა ქირით ტვირთის ზიდვა, საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობა,

მონადირეობა და სხვა წვრილმანი საქმიანობა. ისიც კარგად დავი-
ნახეთ, რომ მეურნეობის ხსენებული დარგებისა და სხვა რიგის სა-
ქმიანობის განვითარების დონე და მცხოვრებთა ეკონომიკაში მათი
ხვედრითი წონა სხვადასხვა ეპოქაში სხვადასხვაგვარი იყო. ამ
ერთხელ კიდევ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ლიტერატურული მო-
ნაცემების საფუძველზე ძირითადად მაინც XIX საუკუნის, განსა-
კუთრებით მისი მეორე ნახევრისათვის დამახასიათებელ ვითარებას
გავეცანით. როგორც ვიცით, ეს უკვე ეთნოგრაფიული ძიებისათვის
ადვილად ხელმისაწვდომი პერიოდია, რამდენადაც მთხრობელი
გვაცნობს როგორც პირად დაკვირვებას, ისე თავისი უახლოესი წი-
ნაპრების (მამის, პაპის) ნათქვამ-ნაანდერძებს. ეს განსაკუთრებით
შეეხება საოჯახო ყოფას, ვინაიდან მთხრობლის მეხსიერება, პირ-
ველ ყოვლისა, სათუთად ინახავს საკუთარი ოჯახისა და გვარის ის-
ტორიას. ხევი ჩვენ მიერ შეკრებილი მასალა ამ მხრივ საკმაოდ
სრულსა და ზუსტ წარმოდგენას გვაძლევს არა მარტო გასულ საუ-
კუნეში არსებული ოჯახების შემადგენლობაზე, არამედ მათ ეკო-
ნომიურ საფუძვლებზედაც. გვეცნოთ ამ მასალას ცალკეული
ოჯახების მიხედვით.

როგორც პირველი თავიდან ვიცით, სოფ. ქოსელში იყო ფი-
ცხელაურების დიდი ოჯახი. ამ ოჯახს, რომელიც ცხოვრობდა ორ-
სართულიან სახლში, ასაზრდოებდა 1 დღიური სახნავი 2 უღლისა,¹
30-მდე სული მსხვილფეხა საქონელი და თავდაპირველად 200-მდე
სული ცხვარი და თხა. სახნავის სიმცირის გამო სოფ. ანხოტში სარ-
გებლობდნენ აზნაურ ყაზბეგების მამულით, რაშიაც პატრონს მო-
სავლის მეხუთედს აძლევდნენ. სათიბები ერთ პატარა სოფლად
მცხოვრები ქოსელებისა საერთო იყო და ყოველ სამ წელიწადში
ერთხელ კომლებზე თანაბრად ნაწილდებოდა. ოჯახის შემოსავლის
დამხმარე საშუალებას წარმოადგენდა ორი ცხენით ქირაზე სიარუ-
ლი. ამ ოჯახში განსაკუთრებით მზარდი საქმიანობა იყო მეცხვარეო-
ბა. გაყრის წინ მათი ცხვრის ფარა 3000 სულს ითვლიდა. ამის შე-
საბამისად მოიშენეს 15—16 ცხენ-კვიცი, 7—8 სახედარი და 9—10
ძაღლი.

¹ ხევი სახნავი ადგილის საზომ ერთეულად ითვლებოდა დღიური. ხალ-
ხი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა ერთი უღლისა და ორი უღლის დღიურს.
დღიური ერთი უღლისა ერქვა იმ სახნავ ნაკვეთს, რომელსაც ერთი დღის განმავ-
ლობაში ხნავდნენ და კიდევ ფარცხავდნენ ერთი უღელი ზარით. ორი უღლის
დღიური კი წარმოადგენდა მიწის იმ ერთეულს, რომელსაც ერთ დღეში ერთი
უღელი ზარით ხნავდნენ, ხოლო მეორე უღლით ფარცხავდნენ. ამის შესაბა-
მისად, დღიური ერთი უღლისა უფრო პატარა იყო, ვიდრე დღიური ორი
უღლისა.

მაშინ, როდესაც სოფ. სიონში მცხოვრები ოდიშელების გა-
უყრელი ოჯახი შარმაზანის ხელმძღვანელობით 64 სულისაგან შე-
დგებოდა, მის დოვლათს შეადგენდა 15 დღიური სახნავე, 15 ჯიშისა,
ბაგურ კვებაზე 40 ძროხის შესანახად საკმარისი 1500 მანქანა-
წყვილი ხარ-მოხვერი, 2 საუნავირე (ე. ი. მხედრის მატარებელი)
ცხენი, 12 მეწველი ძროხა, 8—10 მოზარდი მსხვილფეხა საქონელი
და 30—35 „ბაგის ცხორი“. ოჯახის ეკონომიკაში გარკვეულ როლს
თამაშობდა სხვა დამხმარე საქმიანობაც: კალატოზობდა სამი კაცი,
ხოლო ერთ კაცს ცხენ-ურმით ქირაზედაც უვლიდა.

იმის შემდეგ, რაც შარმაზანეთ გაყრის ნიადაგზე ორი ახალი
დიდი ოჯახი წარმოიქმნა, მათი სამეურნეო ყოფაც რამდენადმე
შეიცვალა. ცალკე გამოყოფის მომენტში გაბაღეთ ოჯახი ფლობდა
მხოლოდ იმის ნახევარ ქონებას, რაც 64-სულიან ოჯახს გაყოფამდე
გააჩნდა. მეურნეობაში წამყვან მნიშვნელობას თავდაპირველად
კვლავ მსხვილფეხა მესაქონლეობა ინარჩუნებდა, მეორე ადგილზე
მთური მიწათმოქმედება იდგა, ხოლო კალატოზობას მარტო ერთი
კაცი ეწეოდა. შემდეგში თანდათანობით მთავარი ყურადღება მე-
ცხვარეობას ეთმობა. ოჯახი მიიზიდა ვაჭრობამაც, რამაც თავის
მხრივ გამოიწვია ზოგიერთი მისი წევრის გარეთ გასვლა და ქალაქ-
თან დაკავშირება. მოკლე ხანში, ვიდრე გაბაღეთ ოჯახი გაუყრე-
ლად ცხოვრებას განაგრძობდა, ცხვრის რაოდენობა 200 სულამდე
ავიდა, მაშინ როდესაც შარმაზანეთ 64-სულიან ოჯახს 30—35
ცხვარზე მეტი არ ჰყოლია. ცხვრის ასეთმა ზრდამ გამოიწვია ჩრდი-
ლო კავკასიის საზამთრო სამოვრებისაკენ ღტოლვაც.

დიდი ოდიანთ, ანუ იოსებთ ოჯახშიც თავდაპირველად ისეთი-
ვე ეკონომიური მდგომარეობა სუფევდა, როგორიც გაბაღეთ ოჯახ-
ში, ვინაიდან ერთი საოჯახო თემის (შარმაზანეთ) შუაზე გაყოფისა
და ქონების თანასწორად განაწილების გამო ისინი ერთიმეორის
მონახვერები იყვნენ. შემდეგში ამ ოჯახმაც გამოჩაბა დროის
შესაფერისი გზები დოვლათის მოპოვებისა. ტრადიციულ საქმიანო-
ბას (მესაქონლეობა, მიწათმოქმედება, კალატოზობა) ემატება ვაჭ-
რობაში ჩაბმა და ქ. ვლადიკავკაზთან დაკავშირება, ხოლო მეცხვა-
რეობას ისე ინტენსიურად მოეკიდნენ, რომ გაყრის დროს იოსების
შვილებმა გაინაწილეს 1000 სული ცხვარი.

თუ როგორ იზრდებოდა მეცხვარეობის დონე XIX საუკუნის
მეორე ნახევარში, ამას კარგად ვხედავთ სოფ. სტეფანწმინდაში
მცხოვრები ქუშაშვილების ერთ-ერთი დიდი ოჯახის მაგალითზედაც.
გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, რომ ალ. ყაზბეგს სწორედ
ეს ოჯახი ჰქონდა მხედველობაში, როდესაც ალ. ხახანაშვილისადმი

გაგზავნილ წერილში გაუყრელად ცხოვრების ერთ-ერთ ნიმუშად ასახელებდა ქუშაშვილების 55-სულიან ოჯახს.

მთხრობლების გადმოცემის თანახმად, როდესაც ბერი ქუშაშვილის მეთაურობით მისი 4 ვაჟი (ლაბა, სვიმონი, სოსია, ბერძე) ვიანთი ცოლებითა და შვილებით ერთად ცხოვრობდნენ, ოჯახს მხოლოდ 40-მდე სული ცხვარი ჰყოლია. ბერის სიკვდილის შემდეგ ოჯახს სათავეში ჩასდგომია რა მისი უფროსი შვილი ლაბა, მეცხვარეობისადმი დაინტერესებაც გაზრდილა. ოჯახის წევრთა დიდი ნაწილი თანდათანობით ამ საქმიანობას ჩაუთრევია და საქმე იქამდე მისულა, რომ ოჯახის გაყრის დროისათვის მათ გაუნაწილებიათ 3000 სული ცხვარი. ამასთან ერთად ოჯახის ქონებას შეადგენდა: 12 მეწველი ძროხა, 6 სული მოზარდი მსხვილფეხა, 3 უღელი ხარი, 3 საუნავირე, 2 საკეცე და 4 საურმე ცხენი, სახედარი, 7—8 დღიური სახნავი 1 უღლისა, 100-მდე თივის¹ სათიბი.

სოფ. თოთში მცხოვრები ხელელიძეებაც ოჯახი — ე. წ. დიდი ხელელნი, რომელიც გაყრის მომენტში 44 სულისაგან შედგებოდა და ოთხ თაობას აერთიანებდა, სახნავი ადგილებით ერთ-ერთ ყველაზე მდიდარ ოჯახს წარმოადგენდა. როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, მათი სახნავი ადგილი ოჯახისთვის სამყოფ მოსავალს იძლეოდა. ძაუგიდან (ახლანდელი ქ. ორჯონიკიძე) მოჰქონდათ იფქლი (ხორბლის ფქვილი) მხოლოდ ცომეულისათვის და სიმინდი მარტო „ხილად“, როდესაც ქერისა და ქერ-სვილის უგემური პურის ჭამა ძალზე მობეზრდებოდათ. დიდხულებს სათიბე-ბიც იმდენი ჰქონიათ, რომ ჩალასა და ზზესთან ერთად იქ მათი პირუტყვის შესანახად საკმარისი თივა მზადდებოდა. პირუტყვის სახით კი ოჯახს, მისი პირველი მეთაურის — ბადას სიცოცხლეში ჰყავდა: 4 ცხენი, 3 უღელი ხარი, 15 მეწველი ძროხა, 20 სული მოზარდი მსხვილფეხა, 10 ღორ-გოჭი, 1 ძაღლი და 100-მდე სული ცხვარი, რომელსაც ზამთრობით გლდანსა და დიღომში მიერეკებოდნენ. გარესამუშაოებიდან აღსანიშნავია ქირაზე სისტემატური სიარული ოჯახის ერთ-ერთი წევრისა ერთიმეორეზე გაბმული 2 ცხენითა და ურმით. ოჯახის საცხოვრებელს წარმოადგენდა ორსართულიანი ბანიანი სახლი, რომლის ქვედა სართული გამოიყენებოდა

¹ ზევში თივა ეწოდება კონუსისებურად აგებულ თივის ზეინს. თივას ქვემოდან უღებენ სათარს (წნელის სათრევს). სათარის მხრებზე გამოზმულია ვილახები (გრძელი ბალახისაგან ნაგრები „საბელი“). ვალახებით შეკრულ ზეინს მოათრევენ მარხილით. ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ბარისა და მთის თივას. სოფლის ახლო-მახლო ადგილებში (ბარად) აგებული ზეინი დაახლოებით 10 ფუტის იწონის; ხოლო მთაში საშუალოდ 6—7 ფუტთან ზეინებს აკეთებენ, ვინაიდან მთიდან მისი ჩამოტანა ჭირს.

საქონლის სადგომად, ხოლო ზედა სართული ოჯახის საცხოვრებელად. ჰქონიათ საკუთარი წისქვილიც.

ბაღას გარდაცვალების შემდეგ ოჯახს სათავეში მოექცა მისი უფროსი შვილი იასე. ვიდრე მისი მეთაურობით ოჯახს გაუძლიერდა ცხოვრობდა, საოჯახო მეურნეობამ საკმაო ცვლილებები განიცადა. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიური მდგომარეობა, რომ გაყრის დროს ხუთელიძეებმა გაინაწილეს: ზემოხსენებული სახნავ-სათიბი, 60 ცხენ-კვიცი, 3 უღელი ხარი, 20 სული მსხვილფეხა რქოსანი, 60-მდე ღორ-გოჭი, 30-მდე ქათამი, 6 სახეღარი, 10 ძაღლი, 2000 სული ცხვარი და თხა. როგორც ვხედავთ, ოჯახში ერთი თაობის გადასვლის შემდეგ ეკონომიური მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა მეცხვარეობის აღმავლობა.

საოჯახო მეურნეობის შესწავლის თვალსაზრისით საყურადღებოა აგრეთვე გიგაურების საოჯახო თემი — ე. წ. დიდი ჩეკიენი. როდესაც ამ ოჯახს მეთაურობდა შიო, მის დოვლათს შეადგენდა: 20—25 მარხილისუბის¹ სახნავი ადგილი, 35—40 თივის სათიბი, 3 უღელი ხარი, 15 ძროხა, დეკეული და ხბო, 2 ცხენი, 9 სული ცხვარი.

როდესაც შიოს შვილები შრომის ფერხულში ჩაებნენ, ოჯახმა ეკონომიურად წამოიწია. პირველ რიგში მათ შეიძინეს სახნავ-სათიბი ადგილები. ყაზბეგისაგან იყიდეს 50 მარხილისუბის ყანა, რომლის ტოპონიმიც არის სახელია ხოსო, მაგრამ ყაზბეგებისაგან ყიდვის შემდეგ ამ ადგილს შეარქვეს აგრეთვე ყ ა ზ ბ ე გ ი ა ნ თ ე უ ლ ი. ასევე, ალ. ყაზბეგისაგან ნაყიდი 10 მარხილისუბის ყანას ეწოდა ს ა ნ დ რ ო ს ე უ ლ ი, ხოლო ამ ნაკვეთის ძველი სახელწოდება დავიწყებას მიეცა. ალ. ყაზბეგს მათთვის მიუყიდა აგრეთვე 20 მარხილისუბის მეორე ყანაც, რომლის ადრინდელი სახელწოდება იყო კ ბ ი ლ ის ჯ ო რ ი, ხოლო დამატებით მას შეარქვეს ს ა ნ დ რ ო ს ე უ ლ ი. გუგუცა ყაზბეგისაგან ნაყიდ 15 თივის სათიბს ეწოდებოდა გ უ გ უ ც ა ი ს ე უ ლ ი, ხოლო 6 თივის სათიბს, რომელიც ჯღუნა ფიცხელაურმა მიჰყიდა, შეარქვეს ჯ ღ უ ნ ა ი ს ე უ ლ ი.

შიოს გარდაცვალების შემდეგ ოჯახს სათავეში მოექცა მისი უფროსი შვილი ვანკა, რომლის დროს დიდ ჩეკიეთ მთავარ ამოცანად დაისახეს ცხვრის გაშენება. ამ საქმეში განსაკუთრებით დიდი დამსახურება მიუძღვის სვიმონს, რომელსაც შინაურობაში ერქვა მასინაა. ის იყო ალ. ყაზბეგის სიყრმის მეგობარი, რომლის შესანიშ-

¹ მარხილისუბე ეწოდება ზვინად ავბულ 54 ცალ ძნას, რაც საშუალოდ იძლეოდა 1,5—2 ფუთ მარცვლელს. ერთი მარხილისუბე თავსდებოდა ერთ მარხილზე ან ურემზე და გადაჰქონდათ ყანიდან კალოზე.

ნავ დახასიათებას თვით მწერალი იძლევა „ნამწყემსარის მოგონებაში“, ხოლო მასთან ურთიერთობას გვაცნობს აგრეთვე ურთერთ პირად წერილში. აღ. ყაზბეგთან ერთად ჩაჩხეთის საძოვრებზე ყოფნის დროს სვიმონი 1000 ცხვარს აზამთრებდა. მასთან ერთად, სხვა ძმების მუყაითობით ერთხანს ჩეკიეთ ოჯახის ფარა 8000 სულამდე გაზრდილა. სვიმონ გიგაური ახლა უკვე კარკუჩხელ ლევანა ყამარაულთან და გერგეტელ ტოგოლა სუჯაშვილთან ერთად პირველი გასულა ყიზლარის ველებზე. ერთხანს აქ ცუდი ზამთარი დასდგომიდა და სვიმონს 8000 სულიდან გადაურჩენია მხოლოდ 1500 სული. ოჯახის გაყრის წინ გიგაურების ფარა კვლავ 8000 სულს ითვლიდა. გარდა მამა-პაპეული მამულებისა, ნაყიდი ადგილებისა და 8000 სული ცხვრისა, განაყრებმა გაინაწილეს: 4 უღელი ხარი, 40 სული მსხვილფეხა (ძროხა, დეკეული, მოზვერი, ზბო), 61 ცხენ-კვიცი, 12 სახედარი, 8 ღორი, 30 ქათამი და 25 ძაღლი.

როგორც ვხედავთ, ყველა ზემოთ დასახელებული ოჯახის საერთო ნიშნას წარმოადგენდა მეცხვარეობის განუხრელი აღმავლობა და მეურნეობის სხვა დარგებთან შედარებით მისი ხვედრითი წონის დიდი ზრდა. ანალოგიური ვითარება მოწმდება ხევში ზოგიერთი სხვა ასეთი ოჯახის მაგალითზედაც, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ათასეულების ფარგლებში მეცხვარეობის ზრდა ხევში საყოველთაო მოვლენას არ წარმოადგენდა. ოჯახების უმრავლესობაზე დაკვირვება იმ გარემოების მაჩვენებელია, რომ ცხვრის მოშენება უმეტესად ასეულების მასშტაბით განისაზღვრებოდა, ხოლო რიგ შემთხვევაში მეურნეობის ეს დარგი ოჯახის ეკონომიკაში კვლავინდებურად უმნიშვნელო როლს თამაშობდა. სამაგალითოდ აქ დავასახელებთ ზოგიერთ ასეთ ოჯახს.

ჩვენ მიერ აღწერილ გოჩიანთ საოჯახო თემს 7 ინდივიდუალურ ოჯახად გაყრის მომენტში (1884 თუ 1885 წ.), სულ 100-მდე ცხვარი და თხა ჰყოლია, რომელსაც დიღომში აზამთრებდნენ. ამასთან ერთად ოჯახის ქონებას შეადგენდა: ერთი ბანიანი ზედაქვე (ე. ი. ორსართულიანი ბანიანი სახლი), 200-მდე მარხილისუბის სახნავი ადგილი, 2 ცხენი, 2 უღელი ხარი, 18—20 მეწველი ძროხა, 10—12 მოზარდი მსხვილფეხა.

80 სული ცხვარი ჰყოლია XIX საუკუნის მიწურულში ჩოჩიშვილების 33-სულიან ოჯახს სოფ. ხურთისში. ოთხ ნაწილად გაყოფისას ამ ოჯახს 80 ცხვართან ერთად გაუნაწილებია 1 ორსართულიანი სახლი, 12 დღიური მიწა 1 უღლისა, 2 საუნავირე ცხენი, 4 საურამე ცხენი (რომლებსაც ქირაზე ატარებდნენ), 2 კვიცი, 4 ხარი, 4 მოზვერი, 8 მეწველი ძროხა, 6 სული მოზარდი მსხვილფეხა.

1911 წელს კოტორეთ (გელაძე) 25-სულიანი ოჯახის ხუთ ნაწილად გაყრისას გაყოფილ იქნა 100-მდე მარბილისთვის სახლი. 8 საურმე ცხენი, უღელი ხარი, 15 ძროხა და 30 ცხვარი. ოჯახის შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლებოდა მარბილეობა, საქართველოს სამხედრო გზაზე მუშაობა და ჭირით ტყეში ნიღბი.

ანალოგიურ მდგომარეობას ეხედავთ ვაჟაკეთ (ელაშვილი) ოჯახის მაგალითზედაც. ეს ოჯახი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული გარესსაქმიანობასთან (კალატოზობა, მეჩექმეობა, ყასბობა, მეეტლეობა). ამიტომ ის სოფელს თანდათანობით შორდებოდა და ქალაქური ცხოვრებისაკენ იჩენდა მიდრეკილებას. გაყრის დროს ამ ოჯახის ქონებას სოფლად შეადგენდა 12 დღიური სახნავი 1 უღლისა, 50—60 თივის სათიბი, 1 ცხენი, უღელი ხარი, 6 ძროხა და 15 ცხვარი.

ჩვენ ხელთ არსებული უხვი მასალიდან აქ სანიმუშოდ წარმოდგენილი ფაქტიური მონაცემების მიხედვით აშკარაა, რომ გასული საუკუნის ხევში ოჯახის არსებობის წყაროს წარმოადგენდა მიწათმოქმედება, მსხვილფეხა მესაქონლეობა, მეცხვარეობა და სხვადასხვა ხასიათის დამხმარე საქმიანობა. აშკარაა ისიც, რომ ქონებრივად ოჯახები ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდებოდნენ. ამასთან ერთად განსხვავებული იყო მდგომარეობა მეურნეობის ცალკეულ სახეობათა მიხედვითაც. აღნიშნული ვითარება, პირველყოვლისა, შეინიშნებოდა მამულებზე მფლობელობის ხაზით. ერთი ოჯახი თითქმის უზრუნველყოფილია ადგილობრივი პურეულით, ხოლო მეორე სამიოდე თვის საკმარ მოსავალსაც ძლიერ იღებს. ქოსლელი ფიცხელაურების ოჯახს თუ მხოლოდ 1 დღიური გააჩნდა, აქ დასახელებულ სხვა ოჯახებს ათჯერ და თხუთმეტჯერ ამაზე მეტი სახნავი ჰქონიათ. ასეთივე შეფარდების ჩვენება შეგვეძლო სხვა მაგალითების მიხედვითაც, მაგრამ ამის საფუძველზე რას დავინახავდით? — იმას, რომ სახნავი ადგილებით უზრუნველყოფილი ოჯახების რიცხვი ხევში მოსახლეობის უმნიშვნელო პროცენტს შეადგენდა. სახნავად გამოსადეგი ყველა ნაკვეთის დამუშავების მიუხედავად, ხევის მოსახლეობა პურეულის ნაკლებობას განიცდიდა. ამასთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ერთი სოფელი მეორისაგან განსხვავებულ პირობებში იყო. XIX საუკუნის მიწურულში განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა სნოს ხეობა (კარკუჩა, ქოსელი, ახალციხე, სნო), რომლის სახნავი ნაკვეთები წყალდიდობის შედეგად თითქმის ქვა-ლორღით მოფენილ რიყედ იქცა. ნ. ნიკიფოროვის მიერ გამოქვეყნებული შემოხსენებული ცხრილის მიხედვით კი სოფ. კარკუჩას ჰქონდა 23 დესეტინა სახნავი მიწა, ახალციხეს — 50,50 დესეტინა, ხოლო სნოს — 96,50

დესეტინა. მაშასადამე, სნოს ხეობას ეს ზარალი თავს დასტეხია ნ. ნიკიტოროვის ნაშრომის გამოცემის (1887 წ.) შემდეგ, რამაც კიდევ უფრო გააუარესა ისედაც შევიწროებული მოსახლეობის მდგომარეობა.

მთხრობლების გადმოცემით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნეში მოხვედრები სიმინდსა და ხორბალს ყიდულობდნენ უმთავრესად ჩრდილო კავკასიის ბაზრებზე, ხოლო შედარებით იშვიათად ქართლ-კახეთის რაიონებში. ამ დროისათვის ხალხს გამოჩნებული ჰქონდა პურის შოვნის სხვადასხვა გზა. მოხვედრის შემთხვევაში პირუტყვს ან მის პროდუქტს ყიდდა და მარცვლეულს მისი ნაფასურით ყიდულობდა. მეორე შემთხვევაში ქირაზე მოსიარულე კაცი დამჭირავებელთან ნატურალურ გარიგებას აწარმოებდა და შრომის საზღაურში მისგან ხორბალს, სიმინდს ან ფქვილს ლეზულობდა. პურეულის მომარაგების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა აგრეთვე ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა რაიონში სამუშაოდ წასვლა, რასაც მოხვედრები ეძახდნენ ქოითკე წასვლას ანდა პურობ წასვლას. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ბარად ზენა-თესვის, მკისა და ლეწვის დროს მოხვედრე თავისი ცხენურმითა და სასოფლო-სამეურნეო იარაღებით გამართული ჩრდილო კავკასიაში მიემგზავრებოდა, იქ სხვადასხვა ხასიათის მუშაობას ეწეოდა (ხნავდა, მკიდა, ურმით მარცვლეულს ეზიდებოდა) და დანახარჯი შრომის საზღაურად პურს ლეზულობდა. ქოითკე პურობ სიარული გრძელდებოდა ჩვენს ეპოქაშიც, განსაკუთრებით ჩრდილო კავკასიიდან გერმანელი ოკუპანტების გაძევებისა და სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ, როდესაც ომით მოშლილი სოფლის მეურნეობის მექანიზაცია ჯერ კიდევ ვერ უძღვებოდა მეშინდერეობის საქმეს და ცხენ-ურემზე მოთხოვნილება კვლავ დიდი იყო.

პურეულით უზრუნველყოფის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კარტოფილის კულტურის დანერგვამ ხევში, რაც 1852 წლიდან დაიწყო. კარტოფილი არა მარტო პურს ამოუდგა მხარში, არამედ ის იქცა გაცვლის ერთ-ერთ მომგებიან საგნად. მთის კარტოფილზე ჩრდილო კავკასიაში დიდი მოთხოვნილების გამო მოხვედრე ქოითკე (ქვემოთკენ, ე. ი. თერგის დინების მიმართულებით ჩრდილო კავკასიისაკენ) ახლა უკვე სავსე ურმით მიდის და კარტოფილს ხორბალზე ცვლის. მთხრობლები მიუთითებენ ისეთ შემთხვევებზე, როდესაც ვედრო კარტოფილი ვედრო ხორბალზე იცვლებოდა, ხოლო ზოგჯერ ისეთი მომენტიც დგებოდა, როდესაც 1 ვედრო კარტოფილი ფასობდა 2 ვედრო ხორბლად. ამდენად, კარტოფილი, რომლის მოსავალი ხევში საკმაოდ კარგია, პურით მომა-

რავების საიმედო წყაროდ იქცა. ამის შედეგად ხევში თანდათანობით იზრდებოდა საკარტოფილე ნაკვეთების მოცულობა საქმელადაც ლე ყანების შემცირების ხარჯზე.

უშუალოდ ამ გარემოებასთან დაკავშირებით ხდება ხევში ღორების მოშენებაც. როგორც ნ. ნიკიფოროვის ნაშრომიდან ვიცით, XIX საუკუნის 80-იან წლებში მელორეობას მისდევდა ხევის მხოლოდ 5 სოფელი (ფხელში, გორისციხე, სნო, ახალციხე, კარკუჩა). ამის დამაბრკოლებელ მიზეზს წარმოადგენდა საკვების უქონლობა. თუ ზაფხულში ღორი ბალახეულითაც იოლად გამოდიოდა, ზამთრობით მისი გამოკვების შესაძლებლობა არ არსებობდა. ხევში მარცვლეულის სიმცირის გამო ღორისთვის მისი ჭმევა ვერ ხერხდებოდა, ხოლო სხვა სახის საკვები აქ არ მოიძებნებოდა. ღორის შენახვის პირობები იქმნება მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც ადამიანის საკვებად იქცა ჩრდილო კავკასიიდან შემოტანილი სიმინდი და ხორბალი, ხოლო ქერი და კარტოფილი გამოიყენებოდა არა მარტო ადამიანის, არამედ ღორის საჭმელადაც. რაც დრო გადიოდა, სიმინდიც იმდენად ხელმისაწვდომი გახდა, რომ ღორის მთავარ საკვებადაც კი ის იქნა გამოყენებული, ხოლო ქერზე უმთავრესად ცხენები მიუშვებს. დღეისათვის ქერის, ქერ-სვილისა და სვილის თესვაზე მოხევევებმა სავსებით აიღეს ხელი, ხოლო კარტოფილი მარტო საშინაოდ (ადამიანისა და ღორის საჭმელად) მოყავთ, ვინაიდან ფურნეში გამომცხვარი პური ახლა ყველა მაღაზიაში თავისუფლად იყიდება.

ამგვარად, პურით მდიდარ ჩრდილო კავკასიასთან ინტენსიური კავშირის შედეგად, ხევში ხვნა-თესვა თანდათანობით კარგავდა თავის ადრინდელ მნიშვნელობას. სამაგიეროდ, იმავე ჩრდილო კავკასიის საზამთრო საძოვრების ათვისების წყალობით, ვითარდებოდა მეცხვარეობა. მეცხვარეობის განვითარების სფეროში არსებითი ცვლილებები ხდება კაპიტალიზმის განვითარების ხანაში, სახელდობრ, XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან. პირველ ყოვლისა ამ გარემოებაზე მიგვითითებს აქ აღწერილი ოჯახების ეკონომიური განვითარების გზა. სულ რაღაც ერთიდან მეორე თაობამდე ერთ ოჯახში ცხვრის რაოდენობა 200 სულიდან 3000 სულამდე აღის (ქოსელთ ოჯახი), მეორეში — 35-დან 200-მდე (გაბალეთ ოჯახი) და 1000-მდე (დიდი ოდიანნი), მესამეში — 100-დან 2000-მდე (დიდი ხულელნი), მეოთხეში 9-დან 8000-მდე (დიდი ჩეკიენი) და ა. შ.

რასაკვირველია, იქ, სადაც 35 სული მსხვილფეხა რქოსანია და ამდენივე ცხვარი, ანდა იქ, სადაც მსხვილფეხა 20 სულზე მეტია, ხოლო ცხვარი მარტო 9, განვითარებულ მეცხვარეობაზე კი არა, საერთოდ მეცხვარეობაზე ლაპარაკიც კი შეუძლებელია.

ამავე მასალიდან ისიც ნათლად ჩანს, რომ ჯერ კიდევ მეცხვარეობის დიდ აღმავლობამდე ზოგიერთ ოჯახს 100 და 200 სული ცხვარიც ჰყავდა (დიდი ხულები, ქოსელი). სხვა ოჯახების შესახებ არსებული მასალაც იმ გარემოების მაჩვენებელია, რომ 100 სული მდე სულის პატრონი თითოეულ სოფელში რამდენიმე ოჯახში იყო, რომლებიც ცხვარს მიერეკებოდნენ ქართლ-კახეთის სამოვრებზე. უმრავლესობის ავლადიდებას კი, როგორც ამის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა აღნიშნული, ბაგის ცხორი შეადგენდა. ბევრი მთხრობელი თვითონაა მომსწრე იმისა, როდესაც მოხევეები ცხვარს სახლში ინახავდნენ და მსხვილფეხა საქონელთან ერთად ჩალა-თი-ვით კვებავდნენ. ამასთან ერთად მაქსიმალურად იყენებდნენ გვიან დათოვლილსა და ნაადრევად ჩამომშრალ მზვარეებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით ხელსაყრელ გეოგრაფიულ გარემოში იმყოფებოდნენ ქვემო ხევის სოფლები (ყაზბეგი, გერგეტი, ცდო), რომლებსაც ხელი მიუწვდებოდათ ზემო ხევისა და სნოს ხეობასთან შედარებით მშრალ ქედებსა და ფერდობებზე. მაგალითად, სოფ. გერგეტში უძილეთ დიდ ოჯახს, რომელიც 40 სულისაგან შედგებოდა და 3 თაობას აერთიანებდა, ყოველთვის ჰყოლია 35—40 სული ცხვარი და მისი შენახვა არ გასჭირვებია. ვინაიდან მზიან დღეებში ცხვარს მშრალ ადგილებში აბალახებდნენ.

ცხვარს ღამით ამყოფებდნენ გამოქვაბულში — ე. წ. ქოხთ კარებში, რომელიც წინა მხრიდან ამოშენებული კედლით იყო დათბილებული. აქვე ჰქონდათ დამზადებული თივა, რომლის გადატანა სოფელში შეუძლებელი იყო უგზოობის გამო. ამიტომ მსხვილფეხა საქონელსაც ადრე გაზაფხულზე იქ მიერეკებოდნენ და აჩერებდნენ მანამდე, სანამ თივა არ გაუთავდებოდათ. თივის დაცლების შემთხვევაში საქონლის საკმელად იყენებდნენ ძველ ქუჩს (ქუჩი-კრუაჟ), რომელიც თოვლის სუსხს უძლებდა. ცხვრის ძირითად საკვებს ზამთრის პერიოდში სწორედ მზვარეებში შემორჩენილი ეს გამხმარ-გამოფიტული ქუჩი წარმოადგენდა. ასეთი ღარიბი კვების შედეგად ცხვარი ურძეობის გამო ბატკანსაც ყოველთვის ვერ ზრდიდა და მატყლსა და პროდუქტსაც იმის ნახევარს იძლეოდა, რასაც იძლევა ყიზლარის საზამთრო სამოვრებზე ნამყოფი ცხვარი.

იმის გამო, რომ გასული საუკუნის 70—80-იან წლებამდე ხევში მეცხვარეობა ასეთი შეზღუდული მასშტაბით იყო წარმოდგენილი და ადგილობრივი მოსახლეობა სამოვრებს სრული დატვირთვით ვერ იყენებდა, მთებს აჭირავებდნენ ბარელ მეცხვარეებზე. როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, ზაფხულის განმავლობაში ყოველი 100 სულის ძოვება შეფასებული ყოფილა 1 ქედილად. საბალახეში აღებული ამ ქედილების საფასურით სოფელი ისტუმრებდა

სახელმწიფო გადასახადებს. რაც გადაჩეხილათ, იმას კლავდნენ
სასოფლო დღეობებზე.

ხალხის მესხიერებამ იმ პირთა სახელებიც შემოგვინახა, ვისაც ხევის ალპური სამოვრებით უსარგებლიათ. მაგალითად, ჩვენს წინა თისში ცხვრის ფარით უფლია ბაზალეთელ ქავთაშვილ-ბაზალეთიდან აქ მომდინარე აგრეთვე ვინმე დიმიტრი დაკისერა. ზურაბისელებთან ისინი მორიგებული ყოფილან ზემოაღნიშნული პირობით.

საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ ხურთისის მთებში მათმა სიარულმა თავისი კვალი დატოვა ტოპონიმშიც. იმის გამო, რომ ჭავთარი აქ შემოდის, ერთ-ერთ მთას შეარქვეს ჭავთარმასვლობა, მთას, რომლითაც დიმიტრი სარგებლობდა, ეწოდა დიმიტრის მინდორი, ხოლო ადგილს, სადაც კისერაჲს ცხვარი იდგა, დაარქვეს კისერაჲს ნაბინავარი.

ხევში მეცხვარეობის ნელი ტემპით განვითარების მთავარ მიზეზს წარმოადგენდა საზამთრო საძოვრებით სარგებლობასთან დაკავშირებული სიძნელებები. კახეთის ველებზე მოხევეების მთავარ მეტოქეებად გვევლინებიან თუშები.

თუ კახეთში თუშების პრიორიტეტი იგრძნობოდა, ქართლის საზამთრო საძოვრებზე, პირველ ყოვლისა, ხელი მიუწვდებოდა მთისძირა ზოლის მოსახლეობას. ბართან ამ ზოლის მცხოვრებთა ასეთი ურთიერთობა გრძელდებოდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც. ნ. ნიკიფოროვის ცნობით, როდესაც მთიულებსა და გუდამაყრელებს საძოვრები ჩრდილო კავკასიაში გამოუყვეს, აღმოსავლეთ საქართველოს მთისძირა მცხოვრებნი ცხვარს მიერეკებოდნენ სამოხრანბატონო ველებზე.

მთიულებსა და გუდამაყრელებთან ერთად ჩრდილოეთისაკენ პირი იბრუნეს მოხევევებმაც, რომლებიც არცთუ ისე ხელსაყრელ მდგომარეობაში მოხვდნენ საძოვრების სიძვირის გამო, მაგრამ, ასე იყო თუ ისე, მოხევევებისა და მათი მეზობელი მთიელების ერთადერთ გამოსავალს ჩრდილო კავკასიის ველებისაკენ ვზის გაკაფვა წარმოადგენდა. ამიტომ, გასული საუკუნის 70—80-იანი წლებიდან ისინი დიდი გამბედაობით შეუდგნენ იმ სიძნელების გადალახვას, რომლის შესახებ ოსტატურად მოგვითხრობს ალ. ყაზბეგი და ბევრი ჰირ-გარამის მოწმე არაერთი მწყემსი.

რაკი მათ მაგრად მოიკიდეს ფეხი ჩრდილო კავკასიაში და ცხვრის მატების ფართო პერსპექტივა დაისახა, ღლის წესრიგში დადგა საზაფხულო საძოვრებით სარგებლობის გადასინჯვის საკითხიც. თუ აღრე მოხევეები მთებს სხეებზე აჭირავენბდნენ, ახლაც მთები ზოგიერთი სოფლის ცხვარს ვეღარ იტევდა. ასეთი ვითარება

რების გამო საქართველოს სხვა რაიონებიდან მეცხვარეებმა ხევში სიარული შეწყვიტეს, ხოლო ხევის მდიდარმა მეცხვარეებმა თავიანთი სოფლებთან შეთანხმების საფუძველზე, საბალახეს გადასახადზე პირობით, ამ მთებით სარგებლობის უფლება მოიპოვეს. მაგალითად სოფ. სტეფანწმინდაში გიგაურები (ჩეკიენი), ხეთაგურები, ქუშაშვილები თუ ქაეთარაშვილები სოფელს ფულად უსწორებდნენ საძოვარი მთის ქირას. მაშინ როდესაც ცხვარი 3 მანეთად ფასობდა, საძოვარი მთა ზრეკი ერთი ზაფხულის ვადით ქირავდებოდა 15-20 მანეთად, წვერი — 12 მანეთად და ქდე — 25 მანეთად. ამ თანხით სტეფანწმინდელები ისტუმრებდნენ სახელმწიფო გადასახადებს და რომელიმე დღეობისათვის ხარსაც ყიდულობდნენ. მცირე ცხვრის პატრონებს საბალახეს გადახდა არ ევალებოდათ.

ცხვრის უკეთესად გამოყვების მიზნით ზოგიერთი ოჯახი სათიბ ადგილსაც ასაძოვრებდა. ასეთ გზას დაადგნენ, მაგალითად, დიდი ხულეწი, რომელთაც ცხვრის მომრავლების შემდეგ საძოვრად აქციეს 40 თივის ზრიოკი სათიბი. ანალოგიურ ზერხს მიმართეს დიდი ოდიანთ ოჯახის უფროსებმაც, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მათ ამას მიადღწიეს გვართან შეთანხმების შემდეგ. საქმე იმაშია, რომ ოდიშელებს სახნავ-სათიბი ადგილები საკომლო საკუთრებაში ჰქონდათ, ხოლო მთელი ამ გვარის საერთო საკუთრებას წარმოადგენდა სათიბი მთა სახიზნარი. ამ მთას ისინი ყოველ წელს კომლთა რაოდენობის შესაბამისად თანაბრად ანაწილებდნენ ცელის ტარით (ე. ი. ცელის ტარით ზომავდნენ). მეცხვარე ოდიშელების ოჯახს აქ თავისი ინტერესები გაუჩნდა და თავიანთ ბიძაშვილებთან იოლაპარაკება გამართეს სახიზნარის გასაძოვრების შესახებ. შეთანხმების საფუძველზე დიდი ოდიანნი იქ ცხვარს აძოვებდნენ, ხოლო ოდიშელების ყოველ ოჯახს წელიწადში 1 ჰედილას აძლევდნენ ხატობაზე (ღვთიშობლობაზე) დასაკლავად. ზემოხსენებულ მთას ამავე პირობით იყენებდნენ შემდეგში დიდი ოდიანთ განაყარი ოჯახებიც. ეს წესი მოიშალა მხოლოდ კოლექტივიზაციის შედეგად. მანამდე, რასაკვირველია, დანარჩენმა ოდიშელებმაც მოიშენეს ცხვარი, მაგრამ ვინაიდან მთა სახიზნარი ცხვრის განსაზღვრულ რაოდენობას (არა უმეტეს 1500 სულისა) კვებავდა, მათ ძველი პირობის დარღვევაზე აღარ უფიქრიათ და კვლავინდებურად კომლზე თითო საკლავის მიღებას სჯერდებოდნენ.

მეცხვარეობის შემდგომი განვითარების გამო შეძლებული ოჯახების წინაშე კვლავ დაისვა ახალი საძოვრების გამოჩახვის საკითხი. რაკი მოსახლეობამ მასობრივად მოკიდა ხელი ამ მზარდ მეურნეობას, ზოგიერთი სოფლის სამეურნეო ბაზა ვიწრო აღმოჩნდა. ის საკმარისი იყო მხოლოდ ღარიბი და საშუალო შეძლების ოჯახების-

თვის. ამიტომ მდიდარი მეცხვარეები იძულებული გახდნენ დას-
ლოდნენ თავიანთი სოფლის ფარგლებს და შეთანხმებოდნენ ახს-
ურებს მათი კუთვნილი საძოვრებით სარგებლობის გაფორმებაზე.
ბისაგან თოთის მთას ქირაობდნენ ხულებლიძეები (დიდუხაძეების
და ავსაჯანიშვილები (დათურეთ დიდი ოჯახი), უხათის მთას—ჩქარე-
ულები, ხოლო დუშელი აზნაურების — კობიაშვილების კუთვნილ
მთებში (ტარაგაჲ, წითელთქირი, ლუწქიანაჲ, ქუ-
დოსქირი, ეშათწყარო) საბალახეს გადახდის პირობით
თავიანთ ფარებს მიერეკებოდნენ გიგაურები, დავითაშვილები და
სხვა მდიდარი მეცხვარეები.

ამგვარი შეთანხმების შედეგად ორივე მხარე მოგებული რჩე-
ბოდა. კობიაშვილები ღებულობდნენ საბალახეს, ხოლო მეცხვა-
რეები საუკეთესოდ კვებავდნენ ცხვარს, რაც პროდუქციის სიუხვის
აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა. ზოგიერთი მეცხვარე სხვა
ხერხსაც მიმართავდა: ქირაობდა საჭიროზე მეტ საძოვარს და შემ-
დეგ უფრო ძვირად სხვაზე აქირავებდა. მაგალითად, დიდი ჩეკიენი
კობიაშვილებისაგან აღებულ მთას აძლევდნენ სოფ. ფანშეტს, რო-
მელიც საძოვრების ნაკლებობას განიცდიდა ყაზბეგების მიერ მათი
კუთვნილი ადგილების ძალით დასაკუთრების შემდეგ. ფანშეტისა-
გან მიღებული საბალახეთი გიგაურები თითქმის მთლიანად ფარა-
ვდნენ მათ მიერ გამოყენებული მთების ქირას.

მეცხვარეობის განვითარების შედეგად მოხვედრების საშეუარეო
ყოფა გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიდა. უშუალოდ მეცხვარეო-
ბის ზრდასთან დაკავშირებით ზდებოდა ცხენების, სახედრებისა და
ძაღვების მომრავლება, ხოლო მსხვილფეხა მესაქონლეობისა და
მიწათმოქმედების მასშტაბის შემცირება. რამდენიმე კვირის სავალ
გზაზე ბარგის გადატან-გადმოტანა, კოჭლი ცხვრების თუ უნდილა
ბატკნების გადაყვანა, სხვადასხვა საქმეზე მწყემსთა მიმოსვლა ცხე-
ნისა და სახედრის გარეშე ისევე შეუძლებელი იყო, როგორც უძაღ-
ლოდ ცხვრის დაცვა ოთხფეხა ან ორფეხა მტაცებლებისაგან.

ჩრდილო კავკასიის საზამთრო საძოვრების გამოყენების შე-
დეგად იოლ და მომგებიან საქმედ იქცა მეცხენეობა. ცხვართან ერ-
თად მთაბარობის გამო ცხენი ხარჯს აღარ თხოულობდა. მასზე მო-
თხოვნილება კი თანდათანობით იზრდებოდა. თუ ადრე ის მხოლოდ
მხედრის სატარებლად გამოიყენებოდა, ხოლო გამწვევ ძალას ხარი
წარმოადგენდა, ახლა უკვე ხარის ადგილიც ცხენმა დაიკავა. გარდა
მოხვედრებისა, მთის ცხენებს ბევრი მუშტარი ჰყავდა ჩრდილო კავ-
კასიის მთიელების სახითაც. კავკასიონის რთულ რელიეფურ პირო-
ბებში გამოყენების მიზნით მთის ცხენებს ყიდულობდა აგრეთვე

სამხედრო უწყება. ყოველივე ამის გამო მეცხვარეებმა დიდი მუყაითობით მოჰკიდეს ხელი ცხენების მოშენების საქმეს.

გარდა იმისა, რომ ცხენებზე მოთხოვნილების ზრდის შედეგად ხევში ხარების რიცხვი შემცირდა, მეცხვარეობით დაინტერესებულნი იწყევდა აგრეთვე მსხვილფეხა მესაქონლეობის რამდენიმე მეს-ლუდვას. აღნიშნულ პროცესს აპირობებდა სათიბების შემცირების ზარზე საძოვრების ზრდა და მუშახელის დიდი ნაწილის მეცხვარეობაში ჩაბმა. მხოლოდ ზოგიერთი ოჯახი არ ღალატობდა ძველ ტრადიციას და ამ მხრივ სტაბილურ მდგომარეობას ინარჩუნებდა. ზოგიერთი შეძლებული ოჯახი კი მეცხვარეობის ზრდასთან ერთად მსხვილფეხა საქონელსაც ამრავლებდა, ხოლო ვინაიდან საქონლის შენახვის შესაძლებლობას განსაზღვრავდა სახნავ-სათიბიდან აღებული ჩალა-თივის მარაგი, ოჯახი ამის შესაბამისდ აფართოებდა სამეურნეო ბაზის საზღვრებსაც. ეს ხდებოდა მამულების შეძენის გზით, რაშიც მათ მეტოქეობას ვერ უწყევდნენ ღარიბი და საშუალო შეძლების ოჯახები. თუ რამდენად ადვილი იყო მამულების ხელში ჩაგდება მდიდარი მეცხვარეებისათვის, ეს ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ სოფ. ტყარშეტიდან სოფ. არშაში ჩასახლებულმა ავსაყანი-შვილებმა (დათურეთ დიდმა ოჯახმა) საკარმიდამო ფართობში, ერთი ულლის 10 დღიურის სახნავსა და 35—40 თივის სათიბში ყაზბეგებს გადაუხადეს 400 სული ცხვარი. ასევე ცხვრის საფასურით შეიძლეს გიგაურებმა ყაზბეგიანთ მამულების ხელში ჩაგდება სოფ. სტეფანწმინდაში, ბადაშვილებმა კობიაშვილების (დუშელი ახნაურების) მამულების შეძენა სოფ. ხურთისში და ა. შ. ამ გზით ღრმადედებოდა სახნავ-სათიბ ადგილებზე უთანაბრო მფლობელობის პროცესი.

ამგვარად, მეცხვარეობის განვითარების საფუძველზე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ზოგიერთი ოჯახი ეკონომიური ბრძოლის ფრონტზე გამარჯვებული გამოდიოდა და მეურნეობის ყველა სფეროში უპირატესობას აღწევდა. ამგვარი ოჯახების სახით ხევში ჩამოყალიბდა ეკონომიურად აღზევებული ფენა, რომელიც მოსახლეობის ერთ ნაწილს ექსპლოატაციას უწევდა და სოციალურადაც ემიჯნებოდა. ოჯახში მყოფი მუშახელი ვეღარ უძღვებოდა ყოველმხრივ გაფართოებულ მეურნეობას, ამიტომ იყენებდნენ დაქირავებულ შრომას. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ზოგიერთ ოჯახს რამდენიმე ათეული დაქირავებული მწყემსი და მწველავი ემსახურებოდა. სოციალ-ეკონომიური დიფერენციაცია, პირველ ყოვლისა, დამკირავებელსა და დაქირავებულს შორის იგრძნობოდა. ეს განსაკუთრებით ნათელ გამოხატულებას პოულობდა საქორწინო ურთიერთო-

ბაში, როდესაც სარქალი თავის შწყემსთან ქორწინებასა და მოყვრობას გაუბოლდა.

სარქალთან მოჯამაგირედ მყოფი კაცი ყოველივე ამას კარგად ხედავდა, მაგრამ ცხვრის მოშენებით დაინტერესებულ იმდენად, რომ იმ დროს ამაზე უფრო ხელსაყრელი პირობები არ არსებობდა, ამიტომ აღრე მოხევე ამ მიზნით თუშეთში მიდიოდა რამდენიმე წლით, ახლა უკვე ეს საქმიანობა გარეთ საქმეობრივ აღარ იყო. ღარიბი კაცისთვის მოხევე სარქალთან მიკედლება და თავის კუთხესა და ოჯახთან მუდმივი კონტაქტი გაცილებით ხელსაყრელი იყო, ვიდრე დიდი ხნით სხვაგან გადახვეწა. რამდენიმე წლის საწყემსოს (ჯამაგირში კუთვნილი ცხვრის) ალების შემდეგ შწყემსი თითონ ხდებოდა ცხვრის პატრონი და მოჯამაგირეობასაც თავს ანებებდა. ამ გზით ხევში დღითი დღე მატულობდა ცხვრის მყოფი ოჯახების რიცხვი, ხოლო ზოგიერთი პირი სარქლობასაც კი ზღწევდა. მეცხვარეობის როლი თანდათანობით იზრდებოდა, ხოლო მეურნეობის სხვა სახეობათა მნიშვნელობა იჩრდილებოდა, მაგრამ ხევის ეკონომიური განვითარება მარტო ამ გზით არ ხდებოდა. მოსახლეობის შედარებით მცირე პროცენტს სხვა საარსებო საშუალებანი გამოეჩინა. ოჯახების ნაწილი მეცხვარეობისადმი მიდრეკილებას სრულიად არ იჩენდა და მსხვილფეხა მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებასაც უკვე გულგრილად ეცილებოდა. ის ოჯახი, რომელიც ქალაქს მჭიდროდ დაუკავშირდა, ხევში მხოლოდ ერთი ფეხითღა იდგა. ასეთმა ოჯახებმა თავიანთ ძირითად საქმიანობად გაიხადეს ის, რაც მესაქონლე და მიწათმოქმედი ოჯახებისათვის შემოსავლის დამხმარე წყაროდ ითვლებოდა. ასეთ საქმიანობად გვესახება ხელოსნობა, ვაჭრობა, ტრანსპორტზე მუშაობა და ა. შ.

უნდა აღინიშნოს, რომ საკუთრივ ხევის ფარგლებში ხელოსნობა არც ერთი ოჯახისთვის არ წარმოადგენდა მის ეკონომიურ საფუძველს. სასოფლო-სამეურნეო იარაღების, ავეჯის თუ ტანსაცმლის დამზადება ხევში არ გაცილებია შინამრეწველობის ფარგლებს. შინამოთხოვნილებათუე ქარბი ქსოვილისა (ტოლი) და ჩოხების დამზადება ბაზარზე გატანის მიზნით უშუალოდ ემთხვევა ხევში მეცხვარეობის აღმავლობის პერიოდს. როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, ეს ე. წ. ტოლ-ჩოხობა დაიწყო მათი ყრმობის დროს, ე. ი. არაუადრეს გასული საუკუნის 80-იანი წლებისა.

შეიძლება ითქვას, რომ შინამრეწველობის პროდუქციიდან მოხვევებს გაჰქონდათ მხოლოდ ტოლი და ჩოხა. სასოფლო-სამეურნეო იარაღსა და ავეჯს აქ მარტო იმდენს აკეთებდნენ, რამდენიც ადგილობრივი მოთხოვნილებისათვის იყო საჭირო. ხელოსანი მის დამზადებაში იღებდა გასამრჯელოს ნატურის ან ფულის სახით. ის

ამ საქმეს ხელს ჰკიდებდა მხოლოდ სეზონური სამუშაოებისაგან განთავისუფლების შემდეგ. თუ მას შემკვეთი თავს დაადგებოდა მინდვრად მუშაობის პერიოდში, ხელოსანი შეეკეთას შეასრულებდა მხოლოდ შრომაში შენაცვლების პირობით, ე. ი. ხელოსნის წყვეტად მის ნაკვეთში იმუშავებდა შემკვეთი. ასეთი წესი არ ვრცელდებოდა სახლის მშენებლობის დროს. მშენებლის შრომის ანაზღაურება ხდებოდა ნატურით ან ფულით. მშენებლობაში გაწაფული მოხევეები სამუშაოდ ხევის მეზობელ კუთხეებშიც მიდიოდნენ, მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად ხევში არც ეს ხელობა წარმოადგენდა რომელიმე ოჯახის ერთადერთ საარსებო საშუალებას. სამაგიეროდ ამ მხრივ მდგომარეობა იცვლება იმ ოჯახების ცხოვრებაში, რომლებმაც პირი იბრუნეს ქალაქისაკენ.

განსაკუთრებით დიდი იყო მოხევეთა ლტოლვა ჩრდილოეთისაკენ. თავდაპირველად წარმოებასა და ვაჭრობაში ოჯახის ზოგიერთი წევრის ჩაბმის, ხოლო შემდეგ ასეთი ოჯახის მთლიანად ქალაქში ან საქართველოს სამხედრო გზის სატრანზიტო პუნქტებში დასახლების შედეგად, მისი ეკონომიური საფუძვლებიც იცვლებოდა. მაგალითად, სოფ. ლარსში დასახლებულმა შიოლაშვილებმა (გოტოლენი) და ლუღუშაურებმა (ყარაჯენი), მოაწყვეს რა ღუქნები და ფუნდუკები, მგზავრებზე ფუნდუკების გაქირავებითა და ვაჭრობით მიღებული შემოსავალი საარსებო წყაროდ აქციეს.

ქ. ვლადიკავკაზში დასახლებული ოჯახები (სუჯაშვილების, ხუციშვილების, ჩოფიაშვილების, ლუღუშაურების, გუჯარაიძეების, ზაგაშვილების და ა. შ.) სხვადასხვა საქმიანობას კიდებენ ხელს. ამ მხრივ აღსანიშნავია ეტლით მგზავრების გადაყვანა ვლადიკავკაზიდან თბილისამდე, ამავე მარშრუტით ფოსტის ზიდვა, გზაზე მენარდელ მუშაობა, ყარაულად ყოფნა, ქუჩებში ქვაფენილის დაგება, ქვისა და შეშის დამზადება და ა. შ. შემოსავლიან საქმედ ითვლებოდა ე. წ. საეზების დადგმა, ე. ი. ქარხნების საწვავად შეშის დამზადება. განსაკუთრებით კარგად მოწყობილა იმ ოჯახების საქმე, რომელთაც ხელი მოჰკიდეს მექუდეობას, მეჩექმეობას, მეუნაგირეობას და ვაჭრობას. ძალზე გაზრდილა მეუნაგირეთა პრიორიტეტი პირველი იმპერიალისტური ომის წლებში, როდესაც ოსტატებს შეეკეთებოდა მოსდიოდათ სამხედრო უწყებიდან. ზოგიერთი მოხევე მაშინ ისე გამდიდრებულა, რომ „კუპეცის“ სახელი მოუხვეჭია. ასეთებად ასახელებენ კოტე წიკლაურს, კოლა ზაგაშვილს და სხვ. ყოველივე ამასთან ერთად აქ დასახლებული თითოეული ოჯახი ინახავდა 2—3 ძროხას, ღორებს, ქათმებს. ყველა მათგანს ჰქონდა საკუთარი სახლი თავისი ეზოთი და სამეურნეო სათავსო-

ბით, ხოლო, როგორც რ. ხარაძემ დაადგინა, ზოგიერთ მძიმე დაეწათა მებაღეობასა და მებოსტნეობასაც.

ამგვარი ხასიათის სამუშაოებში გაწაფვა წარმოადგენდა სოფლიდან მოწყვეტისა და ქალაქად ან ბარის სამეურნეო-საბაღეო დასახლების და, მაშასადამე, საოჯახო ყოფაში არსებითი ცვლილებების განხორციელების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს. ეს ცვლილებები, პირველ რიგში, გამოხატულებას პოულობდა გადმონაშთური ფორმით შემონახული საოჯახო თემის ეკონომიური საფუძვლების მოშლის პროცესში, რაც თავის მხრივ ნიადაგს აცლიდა ასეთი ოჯახის არსებობას. საშოვარზე ოჯახის წევრთა დაქსაქსულობა იწვევდა დიდი ოჯახის მონოლითური ორგანიზმის შემადგენელ ნაწილებად დაშლას, ე. ი. ინდივიდუალურ ოჯახებად მის სეგმენტაციას.

კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების შედეგად ხევში დაშლის საფეხურზე მყოფი დიდი ოჯახის შიგნით იზრდებოდა კერძომესაკუთრული ტენდენცია. მეცხვარეობა აღმავლობას განიცდიდა, მისი სასაქონლო მნიშვნელობა თანდათანობით აშკარად მატულობდა, ბაზართან კავშირი ფართოვდებოდა, მიწათმოქმედება უკან იხევდა. ყოფილი სახნავები სათიბებად აქციეს, ხოლო მაღალ ფერდობებზე მდებარე სათიბები გაასაძოვრეს. დიდი ოჯახების სეგმენტაციასთან ერთად ქუცმაცდებოდა სამეურნეო ნაკვეთებიც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საოჯახო თემების დაშლის პროცესი ჩვენი საუკუნის კარიბჭესთან არსებითად უკვე დამთავრებული იყო, მაგრამ ადგილ-მამულებზე საოჯახო, საგვარო, სასოფლო და სათემო მფლობელობის წესი ხევში კოლექტივიზაციამდე გრძელდებოდა. ამ დღიდან კი მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა.

წესდების მიხედვით კოლმეურნე გლეხს პირად სარგებლობაში დაუტოვეს 0,25 ჰ. მიწა, ნება დართეს იყოლიოს 40 დედა ცხვარი თავისი ნამატით და 5 სულამდე მსხვილფეხა. ამის შედეგად ხევში ოჯახების დაქუცმაცების პროცესი მანამდე არნახულ ფაზაში შევიდა. პირად სარგებლობაში ზედმეტი ნაკვეთის ხელში ჩაგდებისა და საქონლის შენარჩუნების მიზნით, უმრავლესობა დაადგა ფიქტიური გაყრის გზას. ეს განსაკუთრებით აშკარა გახდა 1938 წლიდან, როდესაც კოლექტივიზაციამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. მიწის ნაკვეთების ხელში ჩაგდება მანსაკუთრებით დაინტერესებული იყო მოსახლეობა სამამულო ომის პერიოდში პურის დიდი სიძვირისა და უშოვნელობის გამო. გაჭირვებული მოსახლეობა იძულებული გახდა გაყამირებული სახნავები ხელახლა გაეტეხა და ქერი-სა და ქერ-სვილის ყანები აებიბინებინა. ამასთან ერთად უფრო ინტენსიურად მოეკიდნენ კარტოფილის მოყვანის საქმეს. გარდა

იმისა, რომ პური ნაკლებობის დროს ის მნიშვნელოვან საცვებს წარმოადგენდა, ჩრდილო კავკასიის სამიწათმოქმედო რაიონებში მას პურზედაც ცვლიდნენ.

ეროვნული
მემორიალი

კოლმეურნეობების დაარსება აქ დაიწყო 1930-იანი წლებიდან. მაგრამ მათი არსებობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მათი დაშლა გამოწვეული იყო ორი მიზეზით: 1. ანდეზიტის წარმოების გაფართოებით, რის შედეგად მოსახლეობის დიდი ნაწილი მოწყდა სოფლის მეურნეობას და ჩაება ამ წარმოებაში; 2. ყველა სოფელში ცხოვრობდნენ შეძლებული მეცხვარეები, რომლებიც საძოვრების დაკავებითა და მწყემს-მწველათა დაქირავებით ხელს უშლიდნენ საზოგადოებრივ საქმეს. ვინაიდან ანდეზიტის წარმოებაში ჩაბმისა და მდიდარ მეცხვარეებთან მოჯამაგირედ მიკედლების გამო მწარმოებელი ძალა დაიქსაქსა, კოლექტიურმა მეურნეობამ კრაზი განიცადა. მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით ხევში მალე დაიწყო ასეთი ოჯახების განკუთვლა და მათი ცხვარ-ძროხის კოლმეურნეობებში გაერთიანება. გაიარა ნების პერიოდმაც და ვაჭრობაში გართული ოჯახებიც სოფელს დაუბრუნდნენ. ასეთი სოციალური ძვრების შედეგად მოხვედების საოჯახო მეურნეობა განვითარების ანალ ფაზაში შევიდა.

საკოლმეურნეო ცხოვრების ჩამოყალიბების შედეგად თუ ეკონომიურად ძლიერი ოჯახების უფლებები შეიკვეცა, სამაგიეროდ საგრძნობლად გაუმჯობესდა ღარიბ მწყემსთა მდგომარეობა. ამ დღიდან ისინი მწყემსავდნენ არა მდიდარი მეცხვარეების, არამედ კოლმეურნეობის ცხვარს. სამწყემსო შეიცვალა კოლმეურნეობიდან მიღებული საზღაურით, ხოლო კოლმეურნეობის ცხვართან ერთად მწყემსი უვლის საკუთარსაც, რაც მას არავითარ ხარჯს არ აძლევს. იმასთან ერთად, რომ კოლმეურნე ოჯახის შემოსავლის წყაროს წარმოადგენს კოლმეურნეობიდან მიღებული პროდუქტები, ფული და პირად საარგებლობაში არსებული წაკვეთი თუ საქონელი, ოჯახის ეკონომიკაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სამსახურიდან მიღებული ხელფასიც. ხევში იშვიათია ისეთი ოჯახი, რომლის ერთი წევრი მაინც არ იღებდეს ხელფასს.

მესაქონლეობიდან მიღებული შემოსავალი თანამედროვე ხევში გაცილებით დიდია, ვიდრე ეს იყო თუნდაც 1953 წლამდე. საქმე იმაშია, რომ კოლმეურნე გლეხი გაათავისუფლეს 1953 წლამდე არსებული საკმაოდ მძიმე გადასახადებისაგან. ამასთან ერთად, დამზადების პუნქტებში საგრძნობლად გაუმჯობესდა ხორცისა და მატყლის შესყიდვის პირობები. სახელმწიფოს მიერ დადგენილი ფასების მიხედვით, დამზადების პუნქტი გლეხს 1 კგ მატყლში უნაღდებს 6—8 მანეთს, ხოლო 1 კგ ხორცში (ცოცხალ წონაში) მი-

სი ხარისხის შესაბამისად 2 მანეთამდე. ამოზე უფრო დიდ სარგებელს გლეხი ვერც ერთ თანამედროვე ბაზარზე ვერ პოულობდა. ამიტომ პროდუქციის სხვაგან გატანაზე ის აღარ იწუხებდა.

ხევში ანდეზიტის აღმოჩენა და მისი დამუშავების წამოწყება დაკავშირებულია ყაზბეგელი გლეხის ივანე ომას ძე ფიცხელაურის სახელთან. დღეში ერთი მანეთის გადახდის პირობით მასთან ნარდად უმუშავია 5—6 კაცს. 1910 წლიდან აქ ასევე ნარდი ანაზლაურების პრინციპებზე შეიქმნა არტელი, ხოლო 1930 წლიდან გაიხსნა დიდი წარმოება.

თავდაპირველ სამუშაო ობიექტს წარმოადგენდა ანდეზიტის საბადო, რომელსაც ეწოდება ს ა კ ე ც ე თ ი. არტელში ჩამოშული იყო 150—200 მეშა. ისინი კრიდნენ და ამუშავებდნენ ზემოდან დაყრილ ლოდებს. სოფ. ცდოს ძირას გამოქვაბეს კლდე — ე. წ. ს ა მ ქ ე დ ლ ო ქ ო ხ ი იარაღის შესანახავად, რომელიც დღემდეა შემორჩენილი წინ ამოშენებული ქვითყარის კედლით. 1913 წლიდან აქ დაიწყეს კლდის აფეთქებაც, ხოლო 1914 წლიდან მუშაობა გაშალეს ხევის მეორე უფრო დიდ საბადოში — არშაში. აღრე თუ ვლადიკავკაზში იგზავნებოდა დამუშავებული ნატეხები, 1915 წლიდან დაიწყეს ქვის ადგილზევე გათლა. არშის წარმოების გაზსნის შედეგად მუშების რიცხვი 100-ს კაცამდე გაზარდილა. ამასთან ერთად მოუმატია მენარდეების რიცხვსაც.

ანდეზიტის ქვაზე დიდი მოთხოვნილების გამო ხევში გაჩნდა წარმოების კიდევ ერთი კერა — ს ა მ ტ ვ ე რ ე (სოფ. ყანობის პირდაპირ). კიდევ უფრო იმატა მუშახელმა და მენარდეების ურთიერთჭიშპმა. საბადოებთან სოფლების მდებარეობის მიხედვით ხევში შეიქმნა ერთგვარი საწარმოო ზონები. საბადო საკეცეთში ძირითადად მუშაობდნენ ამ საბადოს ახლო მდებარე სოფლების — ცდოს, გერგეტისა და ყაზბეგის მკვიდრნი. ანდეზიტის წარმოების მთავარ ცენტრს — არშის საბადოს მიაწყდნენ შუახევის სოფლების (არშა, სიონი, გარბანი, გაიბოტენი, ტყარშეტი) მცხოვრებნი, ხოლო სამტვერეს საბადოში უმთავრესად მუშაობდნენ ხურთისელები და ყანობლები.

საბადო საკეცეთში, რომელიც საქართველოს სამხედრო გზიდან საკმაოდ დიდ სიმაღლეზე მდებარეობს, გაყვანილი იყო რკინიგზა, რომელზეც მოძრავი ვაგონეტებით ხდებოდა ქვის ჩამოტანა საქართველოს სამხედრო გზაზე. აქედან ვლადიკავკაზში ქვა გადაჰქონდათ ურმებითა და დროვებით. დროვით ქვის გადატანა შეფასებული ყოფილა 1 მან. 50 კაპ., ხოლო ურმით — 1 მან. ასეთ მუშაობაში ცხენის პატრონები ხალისით ჩაებნენ. გარდა ამისა, იმ სოფლის

ყველა მეკომურს, რომლის ტერიტორიაზედაც ქვის დამუშავება წარმოებდა, ყოველ ერთ დროგ ქვაში სახელმწიფო უნაღდებო 1 მან. და 50 კაპ., ხოლო 1 ურემზე 1 მანეთს. აღნიშნული შემოსავლით სოფელი ისტუმრებდა როგორც სახელმწიფო გადასახადებს, ისე დღეობებისათვის საჭირო ხარჯებს.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ანდუზიტის წარმოება დაიხურა. იქ მუშაობა განახლდა მხოლოდ 1925 წლიდან. საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პირველ წლებში ქვის გადატანა კვლავ დროგებითა და ურემებით წარმოებდა. მაშინ, როდესაც ცხვარი ორნახევარ მანეთად იყიდებოდა, ვლადიკავკაზამდე 1 დროგი ქვის გადატანა შეფასებული ყოფილა 3 მანეთად, ხოლო 1 ურემი ქვისა 2 მანეთად. ასეთი ფასებით დაინტერესებული მოხევეები დაეწაფნენ ნარდ სამუშაოს. როგორც ამ საქმიანობის მონაწილეები გადმოგვცემენ, საქალაქო ქირაზე სიარული შემოსავლის ამ წყაროსთან შედარებით მონაგონი იყო. 1 ცხენისა და 200 ცხვრის შემოსავალი, ხალხის გაგებით, იმ დროისათვის თანაბარი ყოფილა. ამიტომ ყველა ცხენის შეძენაზე ოცნებობდა.

საკმაოდ დიდი ხელფასი ჰქონიათ ქვის დამამზადებლებსაც. მუშის საშუალო შემოსავალი 10—15 თუმნის ფარგლებში მერყეობდა. სამუშაოს შესაბამისად კი აქ არსებობდა ანაზღაურების მეტნაკლებად განსხვავებული ნორმები: მიწიდან ქვის ამოთხრა და დასაჭრელად მისი გამზადება მუშას თვეში აძლევდა 10—11 თუმანს, ქვის დამჭრელ-დამთლელი გამოდიოდა 15 თუმანზე, ამფეტქებელი ლეხულობდა 25—30 თუმანს, ხოლო სამხედრო გზამდე ქვის ჩამოტანი მუშის თვიური ხელფასი შეადგენდა 10—11 თუმანს.

1930 წლიდან საგრძნობლად გაუმჯობესდა მუშათა საყოფაცხოვრებო პირობები. არშის საბადოს პირდაპირ, საქართველოს სამხედრო გზის პირად, გააშენეს მუშათა ახალშენი. ბინა და სპეცტანსაცმელი მუშისათვის უფასო იყო. ანდუზიტის წარმოებაში ჩაბმის მსურველ მოხევეთა რიცხვი მატულობდა. იმ დროს ბევრ ღარიბ ოჯახს იმდენი ფული დაუგროვებია, რომ ცხვარიც შეუძენია და სახლიც აუშენებია.

1930-იანი წლებიდან ანდუზიტის წარმოებაში ჩაბმული ყოფილა 3000-მდე მუშა. ქართველებთან (მოხევეები, იმერლები) ერთად აქ უმუშავიათ ბერძნებსა და უკრაინელებს. მუშათა ასეთი დიდი ნაკადის საცხოვრებლად გამოყენებულ იქნა სახელდახელოდ გაკეთებული ბარაკები, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში კარვებიც კი. ანდუზიტის წარმოების ასეთი გაფართოების დროს აშენდა საავადმყოფო, სკოლა, კლუბი, ტურბაზა, ელექტროსადგური და ა. შ.

ანდუზიტის წარმოება დღეს თითქმის არავეითარ როლს ატარებს მოხვევითა ცხოვრებაში. თუ მან თავის დროზე მიიღწე-
ლოვნად შეუწყო ხელი ბევრი ოჯახის ეკონომიური მდგომარეობის
გაუმჯობესების საქმეს, დღეს, როგორც ეს, ისე რამდენიმე საუკუნის
საარსებო წყარო, სავსებით დაზარალდა მეცხვარეობის შეცხვარეო-
ბის არნახულმა განვითარებამ, რაც ხორციელდება ორი გზით —
საკოლმეურნეო და კერძო სექტორის ბაზაზე, არსებითად შეუცვა-
ლა სახე ოჯახს, როგორც ეკონომიურ ერთეულს.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ, რომ
ხევეში ოჯახის ძირითად ეკონომიურ საფუძველს წარმოადგენდა
მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება პირველის საგრძნობი უპირატე-
სობით. ამასთან ერთად მოხვეის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს
თამაშობდა რიგი დამხმარე ხასიათის საქმიანობა, ხოლო XIX საუ-
კუნის მეორე ნახევრიდან განსაკუთრებით დაწინაურდა მეცხვარე-
ობა.

მიუხედავად იმისა, რომ მეურნეობის პროფილით ხევი ყოველ-
თვის ერთნაირად არ გამოიყურებოდა, საოჯახო თემი აქ არსებობ-
და როგორც მსხვილფეხა მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების,
ასევე განვითარებული მეცხვარეობის ბაზაზე. თვით ერთსა და იმა-
ვე ეპოქაშიც მეცხვარეობაზე დამყარებული დიდი ოჯახების გვერ-
დით სიცოცხლეს განაგრძობდნენ ისეთი საოჯახო თემებიც, რომელ-
თა არსებობა მეცხვარეობაზე არ იყო დამოკიდებული. უფრო მე-
ტიც, ერთი და იგივე საოჯახო თემი თავისი არსებობის ერთ პერიოდ-
ში ემყარებოდა უმთავრესად მსხვილფეხა მესაქონლეობასა და მი-
წათმოქმედებას, ხოლო შემდეგ მეცხვარეობას. ასეთი ვითარების
გათვალისწინების შემდეგ სრულიად აშკარაა, რომ ხევეში საოჯახო
თემის არსებობა მეურნეობის ერთი რომელიმე დარგით არ იყო გან-
პირობებული. ისევე როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების
შესწავლის საფუძველზე რ. ხარაძემ დაამტკიცა, რომ საოჯახო თემი
გადმონაშთური ფორმით არსებობდა სხვადასხვა სამეურნეო პი-
რობებში, ერთი კუთხის მაგალითზედაც ცხადია, რომ ოჯახის ეს
ფორმა ერთნაირად ეგუებოდა სხვადასხვა სახის მეურნეობას და
ხანგრძლივად ინარჩუნებდა მისთვის ისტორიულად დამახასიათე-
ბელ ამ ერთ-ერთ ძირითად ნიშანს.

ოჯახის მართვისა და შრომის ორგანიზაციის საქმეში განმარტებული
ერელი იყო სამი ძირითადი ფაქტორი — სქესი, ასაკი და უნარი.¹ ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანდა საოჯახო თემის ფარგლებში, რამ-
დენადაც ასეთი ოჯახი აერთიანებდა სხვადასხვა თაობისა და სხვა-
დასხვა უნარის მქონე მამაკაცებსა და დედაკაცებს.

ჩვეულებისამებრ, ოჯახის ხელმძღვანელობა ჩაბარებული ჰქონ-
და ხნით უფროსსა და გამოცდილ მეურნეს. ამ მოვალეობის შემ-
სრულებელი პიროვნების აღსანიშნავად ხევში არსებობდა მისივე
მდგომარეობის გამომხატველი რამდენიმე სახელი: ოჯახის უფ-
როსი, ოჯახის მაწარმოებელი, ჯალაბობის უფ-
როსი, სახლის უფროსი. სახლის მაწალმართე-
ბელი. ოჯახი, ჯალაბობა და სახლი ერთ ჰერქვეშ
მცხოვრები ოჯახის აღმნიშვნელია, ხოლო ისეთი ცნებები, როგორი-
ცაა უფროსი, მაწარმოებელი და მაწალმართე-
ბელი, ოჯახის უფროსის ფუნქციის მანიშნებელია. უფროსის გარდა-
ცვალების შემდეგ ეს მოვალეობა ასევე ხანდაზმული და გონიერი
კაცის ხელში გადადიოდა. ამ წესის მიხედვით, გარდაცვლილი მე-
თაურის ადგილზე ირჩევდნენ მის მომდევნო ძმას ან უფროს
შვილს. თუ გარდაცვლილს ძმები ჰყავდა, ოჯახის უფროსობა უსა-
თუოდ ძმებს შორის ყველაზე ხნიერს გადაეცემოდა, ხოლო როდე-
საც მხოლოდ შვილები რჩებოდა, ოჯახის მეთაურობა გადადიოდა
უფროსი შვილის ხელში. აღნიშნული ვითარება ნათლად ჩანს კონ-
კრეტული ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით.

ქოსლელი ფიცხელაურების დიდი ოჯახის მმართველი ჯერ
იყო მანგია, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ უმცროსი ძმა ლე-
რენა. დიდ ხულეულთ ოჯახს ადრე ხელმძღვანელობდა 4 ვაჟის მამა
ზადაა, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ უფროსი შვილი იასე.
დიდი ჩეკიეთ ოჯახის უფროსი თავდაპირველად იყო შიო, რომელ-
საც ჰყავდა ოთხი ვაჟი: ვანკაი, გუგუაა, სვიმანაა (მასინაა) და გახუ-
ტაა. შიოს გარდაცვალების შემდეგ ოჯახს სათავეში მოექცა მისი
უფროსი შვილი ვანკაა. ოჯახის გაყრამდე ვანკაც გარდაცვლილა და
მისი მოვალეობა დაკისრებია მომდევნო ძმას — გუგუას. გუგუას

¹ თუ სახლის უფროსის გონიერი ხელმძღვანელობით ოჯახი გაძლიერდებო-
და, გარდაცვლილი მეთაურის თმის რამდენიმე ღერს ინახავდნენ, რათა ოჯახში
ბარაქა არ გამოეღუფებო. სახელოვანი უფროსის სახელს არქმევდნენ შვილი-
შვილებსა და შემდგომი თაობის ბავშვებს და ამას იმითი ასაბუთებდნენ, თით-
ქოს ბავშვს ატირებდა მისი (წინაპრის) სული.

გარდაცვალების შემდეგ ოჯახს ხელმძღვანელობდა სვიმონი (ალ. ყაზბეგის მეგობარი). ოჯახი ისევ გაუყრელი იყო, როდესაც სვიმონიც გარდაცვლილა. საბოლოოდ ოჯახის მეთაურობა დაეკისრა სულ უმცროს ძმას გახუტას, რომლის ხელში ამ დიდი ოჯახის მართვა მე ოჯახად დანაწილებაც მოხდა.

ხნით უფროსობის მიხედვით ოჯახის მეთაურად არჩევის წესი საერთოდ დამახასიათებელი იყო მოხვევთა საოჯახო ყოფისათვის. ოჯახის უფროსი ლოგინადაც რომ ყოფილიყო ჩავარდნილი, ოჯახში მაშინაც კი არ დგებოდა სხვა კანდიდატურით მისი შეცვლის საკითხი. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ავადმყოფობა ან ღრმა მოხუცებულობა მას წაართმევდა აზროვნების უნარს, ან თავისი უყაირათობით ის ოჯახის წევრთა უკმაყოფილებას გამოიწვევდა, მის ადგილს სხვა იკავებდა. მაგალითად, გოჩიანთ საოჯახო თემში ერთხანს უფროსობა მინდობილი ჰქონდა გიგოლას. მისი გარდაცვალების შემდეგ ეს მოვალეობა დაეკისრა მის უმცროს ძმას გაგის მაშინ, როდესაც ამ ოჯახში ცხოვრობდა ალ. ყაზბეგის ერთ-ერთი მთხოვრებელი, 130 წელს მიღწეული ლეგა ფიცხელაური (გაგის ბიძაშვილი). მთხოვრებლების განმარტებით, ასეთი ვითარების მიზეზი იყო ლეგას ღრმა მოხუცებულობა, მაგრამ ოჯახის უფროსად ხნით უმცროსი კაცის არჩევას ზოგიერთ შემთხვევაში საფუძვლად ედო ყოფილი მეთაურის უგერგილობა. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ტუჩაშვილების დიდი ოჯახი, რომელსაც მეთაურობდა ფუქსავატი ზურაბი. ლოთობისა და უყაირათობის გამო ზურაბი გადაუყენებიათ და მისი ადგილი დაუჭერია მის უფროს შვილს ანდრიას, რომლის გონიერი ხელმძღვანელობით ოჯახი წელში გამართულა. ამგვარად, ოჯახის უფროსად არჩევა განპირობებული იყო არა მარტო ხნიერებით, არამედ უნარიანობითაც. უმთავრეს შემთხვევაში კი ოჯახის მეთაურად ვხედავთ ხანდაზმულ კაცს, რომელიც თავის სიცოცხლეს ასეთი მოღვაწეობით ამთავრებდა. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ის დაკარგავდა ოჯახის მართვის უნარს, მისივე სურვილით ხდებოდა სხვისი არჩევა, ოღონდ მოხუცისადმი პატივისცემა კვლავ ძალაში რჩებოდა. სიბერით მოტეხილ ყოფილ ხელმძღვანელს, როგორც წლოვანებით უხუცეს პირს, გვერდს მაინც არ უვლიდნენ და ყველა მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას მას უთანხმებდნენ. მისდამი ასეთი დამოკიდებულებით ოჯახის წევრები იცავდნენ მოხუცისადმი პატივისცემის ტრადიციას. რაც შეეხება სამოყვრო ურთიერთობის მოწესრიგებას, სამტრო საჰმეზე შოლა-პარაკება-შეთანხმებას, რელიგიური წესების შესრულებას და საერთოდ მოხვეური ტრადიციების დაცვას, ეს სიკვდილამდე უხუცესი კაცის კომპეტენციაში შედიოდა.

ოჯახის ხელმძღვანელად დედაკაცის გამოყოფა ხევში მიუღწე-
ბელი იყო. მას ამ მოვალეობის შესრულება მოუწევდა მხოლოდ
უკაცო ოჯახში. ასეთი კი შესაძლებელია ყოფილიყო მარტოოდენ
ინდივიდუალური ოჯახი. ხევში არ არსებობდა არც ერთი ისეთი
ოჯახი, სადაც რამდენიმე მამაკაცი არ ყოფილიყო. დიდი ოჯახი,
დიდი ოჯახის მეთაურად დედაკაცის ყოფნა თავისთავად გამორი-
ცხული იყო. სამაგიეროდ ოჯახში სადედაკაცო საქმიანობათა ხელ-
მძღვანელობა მინდობილი ჰქონდა დიასახლისს, რომლის არჩევა-
საც ძირითადად ასევე ხნით უფროსობა ედო საფუძვლად. აღნიშ-
ნული ვითარების გამო ოჯახში ხშირად ჰქონია ადგილი ისეთ შემ-
თხვევას, როდესაც დიასახლისად მდგარა არა ოჯახის უფროსის
მეუღლე, არამედ რომელიმე მასზე ხანდაზმული რძალი. მაგალი-
თად, დიდ ჩეკიეთ ოჯახს როდესაც ვანკა ხელმძღვანელობდა, დია-
სახლისობდა მისი მეუღლე ბაბაღე. ვანკას გარდაცვალების შემდეგ
ოჯახის მეთაური გახდა მისი ძმა გუგუა, მაგრამ დიასახლისად
კვლავ ბაბაღე იმყოფებოდა. გუგუას შემცვლელი სვიმონის დრო-
საც ბაბაღე განაგრძობდა ამ საქმიანობას სიკვდილამდე, ხოლო
შემდეგ ეს მოვალეობა დაეკისრა სვიმონის მეუღლეს — მარინეს. ამ
შემთხვევაშიც დიასახლისად მარინეს გამოყოფა იმითი ყოფილა
გამოწვეული, რომ ის გუგუას ცოლზე ხნიერი იყო. წინააღმდეგ
შემთხვევაში ბაბაღეს შემდეგ დიასახლისობა მოუწევდა გუგუას
მეუღლეს.

როგორც ჩეკიეთ ოჯახის მაგალითზე დავინახეთ, დიასახლისად
არჩევა განპირობებული იყო მისი ხნოვნებით. ვინაიდან უმთავრეს
შემთხვევაში ქალთა შორის ყველაზე ხნიერი იყო ოჯახის უფროსის
მეუღლე, დიასახლისობაც მის ხედვას წარმოადგენდა. ამ საყოველ-
თაოდ გავრცელებული მოვლენის შესახებ კონკრეტული მაგალითე-
ბის მოტანაც კი ზედმეტად მიგვაჩნია.

ისევე როგორც სახლის უფროსის არჩევისას ასაკთან ერთად
უნარსაც მნიშვნელობა ენიჭებოდა, ეს გარემოება მხედველობაში
იყო მიღებული დედაკაცის დიასახლისად გამოყოფის მომენტშიც.
ხნით უფროსობის მიხედვით დიასახლისის არჩევის პრინციპი გან-
საკუთრებით ირლევოდა მაშინ, როდესაც ოჯახში იმყოფებოდა შე-
დარებით ახალგაზრდა, მაგრამ დიდი ამაგისა და კმარ-შვილის დამ-
ფასებელი ქვრივი. ქვრივს, რომელიც კმარის ოჯახში დაბერებას გა-
დაწყვეტდა და გათხოვებაზე აღარ ფიქრობდა, ზოგჯერ დიასახლი-
სობას უბოძებდნენ, რითაც მის დამსახურებას აღიარებდნენ. ხე-
ვში ისეთი ფაქტებიც კი მოწმდება, როდესაც დიასახლისად არ-
ჩეულ ქვრივს დედამთილი ჰყავდა და ოჯახში დედამთილის თაობის
რამდენიმე რძალიც იმყოფებოდა.

თუ ოჯახის საერთო ხელმძღვანელსა და სამამაკაცი საქმიანობის უშუალო ორგანიზატორს ხნით უფროსი მამაკაცი წარმოადგენდა, დედაცაცთა საქმიანობას დიასახლისი განაგებდა. როგორც ალ. ყაზბეგი წერს, „სახლში რიგის მიცემა ან უფროს დედას ეძლეოდა, არის მივარდნილი და ან იმისთანა რძალზედ, რომელმაც თავი გამოიჩინა სახლში რითიმე. საზოგადოდ, ვინც რიგის მიმცემია, იმას ეძახიან დიასახლისს და იმას აბარია ყოველისფერი: დაწყებული ფულიდგან, ვიდრე უბრალო ქატომდინ. ესევე დიასახლისი აძლევს განკარგულებას მომრიგე რძლებს, რომლებიც რიგ-რიგათ აცხობენ პურს, ეზიდებიან წყალს და სხვა შინაურს საქმეს აკეთებენ. ძნელად შესაძლებელია, რომ დიასახლისის წინააღმდეგობა გასწიოს ვინმემ და თუნდა რომელიმე რძალმა ეს კიდეც მოიწადინოს, მაინც ქალაბობა ნებას არ მისცემს“¹.

ალ. ყაზბეგი აქ მოკლედ გვაცნობს ქალთა შრომა-საქმიანობას და მათ უფლებებს. საყურადღებოა, რომ სადედაცაცო საქმიანობათა ხელმძღვანელს მწერალი უწოდებს დიასახლისს, ხოლო დანარჩენებს—მორიგე რძლებს. ჩვენ მიერ ზევში შეკრებილი მასალების მიხედვითაც ანალოგიური ვითარება დასტურდება. ამავე მასალებიდან ჩანს, რომ დიასახლისს მეორენაირად ერქვა წინამდებარი (ე. ი. წინ მდგომი, წინამძღოლი, მეთაური). უფროსი თაობის რძლების აღსანიშნავად იხმარებოდა მორიგე რძლები, რომლებიც მართლაც მორიგეობით ასრულებდნენ საუფროსო საქმეებს, ხოლო რძლებს, რომლებიც ერთ რომელიმე თაობას (უფროსს, საშუალოს ან უმცროსს) ეკუთვნოდნენ და თანაბარი უფლებებით სარგებლობდნენ, ეწოდებოდათ მეცწორე რძლები.

დიასახლისს ჩაბარებული ჰქონდა სენას (პროდუქტების სათავსოს) გასაღები. სენაშივე იდგა სარქელიანი ვარცლი, რომელშიც დიასახლისს ჩაკეტილი ჰქონდა ფული და ოჯახის ძვირფასეულობა. დიასახლისის გარდა სენაში შესვლის უფლება არავის არ ჰქონდა. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც დიასახლისი სადმე წავიდოდა, ჩაკეტილი ვარცლის გასაღები თან მიჰქონდა, ხოლო სენას გასაღებს უტოვებდა ხნით უფროს რძალს და მასვე აძლევდა პროდუქტების ხარჯვის განრიგს. დიასახლისი სენას სამუდამოდ მხოლოდ მაშინ ტოვებდა, როდესაც დაკარგავდა დაკისრებული მოვალეობის გაძღოლის უნარს. ამის შემდეგ ის იკავებდა საპატიო მოხუცის მდგომარეობას, როგორც ოჯახის ყოფილი უფროსი მამაკაცი. ყოფილი დიასახლისისადმი ოჯახის წევრთა პატივისცემა გამოხატულებას პოულობდა ისეთ მომენტებში, როგორიც იყო მტერ-მოყვარეს-

¹ ალ. ყაზბეგი, მოხვედრები და იმათი ცხოვრება, თბ. ტ. V, გვ. 36-37.

თან ურთიერთობა და რაიმე რიტუალის შესრულება, რომლის თო-
განიზატორადაც ის გვევლინებოდა, თუკი დღეობა ტარდებოდა
მხოლოდ ქალების მონაწილეობით.

სურსათის ხარჯვა დიასახლისის კომპეტენციაში შედიოდა.
დიასახლისის ნებართვით ხდებოდა აგრეთვე ისეთი საგნების
გასაჩუქრება-გასესხება ან ვისთვისმე თხოვება, რომლებიც ქალ-
თა საქმიანობაში მოიხმარებოდა (საცერი, საჩეჩელი, ჭურჭელი,
ნემსი...). არც დიასახლისის და არც სხვა რომელიმე დედაკაცს არ
შეეძლო გაჰყარებოდნენ კაცის მოსახმარ ნივთებს, განსაკუთრებით
იარაღს. თვით მისი გაწმენდაც კი მხოლოდ კაცის უფლებებში შე-
დიოდა. ქმრის იარაღის მოვლა-პატრონობის უფლებით სარგებ-
ლობდა მარტოოდენ ქვრივი, როდესაც ის იქვე რჩებოდა საცხოვ-
რებლად. სამამაკაცო ნივთების გაცემა ხდებოდა ოჯახის უფროსის
განკარგულებით.

სურსათის ხარჯვასთან ერთად დიასახლისის უფლებებში შე-
დიოდა შრომის განაწილება რძლებს შორის. პირადად მის ძირითად
საქმიანობას წარმოადგენდა ცომის მოზელა და პურების გაკეთება.
პურების გამოცხობა ევალებოდათ უფროსი თაობის მორიგე
რძლებს. საწვავის დაზოგვის მიზნით ზამთარში პურის საცხობად
უმთავრესად გამოიყენებოდა კერა, ხოლო სხვა დროს ღომელი
(ღუმელი). ერთ-ერთ მორიგე რძალს, რომელიც დიასახლისის და-
ვლებით ღუმელს შემოსტრიალებდა, ერქვა მეღომლე. დიასახ-
ლისის მითითებით ამზადდნენ მორიგე რძლები სადილსაც,
ოღონდ ხორცის დაჭრა და შემდეგ მოხარშული ნაჭრების ოჯახის
წევრებზე განაწილება ოჯახის უფროსი მამაკაცის საქმედ ითვლებო-
და. ჯამებში წვენს ასხამდა დიასახლისი, ხოლო სუფრაზე კერძებს
ჩამოარიგებდა რომელიმე მორიგე რძალი. ამ საქმეში კაცის მონა-
წილეობა იმითი არის მოტივირებული, რომ საკლავის დაკვლაც,
ხორცის შენახვაც და მისი ხარჯვაც, ისევე, როგორც ხარო-გოდრე-
ბიდან მარცვლეულის ხარჯვა, მამაკაცის უფლებას წარმოადგენდა.

დიასახლისის მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფი უფროსი თაობის
რძლების მოვალეობას შეადგენდა აგრეთვე რძის პროდუქტების
დამზადება. ამ სახის საუფროსო საქმეების გვერდით ოჯახში გამო-
ყოფდნენ საუმცროსო სამუშაოსაც, რაზედაც უმცროსი თაობის
რძლები იყვნენ მიმაგრებული. უმცროს რძლებს ევალებოდათ სა-
ქონლის მოწველა, ეზო-კარისა და ბოსლის დაგვა, წისქვილში ზურ-
ვით საფქვავის წაღება და იქიდან ფქვილის მოტანა, ზურგზე ასაყი-
დებელი ტაგანით (ხის კასრით) წყლის ზიდვა და სხვა.

საუმცროსო საქმიანობათა სფეროდან მკვეთრად იყო გამოყო-
ფილი საკუთრივ პატარძლის შრომითი მოვალეობა. ქორწილიდან

ერთი თვის გასვლამდე ის რეცხავდა ჯამ-ქურქელს, გვიდა ეზო-ქარს, შლიდა და ალაგებდა ლოგინებს, ხელებზე წყალს უსხამდა და ფეხებსაც ბანდა უფროს კაცებსა და სტუმრებს. მას შემდეგ, როცა ფეხზე დგომა ვახშმობის დროს და ჩირალის (კვარის) მატყლის განათების მიზნით. როდესაც ყველა ივახშმებდა, მხოლოდ ამის შემდეგ ჯდებოდა პატარძალი პურის საკმელად. წვებოდა ყველაზე გვიან და დგებოდა ყველაზე ადრე. საუმცროსო მუშაობაში პატარძალი სრული დატვირთვით ებმებოდა ქორწილიდან ერთი თვის შემდეგ, როდესაც მას პირველად წაიყვანდნენ წყაროზე და შეასრულებდნენ წყალზე გაყვანის რიტუალს.

მოხვეის ოჯახში ზოგი ისეთი სამუშაოც სრულდებოდა, რომელშიც ყველა ასაკის რძლები და თვით გაუთხოვარი ქალებიც ღებულობდნენ მონაწილეობას. ასეთი იყო ჭრა-კერვა და მატყლის დამუშავების შრომატევადი პროცესი, დაწყებული მატყლის გაწეწვა-გაჩეჩვით და დამთავრებული ტანსაცმლისა და საფენ-საგებლის დამზადებით. თითქმის XX საუკუნის დასაწყისამდე მოხვეცე ჩაცმულ-დახურული იყო ოჯახში შეთელილი, მოქსოვილი და შეკერილი სამოსელით. ფაბრიკული ნაწარმი თვით XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც კი ნაკლებად გამოიყენებოდა. ამიტომ მატყლზე, როგორც სამოსელისთვის საჭირო ნედლეულზე, მოთხოვნილება ზევში დიდი იყო.

ხევში, ვიდრე მეცხვარეობა ბაგის ცხორით იყო წარმოდგენილი, მატყლი გასაყიდად არ გამოიყენებოდა. ის მხოლოდ საშინაო საჭიროებების ნედლეული იყო და მისი დამუშავებაც ოჯახის რძლების ერთობლივი შრომით ხდებოდა. გასათხოვარ ქალებს კი ცალკე აძლევდნენ მატყლს მზითვის მოსამზადებლად.

მეცხვარეობის განვითარების პირობებში დაკანონდა მატყლის განაწილება-გამოყენების შემდეგნაირი წესი: საერთო მარაგიდან მატყლს გარკვეული რაოდენობით გამოყოფდნენ პირველ რიგში საერთო საოჯახო საჭიროებისათვის (კედელზე გასაკრავი და საფენ-საგებელი ნაბდების, ყისინების თუ შწყეშისთა ტანსაცმლის დასამზადებლად), შემდეგ გადადებდნენ საცოლე ახალგაზრდებისათვის, რომელთა ლამაზად გამოწყობას განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა, ბოლოს დიასახლისი მატყლს უნაწილებდა რძლებს, რათა მათ თავიანთი ქმარ-შვილი შეემოსათ, ზოლო რაც ასეთ განაწილებას გადაურჩებოდა, მას ყიდდნენ.

როგორც გაუყრელი ოჯახის ყოფილი დიასახლისები გადმოგვცემენ, რძლებზე მატყლის განაწილებისას გათვალისწინებული იყო მათი შვილების რაოდენობა. მიკერძოება ამ შემთხვევაში ისევე მიუღებელი ყოფილა, როგორც პურის ჭამის დროს. როგორც საყვების,

ისე მატყლის გამოყენებისას ამოსავალი იყო ოჯახის სულადობა ოჯახის ყველა წევრის თანასწორუფლებიანობის პირობებში. საოჯახო თემის არსებობის უკანასკნელ პერიოდში, XIX საუკუნის მიწურულში, ეს წესი შეუცვლიათ და გაუყრელი ოჯახის ფაქტობრივად ში მატყლის განაწილება შემოუღიათ მხოლოდ მომავალ მომენტში. ანგარიში აღარ ეწეოდა რა სულადობას, მრავალშვილიანი მოწილე იმდენსვე ღებულობდა, რამდენსაც უშვილო მოწილე. მოწილეების მიხედვით მატყლის განაწილების ასეთი წესი გვესახება საოჯახო თემის სეგმენტაციის რეალურ წინაპირობად. ოჯახი ჯერ არ გაყრილა, მაგრამ მოწილეებზე უკვე ქონების ნაწილი (მატყლი) გაიყო, ე. ი. ერთი ოჯახის შიგნით ჩაისახა ქონებრივი უთანასწორობა, როგორც ოჯახის დაშლის მომასწავებელი ფაქტორი. ამ კერძომესაკუთრულ ტენდენციას ხელი შეუწყო მეცხვარეობის სასაქონლო მნიშვნელობის ზრდამ, რამაც მთიელი კაცი ბაზართან დააკავშირა. მატყლი წარმოადგენდა ერთ-ერთ ისეთ საქონელს, რომლის გატახა ბაზარზე ნედლეულის თუ მისი ნაწარმის (ქსოვილისა და ტანსაცმლის) სახით, თანდათანობით აღვივებდა საოჯახო თემიდან დამოუკიდებელ მეკომურად გამოყოფის ინტერესს.

ვარდა ზემოხსენებული საოჯახო საკმიახობისა, რძლების მოვალეობას შეადგენდა მამაკაცებთან ერთად მინდვრად მუშაობაც. ისინი ყანა-სათბს არჩევდნენ ქვისაგან, ზენის დროს ნიადაგს წმენდნენ სარეველა მცენარეთა ფესვებისაგან, თოხით აფხვიერებდნენ გორახს, მკიდნენ ყანას, ბერტყავდნენ სვილს, კალოობის დროს ეხმარებოდნენ კაცებს, ანიავებდნენ ბზიან მარცვლეულს, ფოცხავდნენ თივას, კაცებს ეხმარებოდნენ თივის ზვინების დადგმაში, მიუდგომელი ადგილებიდან ზურგით ზიდავდნენ თივას, ზურგით მოჰქონდათ აგრეთვე ფიჩხი, დეკა, ეკალი და სხვა. რძლებს მძიმე ტვირთად აწვათ აგრეთვე სასმელის გამოხდა (კაცები ეხმარებოდნენ მხოლოდ ქვების გამართვასა და შეშის დაჭრაში), ბართის (წივას) კეთება თუ მისი მინდვრად შეგროვება, მეცხვარეებისა და მგზავრების მოშვადება-გასტუმრება, სტუმრის მიღება და ბავშვის აღზრდა.

ყოველივე ამასთან ერთად, საშუალო და უმცროსი თაობის რძლები დიდი დატვირთვით შრომობდნენ მთაში ცხვარ-საქონლის წველის პერიოდში, რაც საშუალოდ 6 კვირამდე გრძელდებოდა. აქაც მათ მოვალეობას შეადგენდა წველა, რძის პროდუქტების დამზადება და მწყემსების მოვლა-პატრონობა. ზოგჯერ ცხვარს კაცებიც წველიდნენ, მაშინ როდესაც კაცისთვის ძროხის მოწველა უდიდეს სირცხვილად ითვლებოდა. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნას, რომ მსხვილფეხა საქონელს სახლში ინახავდნენ და მისი წველაც ქალს

ჰქონდა მინდობილი. რაც შეეხება კაცის მიერ ცხვრის წველას, ეს შემოღებული ჩანს მომთაბარე მეცხვარეობის ინტენსიურად განვითარებასთან დაკავშირებით, როდესაც საზამთრო საძოვრებზე მხოლოდ კაცებს უხდებოდათ ყოფნა და ძალაუფლებურად მათ უწყველად მეურნეობის ამ დარგთან არსებული ყველა სახის სამუშაოს შესრულება.

დიდ ოჯახში სათანადოდ იყო ორგანიზებული აგრეთვე მამაკაცთა შრომა-საქმიანობა, რასაც უშუალოდ სახლის უფროსი ხელმძღვანელობდა. თუ ეს უკანასკნელი სიბერით მოტეხილი არ იყო, სხვებთან ერთად მუშაობდა. როგორც მას, ისე დანარჩენ მამაკაცებს გარკვეული საქმე ჰქონდათ მიჩენილი, ხოლო გადაუღებელი სეზონური მუშაობის პერიოდში (თიბვა, მკა) ყველანი ერთობლივად შრომობდნენ.

მამაკაცთა შრომის ფუნქციების განაწილებას აპირობებდა საოჯახო მეურნეობის ხასიათი. რაც უფრო მრავალფეროვანი იყო ოჯახის მეურნეობა, მით უფრო დიფერენცირებული სახით იყო წარმოდგენილი მამაკაცთა შრომა-საქმიანობაც. როგორც ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან აშკარად ჩანს, მრავალპროფილიანი საოჯახო მეურნეობა მუშახელსაც მეტს საჭიროებდა. ეს განსაკუთრებით შეეხება ისეთ შრომატევად საქმიანობას, როგორიცაა მეცხვარეობა.

მამაკაცის შრომითი ფუნქცია აღინიშნებოდა შესაბამისი სახელწოდებით. მას, ვინც ხენა-თესვას და თიბვას ეწეოდა და მსხვილფეხა საქონელს უვლიდა, ერქვა შინაძე კაცი. ვინც ურმით შეშას ზიდავდა, ოჯახს პურეულით ამარაგებდა ან ქირით ტვირთის გადაზიდვას ეწეოდა, ის იყო მეურმე, ხოლო კაცს, რომელსაც თავის ძირითად საქმედ გაეხადა ცხვრის მოვლა-პატრონობა, მეცხორეს ეძახდნენ. მაგალითად, ჭოსელი ფიცხელაურების დიდი ოჯახის როგორც პირველი უფროსი (მანგია), ისე მისი შემცველელი (ღერენა) ცნობილი იყვნენ შინაძე კაცებად. ამ ოჯახის ორ დიდ ოჯახად გაყოფის შემდეგ კი ერთი ოჯახის სათავეში მყოფი იაკობი ასევე შინაძე კაცი ყოფილა, ხოლო მეორე ოჯახს მეთაურობდა ქირაზე მოსიარულე მეურმე ნიკო.

ბუღელთ დიდი ოჯახის მეთაური იასე მეწისქვილე ყოფილა, რომლის მოვალეობას შეადგენდა წისქვილის მოვლა და საფქველით ოჯახის უზრუნველყოფა. მისი მომდევნო ძმა იყო მეურმე, რომელიც ოჯახს ამარაგებდა შეშით, იფქლით, სიმინდით, მარილით და სხვა წვრილმანით. მოგვიანებით მას ორი ცხენით ქირაზედაც უვლია. მესამე ძმა ნანაძე მეცხვარეობას მისდევდა, რომლის ინიციატივით ცხვრის ფარა 2000 სულამდე გაზრდილა, ხოლო თითონ სარქლად დამდგარა. ნანასთან ერთად ცხვარში უვლიათ მის შვილებსა:

და ძმისწულებს. რაც შეეხება ნანას უმცროს ძმას ნინიას, ის გუთნის დედად დაბერებულა.

დათურეთ (ავსაჯანიშვილების) დიდი ოჯახის უფროსი ნიკო კალატოზობდა, ხოლო ერთხანს მას ჩრდილო კავკასიაში (ტაშკენტში) ხარებით ხე-ტყის დამზადებაზეც უმუშავია. მისი მომღევნო ძმა გოგა შინაშე კაცი იყო, ხოლო სულ უმცროსი (დავითი) — მეცხვარე. დავითთან ერთად ცხვარში უვლია ნიკოს შვილს გუგუას, ხოლო ნიკოს ორი შვილი — გიორგი და ვანო მამასთან ერთად კალატოზობდნენ.

ქუშეთ დიდი ოჯახის უფროსი ლაბა შინაშე კაცად ითვლებოდა. მისი მომღევნო ძმაც შინაშე კაცი და მონადირე იყო, რომელსაც ორჯერ აუთავებია აზარი¹. უმცროს ძმებს — სოსიას და ბერს თუშეთში რამდენიმე წელს მწყემსად უვლიათ. ცხვრის მომრავლების შემდეგ სხვაგან მწყემსობისთვის მიუწევიან თავი, თავისი ცხვრით თერგის ოლქის საზამთრო საძოვრებზე გასულან და მეცხვარეობაში ჩაუბნათ თავიანთი შვილებიც. სოსიას შვილებიდან მეცხვარეებად გამწყემსებულან ბესო და გუგუა, ხოლო ბერის შვილებიდან — ვასება. როგორც ამ ნაშრომის მეორე თავში იყო აღნიშნული, მათი მუყაითი მეცადინეობით ცხვრის რაოდენობამ 3000 სულს მიაღწია. ამ მეურნეობის გაძლოლა (ს ა რ ქ ლ ო ბ ა) დაეკისრა სოსიას, ბ ი ნ ი ს უ ფ რ ო ს ო ბ ა — ბერს, ხოლო ბესო, გუგუა და ვასება თ ა ე ზ ო ბ ნ ე ბ ი იყვნენ. ვინაიდან ერთ მწყემსს საშუალოდ 200 სული ცხვრის პატრონობა შეუძლია, ამ ფარის მოსავლელად 5 კაცი არ იყო საკმარისი. ამიტომ ქუშენი მწყემსებს ქირაობდნენ თითოეული მათგანისათვის წელიწადში 12 დედა ცხვრისა და მისი ნამატის მთლიანად ანაზღაურების პირობით. მათსავე მოვალეობას წარმოადგენდა მწყემსების უზრუნველყოფა კვებითა და ტანსაცმლით. ასეთი გარიგების პირობებში მწყემსს უფლება ჰქონდა ს ა მ წ ყ ე მ ს ო შ ი (მწყემსობის ჯამაგირი) მიცემულ ცხვრებთან ერთად თან გაერეკა 30-40 სული საკუთარი ცხვარიც, რომლის საბალახოს გაღებაც ასევე ფარის პატრონს ევალებოდა. იმ შემთხვევაში კი, როდესაც მწყემსს დაახლოებით 100-120 სული საკუთარი ცხვარი ჰყავდა, ის სამწყემსოს ველარ მიიღებდა. სარქალის მას მხოლოდ აკმევდა, აცმევდა და საბალახოსგან ათავისუფლებდა. თავისი ცხვრის შენახვა-გამრავლებით დაინტერესებული მწყემსი იძულებული იყო უფასოდ მომსახურებოდა სარქალს. ქუ-

¹ აზარის ათავება ნიშნავდა 100 ჯიხვის მოკვლას, რომლის შემდეგ მონადირე თოფს მარხავდა. ახალ აზარს ის ახალი იარაღით შეუდგებოდა.

შეთ მაგალითზე ნაჩვენები გარიგების ასეთი წესი საერთოდ დაშასიათებელი იყო რევოლუციამდელი ხევისათვის.

მეცხვარეობასთან დაკავშირებით საქირთა აღინიშნება, რომ ბინის უფროსისა და თავირობანის ფუნქციებიც. სარქალო ჰქონდა მეცხვარეობის საერთო ხელმძღვანელობა. მისი მოვალეობა იყო საზამთრო და საზაფხულო საძოვრების დაჭირავება, გარეშე მწყემსებთან გარიგება, ოჯახიდან გასულ და დაჭირავებულ მწყემსებს შორის ფუნქციების განაწილება. ბინის უფროსს ევალებოდა მეცხვარეთა ბინაზე ყოფნა. ცხვრის მგზავრობის დროს ის მიჰყვებოდა ურმების ქარავანს, ხოლო ადგილზე დაბანაკების შემდეგ ბინაზე იმყოფებოდა. მისი მოვალეობა იყო სურსათის მომარაგება და მწყემსებისათვის საქმლის მომზადება. რაც შეეხება თავირობანს, იგი წარმოადგენდა ფარაში უფროს მწყემსს. როგორც წესი, ცხვარი რამდენიმე ფარად ბალახობდა: ერთში იყო დედაცხვარი, მეორეში ბერწი და შიშაქი, მესამეში ყოჩი და ჰედილა, მეოთხეში თოხლი. თითოეულ ასეთ ფარაზე მიმაგრებულ 3—4 მწყემსს შორის უფროსს ერქვა თავირობანი, რომელიც მგზავრობის დროს ფარას წინ მიუძღვებოდა. აქ დასახელებულთ გარდა, ცხვარში დიდი როლი ენიჭება მცნობს, რომელსაც შეეძლო სერის გარეშეც კი ეცნო თავისი ფარის ცხვარი სხვის ფარაში მისი მოხვედრის შემთხვევაში. განსაკუთრებით რთულ საქმეს წარმოადგენდა იმის გამოცნობა, თუ რომელი ბატკანი რომელი დედისა იყო, როდესაც ისინი ერთიმეორეს დაკარგავდნენ. თუ ოჯახიდან ასეთი მცნობი არ ჰყავდათ, სარქალი მას საგანგებოდ ეძებდა და სამწყემსოსაც მას რიგით მწყემსებზე მეტს აძლევდა, ვინაიდან კარგი მცნობის გარეშე დოლიანობა წარმოუდგენელი იყო.

ოჯახის წევრებს შორის ფუნქციების განაწილების დასაანახავად საინტერესოა დიდი ჩეკიეთ ზემოხსენებული ოჯახი. მაშინ, როდესაც ოჯახს ხელმძღვანელობდა შიო და ოჯახის არსებობის წყაროს წარმოადგენდა ხენა-თესვა და მსხვილფეხა მესაქონლეობა, შიოს და მისი შვილების ძირითადი საქმიანობაც მეურნეობის აღნიშნულ სახეობათა მიხედვით იყო განსაზღვრული. თითქმის ყველა მათგანი შინაჲს კაცებად ითვლებოდნენ. შემდეგში გუგუა სოფლის ჯოგის მწყემსად დადგა, გახუტა ხან საქონელს მწყემსავდა, ხან ღორის კოლტს, ხოლო სვიმონი ცხვარში წავიდა შიოს შემცველი ოჯახის უფროსი ვანკა შინაჲს კაცად დარჩა. მწყემსობაში აღებული ჯამაგირით მათ შეიძინეს ცხვარი. ცხვრის მომრავლების შემდეგ მამაკაცებს შორის ფუნქციები ასე განაწილდა: ვანკა განაგრძობდა შინაჲს კაცობას. ამავე საქმით იყო დაკავებული მომდევნო ძმა გუგუა. სვიმონი სარქალი გახდა, ხოლო მეოთხე ძმა გახუტა —

ბინის უფროსი. ამათი შვილებიდან გამოყოფილი იყო რამდენიმე თავჩობანი და მცნობი. 8000 სულიანი ფარის მოსაგლეჯად დაქირავებული ჰყავდათ 21 მწყემსი, რომელთა 1000 სული ცხვარი ჩეკიეთ ფარებთან ერთად ბალახობდა ურთიერთშეთანხმებით მოხსენებული პირობებით. როდესაც სვიმონს სახლის უფროსმა დაეკისრა და საზამთრო საძოვრებიდან ოჯახში მოსვლაც უზღებოდა, სარქლის საპასუხისმგებლო მოვალეობას გახუტა ასრულებდა. ყველა მამაკაცს განსაზღვრული საქმე ევალებოდა ისეთ ოჯახშიც, რომელიც უკვე მრეწველობასთან, ხელოსნობასა და ვაჭრობასთან იყო დაკავშირებული. მაგალითად, კოტორეთ გაუყრელი ოჯახის მეთაური სია იყო შინაგს კაცი. მისი უფროსი შვილი მენარდედ მუშაობდა საქართველოს სამხედრო გზაზე. მას დაქირავებული ჰყავდა რამდენიმე კაცი, რომლებსაც ურმებით აზიდვინებდა გზის სამშენებლო მასალასა და მუშების სურსათს ძაუგიდან (ახლანდელი ქ. ორჯონიკიძე) გუდაურამდე (ჯვრის უღელტეხილამდე). მომდევნო ძმა სება ხან გზის მუშად იყო, ხანაც ძაუგის ერთ-ერთ ყაზარმაში ყარაულად იღვა. მესამე ძმა ვანია და მეხუთე ძმა სვიმონი მეურმეები იყვნენ, ხოლო მეოთხე ძმა ანდრია კალატოზობდა.

ზემოთ წარმოდგენილი მონაცემების მიხედვითაც ნათლად ჩანს, რომ მოხვევის ოჯახში შრომა-საქმიანობა განაწილებული იყო სქესის, ასაკისა და უნარის მიხედვით. სათანადო დავალების გარეშე არც გასათხოვარი ქალები, უცოლო ბიჭები და ბავშვები იყვნენ დარჩენილი. გასათხოვარი ქალები რძლებთან ერთად მკიდნენ, ფოცხავდნენ, ცხვრის პარსვის დროს ახვევდნენ მატყლს, სასმელების გამოხდაში ეხმარებოდნენ უფროსებს, არწევდნენ აკვანს, მონაწილეობდნენ მატყლის დამუშავებაში და ა. შ. დანიშნული ქალი უმთავრესად თავისი თავის მომზადებაზე ზრუნავდა: იქსოვდა და იკერავდა ტანსაცმელს, იმზადებდა სამზითვო ლოგინს. 13—14 წლის ასაკიდან ქალი უკვე მომზადებულ მუშახელად ითვლებოდა და მრავალი სახის სამუშაოსაც უძღვებოდა. დაახლოებით ამავე ასაკიდან ებმებოდა საკაცო შრომაში ვაეიც. ის ეწეოდა მეხბრეობას, ფოცხავდა თივას, მწყემსავდა ცხვარ-ძროხას, მეურმეებთან ერთად მიდიოდა მარაგის მოსატანად და სხვა. სიმწიფის ასაკში მყოფი ქალებისა და ვაჟების გვერდით გამოიყენებოდა ბავშვთა შრომაც. 8-10 წლის ასაკიდან ისინი მწყემსავდნენ ხბოებს, კოჟლ ცხვრებსა და ლორებს. შრომაში მათ მომზადებას ხევში განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. ეს, პირველ ყოვლისა, ეხებოდა მეცხვარეობაში გაწაფვას, რაც ხორციელდებოდა გამოცდილ მწყემსებთან ბავშვების ახლო ყოფნის გზით. ბავშვის შრომა გამოყენებული იყო

აგრეთვე მემინდვრობაში. მათ არჩევენებდნენ სათიბს ჭეშრავან. სახნავს საარეველასაგან, აფოცხინებდნენ თივას, ხოლო ცელს ადრე ბინებდნენ მხოლოდ 15-16 წლის ასაკიდან, ვინაიდან ბავშვისათვის თიბვა მძიმე და ნადრევე საქმედ ითვლებოდა.

როგორც ყველგან, ხევშიც განსაკუთრებით შრომატევადი იყო ზაფხულის სეზონი. საზამთრო სამოვრებიდან ცხვრის მოსვლისთანავე იწყებოდა ხვნა-თესვა, შემდეგ თიბვა, ბოლოს მკა, ლეწვა, ხოლო ყოველივე ამას ემატებოდა საქონლისა და ცხვრის მოვლა-პატრონობა, მათი მთა-ბარობა, ცხვრის პარსვა, საზამთროდ მომარაგება შეშით, პურით და სხვა საქმეებით, ხოლო შემოდგომის მიწურულს ცხვრის გასტუმრება. ასეთ ვითარებაში ოჯახის ყოველი წევრი თავის მუდმივ სამუშაოსთან ერთად დროდადრო ებმებოდა კოლექტიურ საქმიანობაშიც. შრომა კოლექტიურ ხასიათს ღებულობდა განსაკუთრებით თიბვის, თივის ფოცხვისა და მკა-ლეწვის დროს, როდესაც მამაკაცებთან ერთად დედაკაცებიც მთელი დატვირთვით მუშაობდნენ, რათა შედარებით ხანმოკლე ზაფხულით ოჯახს მაქსიმალურად ესარგებლა. აღნიშნული ვითარება ჰქონდა მხედველობაში ალ. ყაზბეგს, როდესაც ზემოხსენებულ წერილში აკრიტიკებდა ზოგიერთის ყალბ შეხედულებას მთიელთა სიზარმაცის შესახებ, იგი ხაზს უსვამდა მათ დიდ შრომისმოყვარეობას და იძლეოდა ამის დასაბუთებას: „მოხევეს ისე ცოტა დღეები აქვს სამუშაოდ, ისე ცოტა ხანს აძლევს იქაური ბუნება, პერი, რომ, ნებით თუ ძალით, უნდა სწრაფად ისარგებლოს კარგის დღეებით და დღევანდელს საქმეს ვერასოდეს ვერ გადასდებს სახვალაოთ. ესევე მიზეზი უნდა იყოს, რომ ქალი კაცთან ერთად მუშაობს და ნამდვილ ამხანაგობას უწევს“.

ამგვარად, განხილული მასალა იმ გარემოების შესახებ მიგვითითებს, რომ მოხევეთა საოჯახო ყოფის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენდა შრომის ორგანიზაცია, ერთი მხრივ, საკაცო და სადედაკაცო, ხოლო, მეორე მხრივ, საუფროსო და საუმცროსო საქმიანობათა მიხედვით. არც ის უნდა იყოს საეჭვო, რომ ოჯახის არსებობა ხევში შრომატევადი საქმიანობის გარეშე წარმოუდგენელი იყო, რომ ქალთა საქმიანობას ზელომძევანელობდა დიასახლისი, კაცთა შრომის ორგანიზატორი იყო მამასახლისი (ოჯახის უფროსი), ხოლო ოჯახის მართვაც ამ უკანასკნელის მოვალეობას შეადგენდა.

განხილული მასალა იმასაც აშკარად გვიჩვენებს, რომ დიასახლისის პირადი საქმიანობა უმთავრესად იყო პურის ცხობა და კერძის მომზადება, ხოლო ოჯახის უფროსი კაცის პერსონალური შრომითი მოვალეობა ასე მტკიცედ განსაზღვრული არ ყოფილა. ოჯახის უფროსად ერთ შემთხვევაში ვხედავთ გუთნის დედას, მეო-

რე შემთხვევაში — მეურმეს, მესამე შემთხვევაში — მეცხვარეს, მეოთხე შემთხვევაში — მეწისქვილეს და ა. შ. ოჯახის უფროსს რა საქმეც ემარჯვებოდა, უშუალოდ მას კიდებდა ხელს. ოჯახის უფროსად კაცის გამოყოფისას მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, თუ რომელ დარგს ემსახურებოდა ის. ერთი რამ კი საყურადღებოა: ოჯახის უფროსის მდგომარეობა რამდენადმე მძიმდებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ის მეცხვარეობაში იყო ჩაბმული. მას უხდებოდა როგორც საზამთრო საძოვრებზე სარქლად ყოფნა, ისე ღროღადრო ოჯახში მისვლა მთელი რიგი საკითხების მოსაგვარებლად. მაგრამ ვინაიდან უმთავრესად სახლის უფროსი ხნითაც უფროსი იყო და მოხუცებულს კი ცხვარში სიარულის თავი აღარ ჰქონდა, ამიტომ მეცხვარეს შედარებით იშვიათად უწევდა ოჯახის სათავეში ყოფნა. უმეტეს შემთხვევაში ოჯახს ხელმძღვანელობდა შინაას კაცი, რომელიც მუდმივად სახლში იმყოფებოდა. განსაკუთრებით თვალშისაცემია ეს XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე, ვიდრე ხევში მეცხვარეობა ფართო მასშტაბით განვითარდებოდა და ოჯახიდან ხანგრძლივად მოწყვეტის შესაძლებლობაც თავისთავად გამოირიცხული იყო.

ზემოთ არაერთგზის იყო მითითებული, თუ რა აპირობებდა ოჯახის უფროსის არჩევას. სიტყვა არჩევა არც ერთ შემთხვევაში აქ უადგილოდ ნახმარი არ არის. იგი გამოხატავს რეალურ მდგომარეობას, რამდენადაც უღირსი ხნით უფროსის ადგილს ხშირად ღირსეული უმცროსი იკავებდა და ამ ნიშნის მიხედვით ოჯახის მმართველობა ხევში დემოკრატიულ ხასიათს ატარებდა. ოჯახის ხელმძღვანელობა ემყარებოდა რა სოლიდარულ პრინციპებს, მისი უფროსი არ წარმოადგენდა დესპოტ მმართველს. იგი ვალდებული იყო ყველა მნიშვნელოვანი საკითხი ოჯახის სრულწლოვან წევრებთან შეთანხმების შემდეგ გადაეწყვიტა. ჩვენ ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, თათბირში მონაწილეობდნენ უფროსი თაობის მამაკაცები. კითხულ პირებად ითვლებოდნენ აგრეთვე დიასახლისი და უფროსი რძლები.

ხევში რომ ოჯახის მმართველობა სოლიდარული ხასიათისა იყო, ეს ჯერ კიდევ შენიშნული ჰქონდა ალ. ყაზბეგს. ეთნოგრაფიულ ნარკვევში — „მოხვევები და იმათი ცხოვრება“ — მწერალი მიუთითებს, რომ ღიღ ოჯახში „კაცებზედ უფროსობს და რიგს აძლევს მამა, ქალებზედ კი დედა“ და იქვე განმარტავს: „ამ უფროსობაში თქვენ ნუ გგონიათ, რომ ერთს ვისმე ჰქონდეს მინიჭებული სრული ძალა და იმის ქეიფზედ, იმის დესპოტიურს სურვილზედ უნდა იარონ ყველამ. ყოველ საქმეში უეჭველად და აუცილებლად მთელი სახლობა შეიყრება, რჩევა აქვს და სანამ ასე რიგად არ გადას-

წყვეტენ შინაურულათ, საერთო რჩევით, ძროხასაც კი გერძად
დიან, არამც თუ სხვა რომელიმე საქმე დაიჭირონ. ამ რჩევაში
ვანებათ ითვლებიან ყველანი, ვინც კი იმათ სახლობას ეკუთვნის.
ასე წარმოიდგინეთ, რომ ახლათ მოყვანილს რძალსაც ვერ ჭკიდებენ
რჩევას, თუმცა ის რამოდენიმე წელიწადს, როგორც მამამთილს,
ისე უფროსს მაზლებს უმაღლეს ხმას და თუ არ რომელიმე ქალის
შემწეობით, პირდაპირ, ხმამაღლივ, ვერ წარმოთქვამს თავის აზრს“.

როგორც ვხედავთ, ალ. ყაზბეგმა მოგვცა ისეთი საოჯახო თე-
მის აღწერილობა, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო არა დეს-
პოტური, არამედ სოლიდარული ბუნება. ხევში რომ უმცროსებსაც
არ ტოვებდნენ უყურადღებოდ, ეს ჩვენ მიერ შეერებილი მასალე-
ბიდანაც ჩანს, მაგრამ საოჯახო თათბირში თუ უმცროსებს ჩარე-
ვდნენ, ეს მაინც ფორმალური ხასიათისა იყო, რამდენადაც გადაწყვე-
ტილება ხორციელდებოდა უფროსების შეხედულებებისამებრ. აღნიშ-
ნული ვითარების გამომხატველია მოხევეური ანდაზა: „ჰკითხე ყმა-
წელისაო და ჰენ გუნებისაო“. ამდენად, იმის მტკიცება, თითქოს
„ხმოვანებათ ითვლებიან ყველანი“, არ შეეფერება სინამდვილეს,
ვინაიდან ოჯახის წევრთა საქმიან თათბირში უმცროსების და მით
უმეტეს პატარძლების მონაწილეობა ხევში მიუღებელი იყო. ოჯა-
ხის წევრები ემორჩილებოდნენ უფროს-უმცროსობის ტრადიციას,
რაც, პირველ ყოვლისა, გამოხატულებას პოულობდა საოჯახო თათ-
ბირის მომენტში.

ჩვენი ერთ-ერთი ნაშრომის (ხევი ძველად და ახლა) სპეციალურ
თავში აღწერილი გვაქვს სამყოფო (ოჯახის მთავარი საცხოვრე-
ბელი ოთახი) თავისი შიდამოწყობილობით (კერა-საკიდელი, დედა-
ბოძი, ბუხარი, ღუმელი, სანათურები, კედლებში დატანებული
თახჩა-თაროები, ყველა სახის დგამ-ჭურჭელი). მის აღწერილობას
აქ აღარ დავუბრუნდებით. დავკმაყოფილდებით მხოლოდ იმისი აღ-
ნიშვნით, რომ სამყოფო წარმოადგენდა სახლის იმ ნაწილს, სადაც
ოჯახის წევრები თბებოდნენ კერაზე დანთებული ცეცხლით, ჰამდ-
ნენ კერასთანვე გაწყობილ ტაბლებზე, აქვე ღებულობდნენ სტუ-
მარს, იხდიდნენ ჭორწილს თუ ჭელვხს, ასრულებდნენ საოჯახო რი-
ტუალს. განსაკუთრებით თვალშისაცემი იყო ოჯახის ყველა წევ-
რის სამყოფოში თავმოყრა ზამთრის პერიოდში. დღისით ისინი ისხდ-
ნენ ცეცხლის პირად, ხოლო ღამით იძინებდნენ სამყოფოს კედლებ-
თან მდგარ დიდ პანდრებზე (ხის ტახტებზე), გრძელ სკამებზე, ჩა-
ფებში (ოვალური ფორმის მოწნული საწოლი, რომელსაც ეწოდე-
ბა აგრეთვე ჭინი ან ძირი) და მიწის იატაკზე დაგებულ ლასტებზე.

გარკელი სკამი და ჩაფი უმთავრესად გამოიყენებოდა მოხუცთათვის, ხოლო სამყოფოში პანდარი იმდენი იდგა, რამდენი საქორწინო წყვილიც ოჯახში იმყოფებოდა. თითოეულ პანდარზე გარდევარდნა მოიშლებოდა ერთი საქორწინო წყვილისა და მათი შვილებისა ლოგინი. პანდარზე არ იძინებდნენ მხოლოდ ახალი ცოლ-ქმარი. მათთვის განკუთვნილი იყო იზოლირებული ოთახი — ს ა წ ვ ა ლ ა მ, რომელიც მდებარეობდა სახლის პირველ სართულზე, ბოსლის გვერდით. სახლის ზედა სართულზე საწვალა ჩნდება მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან. ამ დროიდან ის იქცა ცოლ-ქმრის საძინებელ ოთახად. უფრო ადრე, როდესაც საწვალა მარტო პირველ სართულზე მდებარეობდა, ახალშეუღლებულთ იქ ყოფნა შეეძლოთ ერთი წლის განმავლობაში. თუ ერთი წლის თავზე ოჯახიდან კიდევ ვინმე დაქორწინდებოდა, საწვალა გადაეცემოდა ახალშეუღლებულთ. თუ ასეთი რამ არ მოხდებოდა, მაშინ საწვალას იკავებდა საქონლის მომვლელი კაცი, რომელსაც უადვილდებოდა საქონლის მეთვალყურეობა ბოსლის გვერდზე ყოფნის გამო.

ვინაიდან სამყოფო წარმოადგენდა ოჯახის ძირითად საცხოვრებელ განყოფილებას, იქვე იკრიბებოდნენ სათათბიროდ ოჯახის უფროსი წარმომადგენლები. ზამთარში მათი სხდომა ეწყობოდა კერის პირად, სადაც წყდებოდა ყველა მეტ-ნაკლები მნიშვნელობის მქონე საკითხი. ასეთ ვითარებაში სათათბიროს ყველა მონაწილემ იცოდა თავისი კუთვნილი ადგილი. თავიანთი ადგილების ცოდნა ევალებოდათ ოჯახის წევრებს მაშინაც, როდესაც ისინი ცეცხლს შემოუხსდებოდნენ გათბობის მიზნით. როგორც წესი, კერის თავში იჯდა ოჯახის უფროსი მისთვის განკუთვნილ ზურგიანსა და ორნამენტებით შემკულ სავარძელში. თვით მისი სახელწოდებებიც — ს ა მ ა რ ტ ო შ კ ა მ ი, მ ა რ ტ ო შ კ ა მ ა მ ა ა ნ ს ა უ ფ რ ო ს ო შ კ ა მ ი — იმის მაჩვენებელია, რომ ეს სავარძელი ხევში ერთი კაცისათვის და ისიც მხოლოდ უფროსისათვის იყო განკუთვნილი. ამ სკამზე უფროსი ისე უნდა მჯდარიყო, რომ პირი აღმოსავლეთისაკენ ჰქონოდა მიქცეული. მასზე სხვისი დაჯდომა მიუღებელი იყო იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ოჯახის უფროსი სახლში არ იმყოფებოდა. მასზე მიუტარებლობის რეჟიმს განსაკუთრებით მკაცრად იცავდნენ დედაკაცები, სულ ერთია, რა ასაკისანიც არ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი. თვითონ სახლის უფროსი კი ზოგჯერ ამ სკამზე დაჯდომას საპატიო სტუმარს შესთავაზებდა, მაგრამ სტუმარი იშვიათად თუ გაბედავდა დაყაბულებას და ისიც მხოლოდ მაშინ, როცა ის მასპინძელზე ხნიერი იყო. ყოფილა ისეთი შემთხვევაც, რომ ოჯახის მეთაურს თავისი სკამი დაუთმია ოჯახში შემოსწრებული ხნით უფროსი დედაკაცისათვისაც კი (მაგალითად, სოფ. ყა-

ნობში გიგოლა ტატიშვილი თავის საუფროსო სკამს თურმე უბრუნდა ციკო ბედომშვილს, რომელიც გიგოლას დეიდად ეკუთვნოდა და მასზე ბევრად უფროსი ყოფილა), მაშინ როდესაც მარტოშკამზე ქალის დაჯდომა საერთოდ მიუღებელი იყო. ეს გამონაკლისი შემთხვევა აიხსნება ხნით უფროსი ქალისადმი პატივისცემის მოტივით. ხნით უმცროსი დედაკაცი კი საუფროსო სკამზე არამც თუ დაჯდომას, არამედ მის სიახლოვეს გავლასაც ერიდებოდა. სოფ. ყანობში ჭიალაშვილების ერთ-ერთ ოჯახში 1940 წლამდე მდგარა ოჯახის ყოფილი უფროსის ივანეს (ვანკას) სკამი, მაგრამ გარდაცვლილი უფროსის პატივისცემელი მოხუცი რძლები ამ სკამზე ჯდომის უფლებას თავის თავს მაინც არ აძლევდნენ. საუფროსო სკამზე არ ჯდებოდნენ არც უმცროსი თაობის კაცები. სახლის უფროსის გარდაცვალების შემდეგ სამარტო სკამს იკავებდა მისი შემცვლელი უფროსი, ხოლო ოჯახის გაყრის შემდეგ სკამის ადგილიდან დაძვრა არ ხდებოდა და ის უცილობლად რჩებოდა განაყართა შორის ყველაზე უფროსს.

ზოგიერთ სამყოფოში ერთის მაგივრად რამდენიმე მარტოშკამა იდგა. სამყოფოს აღწერილობასთან დაკავშირებით ალ. ყაზბეგსაც აღნიშნული აქვს, რომ სამ გრძელ სკამთან ერთად კერასთან რამდენიმე მარტოშკამაც დგასო. მისივე განმარტებით, მარტოშკამა არის „კრესლო, რომელსაც უფროსს კაცს დაუდგამენ ხოლმე სუფრის თავში“. მაგრამ მწერალი იმას კი აღარ გვაუწყებს თუ ამ რამდენიმე მარტოშკამადან საუფროსოდ განკუთვნილ სკამს გარდა დანარჩენებზე ჯდომის უფლებით ვინ იყო აღჭურვილი. სამაგიეროდ ამ ხარვეზს ავსებს ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა, რომლის მიხედვით, რამდენიმე სამარტო სკამიდან ერთი თუ ოჯახის მეთაურს ეკუთვნოდა, დანარჩენებს სხვა უფროსები იკავებდნენ, ანდა საპატიო სტუმარს უთმობდნენ.

როგორც ვხედავთ, მარტოშკამა ხევში წარმოადგენდა საპატიო კაცის უფლებრივ ატრიბუტს. ამან ერთგვარი გამოხატულება პოვა ხალხის სოციალურ თვალსაზრისშიც: „ხალხის თქმულებით, — წერს ალ. ყაზბეგი მოთხრობაში „ნინო“, — შიოლა ღუდუშაურისათვის წყალობის ნიშნად ერისთვიანთ სკამი უბოძებიათ“. მაშასადამე, სკამი ხევში მიჩნეული იყო ისეთ ნივთად, რომელთანაც უშუალოდ ყოფილა დაკავშირებული როგორც ოჯახში უფროსი კაცის, ისე საზოგადოებაში სოციალურად აღზევებული პიროვნების პრიორიტეტი.

თუ საუფროსო სკამი კერის თავში იდგა, მის მარჯვენა მხარეზე კერასთან მდგარ ერთ ან რამდენიმე გრძელ სკამზე ჯდებოდნენ დანარჩენი მამაკაცები უფროს-უმცროსობის მიხედვით. გრძელ

სკამზე საუფროსო ადგილად ითვლებოდა სამარტო სკამისაქენ მიტ-
ცეული მხარე.

კერის იმ მხარეს, სადაც მამაკაცთათვის განკუთვნილი სკამები
იღგა, ხევში ერქვა საკაცო, ხოლო მის მოპირდაპირე მხარეს
სადედაკაცო. საკაცო მხარეზე დედაკაცების ყოფნა და მით
უმეტეს მამაკაცთა სკამებზე დაჯდომა სასტიკად იყო აკრძალული.
ქალები ჯდებოდნენ სადედაკაცო მხარეზე მდგარ უზურგო სამფეხა
სკამებსა და ქუნთებზე (ბალიშებზე). თვით ქალთა შორის ყველა-
ზე უფროსსაც კი არ ჰქონდა ცოტად თუ ბევრად უკეთესი სკამი.

კერასთან საკაცო და სადედაკაცო ადგილების გაყოფის რე-
ჟიმი მკაცრად იყო დაცული ჭამის დროსაც. მამაკაცები შემოუსხ-
დებოდნენ მათ წინ დადგმულ ტაბლას, ხოლო დედაკაცები ამის
შემდეგ თავიანთ დაბალ სამფეხა მაგიდაზე შეეჭყეოდნენ საქმელს.

ამგვარად, კერასთან მკაცრად იყო დაცული სქესობრივ-საკობ-
რივი დიფერენციაციის პრინციპი, რაც კარგად ჩანს თუნდაც იმაში,
რომ კერის მარჯვენა (საკაცო) მხარეს მეორენაირად ერქვა საუ-
ფროსო, ხოლო კერის მარცხენა (სადედაკაცო) ნაწილს — საუ-
ცროსო.

უფროს-უმცროსობის ტრადიცია მოხვეურ ოჯახში მარტო-
დენ კერასთან ჯდომის წესთან დაკავშირებით როდი ვლინდებოდა.
ხევში „მოხუცი, საზოგადოდ, დიდი პატივცემული არიან უმც-
როსთაგან, და ყველგან ეს უკანასკნელები ისე ემსახურებიან უფ-
როსებს, როგორც უკანასკნელი მოსამსახურე“ — ვკითხულობთ
აღ. ყაზბეგის ნარკვევში „მოხვევები და იმათი ცხოვრება“. ამ სამ-
სახურში იგულისხმებოდა უმცროსების მორჩილება უფროსე-
ბისადმი როგორც შრომაში, ისე ყოველდღიური ურთიერთობის
სფეროში. ახალგაზრდა კაცები (განსაკუთრებით უცოლოები) თა-
ვიანთი უფროსებისადმი პატივისცემას გამოხატავდნენ შემდეგი
წესების შესრულებით: როდესაც უფროსი სადმე დააპირებდა წასე-
ლას, უმცროსები ცხენს შეუკაზმავდნენ, ხოლო შინ დაბრუნების
შემთხვევაში ცხენს ჩამოართმევდნენ და დააბინავებდნენ. ასეთსა-
ვე წესს იცავდნენ სტუმრების მიმართაც. უფროსებთან ისინი სუფ-
რას არ მიუსხდებოდნენ არც სტუმარიანობის და არც სხვა დროს.
პირიქით, ხალხიანობის შემთხვევაში ისინი ზეზამდგმურობდნენ
(მერიქიფულობდნენ). უფროსების შემოსვლისთანავე წამოდგებოდნენ,
მათთან თამბაქოს მოწვეას ერიდებოდნენ, ხოლო მთვრალ მდგომა-
რეობაში ჩვენება განსაკუთრებით დიდ სირცხვილად მიაჩნდათ. ქე-
ბას იმსახურებდა ის ახალგაზრდა, რომელიც მოისმენდა უფროსის
რჩევა-დარიგებას, შრომასთან ერთად შეიყვარებდა მამა-პაპურ
ჩვეულებას, დაიმახსოვრებდა მოხუცთა ნაამბობს თავისი გვარ-ჩა-

მომავლობის, წინაპართა ნაამაგარისა და ხევის გმირული წარსულის შესახებ. იმ ახალგაზრდას კი, რომელიც არ დაემარჩილებოდა აღათს და რაიმე შეცდომას ჩაიდენდა, ოჯახის უფროსი სხვა უფროსების თანდასწრებით მითითებას აძლევდა, მაგრამ თქვენთვის უნდა გითხროს, რომ დარიგება ვერ გასჭრიდა, დამნაშავეს საჭმელად განაწილდნენ, ე. ი. მის შეცდომებზე იმსჯელებდნენ უბნის (პატრონიმის) თუ გვარის უფროსებიც. საუბნოდ საქმის გატანა ოჯახის წევრისათვის უმძიმეს სასჯელს წარმოადგენდა.

ახალგაზრდა კაცებთან ერთად უფროსებისადმი პატივისცემა წარმოადგენდა ქალთა ვალდებულებასაც. საქმარისი იყო უფროსი კაცი სახლში შემოსულიყო, რომ ყველა ასაკის რძლები ფეხზე წამომდგარიყვნენ და მხოლოდ მისი თხოვნით შეიძლებოდა დამჯდარიყვნენ. აღნიშნული წესის შესრულებაში მეტი მოეთხოვებოდა პატარძალს. ერთ წლამდე ის ფეხზე უდგებოდა ყველა ასაკის მაშლს. ერთი წლის შემდეგ კი ამ წესს იცავდა ოჯახის უფროსთან, დიასახლისთან და უფროსი თაობის რძალ-მაშლებთან. ასევე იქცეოდნენ მოხუცების წინაშე უფროსი რძლები, ხოლო დიასახლისი ფეხზე უდგებოდა მხოლოდ ოჯახის უხუცესს.

მოხვეური ჩვეულების თანახმად, მიუღებელი იყო ქალების ლაპარაკი კაცებთან. სხვებთან ყოფნის შემთხვევაში განსაკუთრებით შეზღუდული იყო ცოლ-ქმრის ურთიერთობა. ურთიერთშორის აზრის გაზიარება და მით უმეტეს გრძნობების ჩვენება ცოლ-ქმარს შორის სირცხვილად ითვლებოდა. თვით ავადმყოფობის დროსაც კი ვერ ბედავდა მეუღლე სიბრაღულისა და განცდის სახალხოდ გამოუმლაგებას. გავიხსენოთ თუნდაც ერთი ადგილი ალ. ყაზბეგის „ელგუჯადან“. სვიმონ ჩოფიკაშვილი სასიკვდილო სარეცელზე წევს, მისი სიბრაღულით დამწვარ ცოლს უნდოდა ალერსიანად ენუგეშებინა საყვარელი ქმარი, „მაგრამ ჩვეულების მონა, ადგილიდან განძრევას ვერ ბედავდა და თვით ოხვრასაც კი კრძალვით, მორიდებით და ფარულად წარმოსთქვამდა. ის ცოლი იყო და ხალხის შეხედულებას კი, ქმრისადმი გრძნობის აშკარად გამოთქმა დასაძრახად მიაჩნდა“.

ხევში ცოლ-ქმარს შორის ისიც კი სამარცხვინოდ ითვლებოდა, რომ სახალხოდ ქალს ეთქვა ქმრის სახელი, ხოლო კაცს ეხსენებინა ცოლისა და შვილების სახელები. მაგალითად, სოფ. ყანობში დღესაც არ ივიწყებენ ერთ-ერთ შემთხვევას, როდესაც ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ალექსი გეგის ძე კობიაშვილს თავისი ბიძის (დათიკას) იქ ყოფნის მომენტში სახელით მიუმართავს ცოლისათვის (ნინოსათვის). დათიკას თავისი ძმისწული ასეთი საქციელისათვის

გაულანძლია, შემდეგ უთქვამს გეგისათვის და „თახელი“ შვილი მამასაც გაუციტხავს.

იმევე სოფელში ხალხს კარგად ახსოვს ერთი ასეთი შემთხვევა: საჭეიფოდ მოუყრია თავი რამდენიმე კაცს. დაპკლებილნი მელი. ამ დროს მოსულა ვანო (ციცლა) აიდარაშვილი და სასმელის ნაკლებობა რომ შეუნიშნავს, ამხანაგებისათვის უთქვამს: ვინც ჩემს ნათქვამ სადღეგრძელოს არ მიიღებს და არ გაიმეორებს, სასმელიც მან იყიდოსო. პირველი სადღეგრძელო შემოსწრებისა ყოფილა. მეორე სადღეგრძელოში აღუნიშნავს: „ღმერთო გორიდე აღიდებულ წყალსაო, გამოგორებულს ქვასაო, დედაკაცის შარსაო და საწყლის კაცის ვალსაო“. მესამე და გადამწყვეტი სადღეგრძელო ასეთი უთქვამს: „გაუმარჯოს კეკელას (ცოლს), რევაზას, სეითას და ელისოსა“. ასეთივე სადღეგრძელო უთქვამს ოხუნჯობით ცნობილია ჭილაშვილს: „გაუმარჯოს ანიკოსა (ცოლს), შალიკოსა და ვალიკოსა“. სამაგიეროდ თავისი ცოლ-შვილის ხსენება არ უკისრია ტრადიციის მიმდევარ ვიორგი ტატიშვილს და სასმელიც მას უყიდილა.

იქ, სადაც ასეთი ჩვეულება არსებობდა, დაუშვებელი იყო მამას შვილის აკვანი დაერწია ან ბავშვი ხელში აეყვანა. ძმისწულის ხელში აყვანა ან მისი აკვნის დარწევა კი კაცს აუგად არ ჩაეთვლებოდა. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება კვლავ ციცლა გავიხსენოთ, რომელიც თავის მამას მიშველებია (მისი მამა თურმე არწევდა ორ აკვანს; ერთში წოლილა ციცლას შვილი, ხოლო მეორეში მისი ძმის მიტკას შვილი), მაგრამ ძმისწულის ნაცვლად შეცდომით შვილის აკვნისათვის უხლია ხელი. მამისაგან მას შენიშვნა მიუღია და შერცხვენილი ციცლა რამდენიმე ხნით ცხვარში წასულა, რომ მამას აღარ სჩვენებოდა. რაც შეეხება შვილის ხელში აყვანას, ასეთი შემთხვევები ზევის წარსულიდან არ მოწმდება. სხვა კუთხეების ანალოგიურად, ზევში იმის შესახებ კი ყველა გეტყვით, თითქოს ბანიდან გადასავარდნად განწირული შვილი მამამ ხელში კი არ აიყვანა, არამედ სამოსის კალთაზე ფეხის დადგმით გადაარჩინაო. ეს თქმულება ტრადიციით შეზღუდული ურთიერთობის მკვეთრ დაბასიათებას იძლევა.

ბავშვებთან ურთიერთობაში რამდენადმე შეზღუდული იყო დედაც. არსებული ჩვეულების მიხედვით, პატარძალს სამ წლამდე ხელში შვილის დაჭერა უფროსების წინაშე სირცხვილად ეთვლებოდა. მათთან ყოფნისას აკვანში ბავშვის ჩაკერასა და დარწევას კი არ ერიდებოდა.

სათანადო წესის დაცვა მართებდა რძალს დედამთილის მიმართ. მოხევეური ჩვეულების მიხედვით, რძალი დედამთილს დალაპარაკ-

კებას გაუბედავდა მხოლოდ 5 წლის შემდეგ. ამ დღიდან მას შეეძლო დაბალი ხმით დედამთილისთვის ეწოდებინა დედა, ქალაქი ანდა ნიკოს დედაც, ვანოს დედაც და ა. შ. მთხრობლები იმასაც გადმოგვცემენ, რომ დედამთილთან დასაშინებლად რძალს შეეძლო იმის შემდეგ, როდესაც ის 3 შვილის დედ-მამა გახდებოდა. ასევე, ვიდრე 3 შვილის მამა არ გახდებოდა კაცი, მას არ შეეძლო საოჯახო თათბირში სიტყვის ჩარევა და თავისი შეხედულების თამამად გამოთქმა. კაცს ასეთი შეზღუდვა არ ეხებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის უშვილო აღმოჩნდებოდა და ხანში შევიდოდა. რაკი ოჯახის წევრებიც დარწმუნდებოდნენ მის უდავლობაში (უშვილობით გამოწვეულ უბედურებაში), ოჯახის საქმეშიც მის მონაწილეობას არ ზღუდავდნენ. შვილების რაოდენობას ყურადღება ექცეოდა იმ დღიდან, რა დღიდანაც კაცი ერთი შვილის მამა ხდებოდა. ამის შემდეგ 3 შვილის ყოლა როგორც კაცი-სათვის, ისე რძლისათვის ოჯახის სრულუფლებიან წევრად გახდომის ერთგვარ აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა. როგორც ჩანს, 3 შვილი ადამიანის მოქალაქეობრივი უფლების საზომად იყო მიჩნეული. ხალხის ამგვარ შეხედულებაში არ შეიძლება არ დავინახოთ ეროვნული ინტერესების დაცვა, რამდენადაც, ჩვენი პატრიოტი წინაპრების თვალსაზრისით, გამრავლება ითვლებოდა ოჯახისა და საზოგადოების კეთილდღეობის საფუძვლად.

ქალს განსაკუთრებული სიფრთხილე და მორიდება მართებდა კაცებთან. რძლების ლაპარაკი უფროს მამლებთან მიუღებელი იყო. ზოგიერთი რძალი ისე ამთავრებდა თავის სიცოცხლეს, რომ არც მამამთილს და არც ოჯახის სხვა ხანდაზმულ წევრებს არ დაელაპარაკებოდა. „უმძრახიობის“ დარღვევის მიზნით რამდენიმე წლის შემდეგ კაცები საჩუქრებს ყიდულობდნენ რძლებისათვის, მაგრამ მიზანს მხოლოდ ნაწილობრივად აღწევდნენ, ვინაიდან ამის შემდეგ ქალი კაცს შეკითხვაზე კი აძლევდა პასუხს, მაგრამ როდესაც თითონ რისიმე თქმა უნდოდა, ამას სხვისი მეშვეობით ატყობინებდა.

თუ კაცისათვის მიუღებელი იყო ცოლის სახელის ხსენება, სამაგიეროდ ქალს აუგად ეთვლებოდა როგორც ქმრის, ისე დედამთილის, მამამთილისა და მათი თაობის უფროსების სახელებით მოხსენიება არა მარტო მათთან ურთიერთობის მომენტში, არამედ ოჯახის ფარგლებს გარეთაც. მდგომარეობიდან გამოსავალს წარმოადგენდა სახელების ნაცვლად პერიფრაზების გამოყენება.

ხალხთან ყოფნის მომენტში ცოლ-ქმარს შორის მიმართვის გამომხატველი იყო: ეი, არ მაგდის? არ გეყურება? ასევე იცავდნენ ერთმეორის სახელის მალვის წესს სხვებთან საუბრის მომენტშიც. კაცი ცოლის სახელის ნაცვლად იშველიებდა მისი სქე-

სის ან ჩამომავლობის გამომხატველ ცნებებს: დ ი ა ც ი, დ ე დ ა კ ი
ც ი, ლ ო მ ნ ი ე თ ქ ა ლ ი და ა. შ. ქმრის სახელის აღსანიშნავად
ქალს შეეძლო ეთქვა ჩ ე ე ნ ი კ ა ც ი.

სხვასთან საუბრის დროს ასევე მიუღებელი იყო ქალისათვის
დედამთილ-მამამთილის, უფროსი რძალ-მამლისა და ქმრის გვარის
წინაპართა საკუთარი სახელებით მოხსენიება. მას უნდა ეთქვა: დ ე-
დ ა მ თ ი ლ ი, მ ა მ ა მ თ ი ლ ი, რ ძ ა ლ ი, მ ა შ ლ ი, მ უ ლ ი. ზო-
გიერთ შემთხვევაში უფროსების მოხსენიება ხდებოდა იმის მიზე-
დვით, თუ ვისი მამა ან დედა იყო ის. რაკი რძალს ახალგაზრდების
სახელების ხსენება არ ეკრძალებოდა, ამის შესაბამისად უფროსებ-
ზე შეეძლო ეთქვა: ი ა გ ო ს მ ა მ ა, ე ლ გ უ ჟ ა მ ს დ ე დ ა, კ ო-
ბ ა მ ს პ ა პ ა, გ ი ვ ა რ გ ი ს ბ ე ბ ი ა მ და ა. შ. დასაშვები იყო
აგრეთვე დედამთილისა და სხვა ხნიერი დედაცაცების მოხსენიება
მათი გვარიშვილობით: ხ ე თ ა გ ე თ ქ ა ლ ი, გ ო გ ო რ ე თ ქ ა ლ ი
და ა. შ. ვინაიდან ქმრის ოჯახის უფროსის ან ეპონიმის სახელის ხსე-
ნებაც მიუღებელი იყო, ამიტომ ქმრეულთ პატრონიმიის აღსანიშნა-
ვადაც ზოგჯერ ახალი ონომასტიკური სახელები ჩნდებოდა. მაგალი-
თად, სოფ. ფხელშეში ელოშვილების გვარში შემავალი ერთ-ერთი
პატრონიმიის სახელია კ ო ტ ო რ ე ნ ი, რაც შემდეგი გარემოებით
აიხსნება. ამოვან ელოშვილის ბებია ყოფილა გარბანელი გელაძე-
ბის ქალი. გელაძეების იმ პატრონიმის, საიდანაც ეს ქალი გამო-
თხოვდა, ეწოდება კ ო ტ ო რ ე ნ ი. რძლებს რაკი არ ეკუთვნოდათ
ქმრეულთ ეპონიმის სახელის ხსენება, ელოშვილების ამ ოჯახს
შეარქვეს კ ო ტ ო რ ე თ ქ ა ლ ი ა ნ ნ ი. შემდეგში ეს სახელწოდება
შემოკლდა და მომავალმა თაობამ არჩია მათთვის ეწოდებინათ
კ ო ტ ო რ ე ნ ი. როგორც ვხედავთ, ნაცვლად იმისა, რომ ელოშვი-
ლების ამ შტოს ერქვას ა მ ო ვ ა ნ ე ნ ი მათი ეპონიმის — ამოვანის
სახელის მიხედვით, აღნიშნული ჩვეულების გამო დამკვიდრდა
ელოშვილების მოყვრების — გელაძეების ერთ-ერთი პატრონიმიის
სახელი.

ელოშვილების გვარში დასტურდება სხვა ანალოგიური შემთხ-
ვევებიც. მათი ერთ-ერთი პატრონიმიის — თ უ ზ ა რ ე თ ნ ა წ ი ლ ს
შეარქვეს კ ა ტ ი ლ ე ნ ი (კატილა იყო მათი რძალი, ყანობელი ბა-
ბაშვილი ციცის ასული), ნანეთ ერთ-ერთ შტოს უწოდეს ბ ე რ ე თ
ქ ა ლ ი ა ნ ნ ი (ბერენი არიან ავსაჯანიშვილები, საიდანაც მოიყვა-
ნეს რძლად ათერაბ) და სხვა. ანალოგიური სახელწოდებებია სხვა
გვარებშიც: მ ა ლ ვ ე ნ ი, ძ ი კ ი ე ნ ი, ა თ ე თ ქ ა ლ ი ა ნ ნ ი და
ა. შ. მოწმდება ისეთი შემთხვევაც, რომ რძლებს პატრონიმიისთვის
შეურქმევიათ ტოპონიმიკური სახელი. მაგალითად, სოფ. გარბანში
გელაძეების ერთ-ერთი პატრონიმიის სახელწოდებაა ბ ე ე უ ე ნ ი.

ადგილს, სადაც ეს პატრონიმია ერთ უბნად არის დასახლებული, ეწოდება ყუჩყანი. რძლები რაკი მორიდებიან ბეშუეთ ეწოდების — ბეეიას სახელის ხსენებას, მისი შთამომავლობისათვის უწოდებიათ მათი სამოსახლო ადგილის სახელი ყუჩყანი. ურთიერთდამოკიდებულების ზემოაღნიშნულ წესებთან ერთად საინტერესოა ოჯახის წევრთა შორის არსებული მიმართვის ფორმები. როგორც წესი, მშობლები შვილებს სახელებით მიმართავენ. ამასთან ერთად მიღებული იყო ქალისათვის ეწოდებინათ ქალაქი, ვაჟისათვის ბიჭაქანი ბაღლი, ხოლო ყველა მათგანის აღსანიშნავად იხმარებოდა ხიზანი. მიმართვის ისეთი ფორმები, როგორიცაა ქალავ და ბიჭავ, მიღებული იყო ახალგაზრდების ურთიერთობაშიც შინ და გარეთ. ამიტომაც, რომ მსგავს შემთხვევებს ხშირად ვხვდებით ალ. ყაზბეგის გმირთა დიალოგებში, ხოლო მწერალი ამასთან დაკავშირებით ერთ-ერთი ნაწარმოების („ციცია“) სქოლიოში სათანადო განმარტებასაც იძლევა: „მთაში ქალი კაცს სახელს ძნელად დაუძახებს, საზოგადოდ ბიჭობით ელაპარაკებიან“. იგივე შეიძლება ითქვას ქალისადმი ბიჭის დამოკიდებულების შესახებაც.

სათანადო წესებს იცავდნენ შვილები მშობლებისა და სხვა უფროსებისადმი მიმართვის მომენტში. ხევში ჯერ კიდევ ცხოვრობენ ძველი თაობის წარმომადგენლები, რომლებიც მშობლებს არ ეძახდნენ დედას და მამას. უმთავრეს შემთხვევაში დედას მიმართავდნენ სახელით. დაუძახებდნენ ასედაც: დავ, ქალო, რძალო. მამასაც ხშირად ეძახდნენ საკუთარ სახელს ან ბიძას. სოფ. ყანოში გაბო ვარდიშვილს შვილები დღესაც ეძახიან ბიძას, ხოლო ნამდვილ ბიძას, აწ განსვენებულ ფილოს, უწოდებდნენ მამას. მოხვევებში მამისადმი ბიძის და ბიძისადმი მამის დაძახება, ისევე როგორც დედისადმი დის, ქალის ან რძალის თქმა, ხოლო ბიძის ცოლისადმი დედის წოდება, ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ხშირი ყოფილა შემთხვევაც, როდესაც უფროს ძმას ან ბიძაშვილსაც უმცროსი და-ძმა-ბიძაშვილები ბიძას ეძახდნენ. ბებიას ან სხვა მოხუც ქალს უმთავრესად უწოდებდნენ დედას, ხოლო მოხუცი კაცებისადმი მიღებული იყო როგორც მამის წოდება, ისე მათი ხანდაზმულობის გამომხატველი ისეთი სახელებით მიმართვა, როგორიცაა პაპაჲ, გაგაჲ ან ძიაჲ.

როგორც ვხედავთ, ცნებები დედა და მამა უფრო მეტად ხნით უფროსობის გამომხატველი იყო, ვიდრე რეალური ვითარების ამსახველი. თუ ოჯახში უფროს ძმას მისი შვილები მამას დაუძახებდნენ, ხოლო მამის უმცროს ძმას ბიძას, მიმართვის ასეთსავე ფორმას იყენებდნენ შემდეგში უმცროსი ძმის შვილებიც. თავიანთი ბი-

ძაშვილების მიბაძვით ისინიც თავის მამას უწოდებდნენ ბიძას, ხოლო ბიძას — მამას. ასევე მეორდებოდა შემდგომ თაობებში. ასეთი ვითარება დამახასიათებელი იყო მხოლოდ გაუყრელად ცხოვრებისათვის, სადაც მიმართვაში განმსაზღვრელი იყო არა მხოლოდ გიური ფაქტორი (დედობა, მამობა...), არამედ უფროს-უმცროსობა. ურთიერთობის აღმნიშვნელ ამ ცნებებს ეს შინაარსი უნდა შეეძინა ლევირატის არსებობის საფეხურზე, როდესაც დასაშვებად ითვლებოდა მაზლის მიერ ქვრივი რძლის ცოლად შერთვა. ასეთი ქორწინების შედეგად ქვრივის შვილებისათვის ქვრივის მეორე ქმარი იყო მამინაცვალიც და ბიძაც, ხოლო ღვიძლი დედა იმედროულად ზდებოდა ბიძის ცოლიც. მეორე ქმართან ნაყოლი შვილები კი მისი პირველი შვილებისა იყვნენ როგორც ძმები (დედით), ასევე ღვიძლი ბიძაშვილები ანუ ძმათაშვილები (ალალი ბიძაშვილები). ამ ტერმინების ასეთი მნიშვნელობით გამოყენების შესაძლებლობა გამორიცხული იყო ინდივიდუალურ ოჯახში. მიმართვის ეს ფორმები თავს ინახავდა მხოლოდ ისეთ სოციალურ უჯრედში, სადაც ერთად უზდებოდა ცხოვრება რამდენიმე თაობის რამდენიმე საქორწინო წყვილს მშობლების, ბიძების, ბიძის ცოლებისა და ბიძაშვილების სახით.

ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების ჩვენება გულისხმობს აგრეთვე რიგი ისეთი მომენტის გარკვევას, როგორიცაა გასათხოვარი ან დანიშნული ქალის მდგომარეობა და ქცევის ნორმები, ქმართან და ქმრის ნათესავებთან პატარძლის ურთიერთობა, მცირეწლოვანი პატარძლის აღზრდისა და შრომაში ჩაბმის წესი, მაგრამ ვინაიდან ეს საკითხები გაშუქებული გვაქვს 1960 წელს გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში — „ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან“, მათ შესახებ მსჯელობას არ გავაგრძელებთ. ამავე მონოგრაფიასა და 1967 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში — „ხევი ძველად და ახლა“ — განხილულია საოჯახო ყოფასთან დაკავშირებული ზოგიერთი რიტუალი. აქვე იბადება ინტერესი საკუთრივ საოჯახო დღეობებისადმი, მაგრამ ვინაიდან ხევი საგანგებო საოჯახო დღეობა არ არსებობდა და ყოველი ოჯახი მონაწილეობდა ყველასათვის საერთო საუბნო, სასოფლო და სათემო დღესასწაულებში, ამიტომ საოჯახო დღეობაზე მსჯელობის საფუძველი არც არსებობს. ქვემოთ შევხებით მხოლოდ იმ რიტუალს, რომელიც სამყოფოს „წმინდა“ კუთხესთან და სენაში, ე. ი. ოჯახის ფარგლებში სრულდებოდა და ამდენად ეს რიტუალი საოჯახო ხანიათისა იყო.

სამყოფოს ერთ-ერთი მცირე ზომის თახჩა (შუკუნა) მარ-
მოადგენდა „საწმინდო“ ანუ წმინდა კუთხეს, რომელიც
სახლის უფროსის განკარგულებაში იყო და იქ ჩვეულებისამებრ
ბატი (ჯვარი) და სანთლები ინახებოდა. ყოველ შაბათ საღამოს
„შაბათ შამომავალს“ ოჯახის უფროსი სანთლებს ანთებდა, იქვე
კედელში დამაგრებულ ქვაზე ან დედაბოძზე მიაკრავდა და „ფუ-
ძის ანგელოზის“ სახელზე სათანადო ლოცვებს შეასრულებ-
და. რაკი ეს შუკუნა წარმოადგენდა ფუძის ანგელოზის საბრძანისს,
ამის გამო მას სხვაგვარად „ფუძის ანგელოზის საბრძანის-
ი“ ან „ფუძის ანგელოზის კუთხე“ ერქვა.

მოხევეების რწმენით, „ფუძის ანგელოზი“ ოჯახის და იმ გვა-
რის (მოდგმის, ჩამომავლობის, ფუძის) მფარველად ითვლებოდა,
რომლის შემადგენლობაში ეს ოჯახიც შედიოდა. მისადმი „ფუძის
ანგელოზის“ წოდებაც სწორედ იმით არის მოტივირებული, რომ
სიტყვა ფუძე თავისთავად გვარსა და ჩამომავლობასაც ნიშნავს.
როდესაც მოხევე ამბობს, რომ ერთი ფუძისანი ვართო, ან ერთ
ფუძეზე, ერთ ძირზე მოვდივართო, იგულისხმება, რომ ერთი მოდგ-
მა-ჩამომავლობისა არიან.

ვინაიდან „ფუძის ანგელოზი“ ოჯახთან ერთად გვარ-ჩამომავ-
ლობის მფარველ ძალადაც იყო მიჩნეული, რელიგიურ დღესას-
წაულზე მას სანთლებს უნთებდა არა კვლავ სახლის მაწალ-
მართებელი, არამედ გორის უფროსი (გორის ხუცესი).
ის თავის გვარის შემადგენლობაში მყოფ ოჯახებში ჩამოიე-
ლიდა, „ფუძის ანგელოზს“ სანთლებს აუნთებდა და ოჯახს დაამ-
წყალობებდა. სხვა დროს კი (შაბათობით), როგორც უკვე ითქვა,
„ფუძის ანგელოზის“ სახელზე ლოცვა გვარის ხუცესს აღარ ევა-
ლებოდა; მოსანთლე-მოწმინდარის როლში ოჯახის მეთაური გამო-
დიოდა.

სხვათა შორის, „ფუძის ანგელოზის“ კუთხეში ზოგჯერ სოფ-
ლის ბატებსაც აბრძანებდნენ. მაგალითად, სოფ. ყანობში „არყო-
ნის წმინდა გიორგის“ საბრძანისად განკუთვნილი იყო აი-
დარაშვილების სახლი, ხოლო „ყანანაზის წმინდა გიორ-
გისათვის“ — კურკუმულების სახლი. შემდეგ კურკუმულების
სახლი ვარდიშვილებმა იყიდეს, მაგრამ ყანანაზის წმინდა გიორგი-
სათვის ადგილი მაინც არ გამოუცვლიათ. დღეობაზე ამ ბატებს
სოფლის სალოცავში გააბრძანებდნენ, ხოლო დღეობის დამთავრე-
ბის შემდეგ კვლავ წმინდა კუთხეში დააბრუნებდნენ.

„ფუძის ანგელოზის“ საბრძანისთან დედაკაცის მისვლა მიუ-
ღებელი იყო და ისინი არც ამ წმინდანისადმი მიძღვნილ ლოცვაში
იღებდნენ მონაწილეობას. დედაკაცთა შორის თვით ყველაზე მაღა-

ლი უფლების მქონე დიასახლისსაც კი ეკრძალებოდა „ფუძის ანგელოზის“ კუთხესთან ახლოს ყოფნა. სამაგიეროდ ის ევედრებოდა ე. წ. „სახლის ანგელოზს“, რომლის ადგილ-სამყოფელს სულ უმცირესი ხარჯებით შეიძლება შეიქმნა წარმოდგენა.

თუ „ფუძის ანგელოზი“ ოჯახთან ერთად გვარის მფარველ ღვთაებადაც ითვლებოდა, სამაგიეროდ „სახლის ანგელოზს“ მხოლოდ ოჯახის მფარველობა ჰქონდა დაკისრებული. მოხვედრის რწმენით, „სახლის ანგელოზი“ მღვდრობითი სქესის წმინდანია. მას ღვთისმშობლის ამხანაგად აღიარებდნენ და ღამიანი დედაკაცის სახით წარმოიდგენდნენ. ეს შეხედულება აშკარადება თუნდაც ღია იდეალის მონათხრობიდან: „ჩემმა დედამთილმა თქვისკე — ჩემი დედამთილისაგან (ე. ი. მთხრობლის მამამთილის დედისაგან) მქონდაო გაგონილიო, რო ლოღეთ (აიდარაშვილების) ქოითაჩი როცა ძროხების საწველად ჩავიდოდიო, ადგილის დედა კელაპტარივით თეთრად მაკმაზული, საყურ-ბეჭდიანი, როგორც ელვა, ეგეთი გამოვიდისკეო და ძროხების წველის დროს შორიახლო ბაგაზე ჩამაჯდისკეო. როცა დაწველას გავათავებდიო, კუთხეჩი მივიდის და გაქერისკეო. მაღლი იყო მისი ნახეო“ (სოფ. ყანობი, 8. VIII. 1959 წ.).

ხევეში „სახლის ანგელოზს“ შედარებით განსხვავებული სახელებითაც მოიხსენიებენ ხოლმე. ასეთებია: „სახლთანგელოზი“, „სახლის ბედანგელოზი“, „კარის ანგელოზი“, „დედათანგელოზი“, და „ადგილის დედა“. ეს ორი უკანასკნელი სახელი (დედათანგელოზი და ადგილის დედა) სწორედ „სახლის ანგელოზის“ მღვდრობითობის შესახებ ხალხში არსებული რწმენის გამოშატველია.

„ადგილის დედის“ სახელზე დიასახლისი ყოველ ხუთშაბათს გასტეხელს (ქადას) აცხობდა, სანთლებს ანთებდა და მას საქონლის მფარველობასა და ოჯახის წევრთა კეთილდღეობას შესთხოვდა.

„სახლის ანგელოზისთვის“ ქადის გამოცხობა ხდებოდა ე. წ. თავთავთა ერთობით. ყოველ შედღეებაზე დიასახლისი პირველ ნადულარ ერბოს (თავთავას) ცალკე პატარა ქილით შეინახავდა და ხუთშაბათ დილით ქადის მასალად მხოლოდ მას ხმარობდა. გამომცხვარ ქადას დიასახლისი მარტოდმარტო დასჭრიდა სენაში მღვარ საყველე კასრის თავზე, სანთლებს აანთებდა და დაილოცებოდა: „სახლის ბედო და ანგელოზო, ადგილის დედაო, მოგეც მაღლი და ბარაქა, ნუ გოგიწყვეტ შენ სახსოვარ საქონელსა, დაიფარე სეტყოსაგა და კოხისაგა, შეეწიე ჩვენს ჯალაბობასა, შენი მასაგონარი და დიდება იყოს ამ ოჯახში“ (ნინო კაჭოს ასული კურკუშული, დაბადებული 1889 წ. სოფ. ყანობი, 6 VIII. 1959 წ.). ლოცვის დამთავრების შემდეგ ქადას მარტო თითონ შეჰამდა, ქა-

ლებსაც კი არ უნაწილებდა, ხოლო მამაკაცის მიერ ამ ქაღალდის შექმნა ხომ უსიამოვნების მომასწავებლად ითვლებოდა. ოჯახს რომ რაიმე ზარალი განეცადა (ყველის გაფუჭება, რძის დამკვდევნება, თხარისხიერებო-კარაქის მიღება და სხვა) დედაკაცები ზოგჯერ მძიმედ იმედგასწავლებდნენ. ეგების ეს იმით იყოს გამოწვეული, რომ „ადგილის დედის“ სახელზე გამომცხვარი ქაღალდი რომელიმე მამაკაცმა შექმამო.

მოხვევის რწმენით, „ადგილის დედას“ არა მარტო მის სახელზე გამომცხვარი ქაღალდის განაწილება სწყინდა, არამედ კიდევ უფრო მაგრად წყრებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ოჯახის წევრები თავიანთი საცხოვრებელი ბინისა და ცხოვრებისადმი უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ. ერთმანეთში უსიამოვნება, წყევლა-გინება, ბუზ-დუნი და ხშირად იმის თქმა „როდისღა მოვშორდები ამ დასაქცევ სახლსაო“ და სხვა, „სახლის ანგელოზს“ თავისადმი მღურებად შიამნდა და შეეძლო ოჯახისთვის რაიმე ზიანი მიეყენებინა — „დედ-მიზეზა“.

ასეთ შემთხვევაში „სახლის ანგელოზის“ გულისწყრომას იმით თურმე გებულობდნენ, რომ მოისმოდა მისი ყრუ კენესა, ბუტბუტი და რალაცას ბაგაბუგი (რაბუნი). ამასთან დაკავშირებით საყუ-რადლებოა ღიზა აიდარაშვილის შემდეგი ცნობა: „კაცთაით ზარალი გვქონდა, ჩემი დედამთილი სულ ტიროდა და ადგილის დედა კი ჯავრობდა. ღამე ჯერტ კენესას მახყვებოდა, გეგონება გულის მწუხიარება, მამრე კი რაისლაც ბაგიბუგს დაიწყებდა“ (სოფ. ყანობი, 7. VIII. 1959 წ.).

გარდა ამისა, „ადგილის დედა“ მაშინაც თურმე ავირდებოდა (კენესოდა, არაკუნებდა), როდესაც სახლში ან ოჯახის მახლობელ-თა შორის რაიმე ცუდი ამბავი იყო მოსალოდნელი. ციკო ტატი-შვილის ცნობით, „იმისი გმინვა და გრიალი 3-4 დღემდე სტანობდა და ოჯახიც უბედურების მალოდინჩი იყვისკე. ბებრებმა ერთურთს შასჩივლიანკე, ადგილის დედა ოგივარდა და გონჯი რაიმე მახტე-ბაო“ (სოფ. ყანობი, 6. VIII. 1959 წ.).

ოჯახისადმი „ადგილის დედის“ მღურებას ზოგჯერ მკითხავის მეშვეობითაც „გებულობდნენ“. მაგალითად, გუდამაყრის ხეობის სოფ. ბახანში მკითხავთან მყოფ მოხვეე ნინო კურკუმულისათვის ნი-ნოს „სახლის ანგელოზს“ („ადგილის დედას“) მკითხავის პირით სამღურავე შეუთვლია: „რას გაიძახი ვაჟ დადადასაო, რომენიმე ბაღლი შაგიშინეთ თუ ცხო რაიმე დაგიშიეთო, რაჲ მიზეზი ხპოენე ჩემჩიო“. მკითხავისავე პირით „ადგილის დედას“ უთქვამს, რომ ახლა მავას (ნინოს) აღარც სამკითხაო სანთლის ანთება ეკუთვნის, რაკი ჩემ მფარველობაში მყოფ სახლზეა უკმაყოფილოო. მაგრამ „სახლის ანგელოზს“ იქვე გამოლაპარაკებია მთელი კურკუმულების

გვარისა და სოფ. ყანობის სალოცავი — „არყონის წმინდა გივარჯი“
და მკითხავისავე პირით შეუთვლია: „კარგი მოსანთლე ჰყავსო,
ხთის მოყორულიო (იგულისხმება ნინოს ქმარი — ოჯახის უფროსი),
იმისი ხატრით აპატიეთ და აუნთეთ სანთელიო“. მხოლოდ ამის შემდეგ
დგლა აუნთია მკითხავს სანთლები და ნინოც ღრმად დარწმუნე-
ბულა იმაში, რომ „სახლის ანგელოზი წყინულობდა“ ოჯახის ღია-
სახლისის უკმაყოფილო ბუზღუნსა და ბობოქრობას („ჩემი გონჯი
პირი იქ დამხვდაო“ — გვაუწყებს მთხრობელი).

„ადგილის დედის“ წინაშე ჩადენილი დანაშაულის გამოსწო-
რებისა და მისი კვლავ მომადლიერების მიზნით იცოდნენ ხატში
გასვლა, ლოცვა და „სახლის ანგელოზის“ სახელზე „დასულდგმულე-
ბული“ საკლავის დაკვლა. განსაკუთრებით მიღებული ყოფილა
პირველად მშობიარე დეკეულის ხბოს „დასულდგმულება“, ხოლო
თუ „სახლის ანგელოზის მიზეზი“ გამოუვლიდოდა ოჯახს და საკლავის
„დასულდგმულების“ საკითხი არ იდგა, ასეთ შემთხვევაში დეკეუ-
ლის პირველად მონაგები ხბოს გაზრდა არ შეიძლებოდა. როგორც
წესი, მას 12-14 დღისას ჰკლავდნენ და მხოლოდ ოჯახის წევრე-
ბი ჰკამდნენ. გარეშე პირისათვის მისი ხორცის მირთმევას „სახლის
ანგელოზის“ შიშით ვერ ბედავდნენ და ამ ჩვეულების მიმდევარ
სტუმრად შესწრებულ მოხვევს ეს არც სწყინდა, რადგან ამ წესს
ყველა მტკიცედ იცავდა თავის ოჯახში.

ამასთან ერთად, სასტიკად იყო აკრძალული ხბოს ძვლების გა-
დაყრა და მისი ხორცის ნახარში წვენის გადაღვრა, ვინაიდან მას
„ოთხფეხი“ (ძაღვი, კატა, ლორი) შეჰამდა და ამიტაც „სახლის ან-
გელოზის“ გულისწყრომას დაიმსახურებდნენ. ეს რომ ასე არ მომხ-
დარიყო და საქონელი არ „გადალაჭულიყო“ (წველაზე დაკლება,
დაავადება, დაკოჭლება...), ხბოს ძვლებსა და წვენს წინასწარ ამო-
თხრილ ორმოში ფლავდნენ.

გარდა ამისა, „სახლის ანგელოზისადმი“ თაყვანისცემა თავის
გამოხატულებას პოულობდა სხვა შემთხვევასთან დაკავშირებითაც.
კერძოდ, ქორწინება ან სხვა საღმინო სუფრაზე, როდესაც უკვე
„საღვთისმობლოს“ ჩამოატარებდნენ, სტუმარ-მასპინძელნი ერთმან-
ეთთან გამომშვიდობების დროს ფეხზე მდგომნი უკანასკნელ საღ-
ღეგრძელოს — ე. წ. „სახლის (კარის) ანგელოზისას“ გამოცლიდნენ.
სახლის თუ კარის „ანგელოზის“ ხსენება ღვინის დასასრულის
დღესაც იციან ხევში და მას არც ერთ ქეიფში არ ივიწყებენ.

როგორც ვხედავთ, მოხვეური სახლის შიდამოწყობილობაში სა-
კულტო მნიშვნელობის ადგილებს განსაკუთრებული ყურადღება
ექცეოდა, ხოლო „ფუძის ანგელოზის“ თუ „ადგილის დედისადმი“
თაყვანისცემა მძლავრად იყო გაბატონებული ძველი ხევის საოჯახო

ყოფაში. ხალხს მტკიცედ სჯეროდა, რომ უამბირობოდ „ფუძისა და სახლის ანგელოზისაგან“ ოჯახს დამიზეზება (ვისიმე დაავადება, დიკოვლება, მატერიალური ზარალი და ა. შ.) არ ასცდებოდა, ხოლო შეცდომის გამოსწორებისა და პატიების თხოვნის მიზნით მათთვის საკლავის „დასულდგმულება“ ხდებოდა.

ამგვარად, სახლის (ქარის) და ფუძის „ანგელოზი“ ერთნაირი ფუნქციის მქონე, ოღონდ სხვადასხვა სიდიდის სოციალური ერთეულების მფარველობის მიხედვით უფლებრივად მეტ-ნაკლები პრივილეგიებით აღჭურვილ ღვთაებებად წარმოგვიდგებიან. პირველი მათგანის მოვალეობაა ერთი ოჯახისა და მისი საცხოვრისის დაცვა, ხოლო მეორისა მთელი საგვარეულოს მოდგმისა (ფუძის, ძირის) და შთამომავლობის, მათ შორის გვარის ფარგლებში შემავალი ცალკეული ოჯახების მფარველობა.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა ერთი გარემოებაც. მოხვევს ძველად სჯეროდა, რომ „სახლისა და ფუძის ანგელოზს“ გარდა სახლს მფარველობდა აგრეთვე ე. წ. „ფუძის გველი“, რომელსაც ზოგჯერ შეცდომით სახლის თუ ფუძის „ანგელოზსაც“ უწოდებენ.

„ფუძის გველი“ ჩვეულებისამებრ სახლის ქვედა სართულში, საძირკვლის ახლოს ბინადრობდა და უშუალოდ მას (სახლის საძირკველს, ფუძეს) იცავდა. ამაში მტკიცედ დაჭერებული მოხვევები ძველად ზოგჯერ გველს სახლში ინახავდნენ და მას არაჩვეულებრივი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ოღონდ ის „ალალი“ უნდა ყოფილიყო და არა „არამი“. ალალ გველად ანკარა ითვლებოდა, ხოლო არამი შხამიანია. ამის გარდა ალალ გველს სცნობდნენ სხვა ნიშნების მიხედვითაც: მას უნდა ჰქონოდა „ლემანი“ (რუხი) ფერი და ყურებთან მწვანე წერტილები, ან ყელზე ჩამოკიდებული ბოთლისებური ჯირკვლები — ე. წ. „საყურები“. ამის მიხედვით მას მეორენაირად „საყურიან გველსაც“ ეძახოდნენ. მის სიალალეში მტკიცედ დარწმუნების მიზნით, გველს თავზე ჯოხსაც ადგამდნენ და ხმამაღლა შეეკითხებოდნენ: „გველო, ალალი ხარ თუ არამიო“. თუ გველი ერთ ადგილზე გაჩერდებოდა, შეშინებული გაიტრუნებოდა და ენას გამოყოფდა, მიხვდებოდნენ, რომ ის ალალი იყო; თუ ენას არ გამოყოფდა, დაიკლავებოდა და სისინს დაიწყებდა, მაშინ მას არამ (შხამიან) არსებად ჩათვლიდნენ, მოკლავდნენ, ენას ამოაგლეჯდნენ და შეინახავდნენ. ძველად სწამდათ, რომ გველის ენის მოსმით გველის ნაკბენი სხეული განიკურნებოდა და სახლიც ბოროტ არსებათაგან ხელშეუხებელი იქნებოდა.

სახლის მფარველად, კერძოდ, ერბო-ყველის შესანახი სენას სიმდიდრის მცველად, ბარაქიანობის მომნიჭებელ ძალად და

„მზიბლაგებისაგან“ მოსალოდნელი უბედურების თავიდან ასაცილებელ საშუალებად შხამიანი (არამი) გველის ენასთან ერთად მიზნული იყო ე. წ. „გველის თოლი“ — შავი ფერის პატარა მრგვალი კენჭი, რასაც მოკლედ „თოლიც“ (თვალი) ერქვა. გველის ენის ან „თოლის“ დაკარგვა ოჯახის საიდუმლოების საჩუქრად გამელავენების თუ ეკონომიური გაჩანაგების მომასწავებლად ითვლებოდა. ამის გამო, ოჯახის დიასახლისი ამ საგანს სენაში საგულდაგულოდ ინახავდა.

ჩვენ მიერ ხევში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, გველის თვალის პოვნა დიდ იღბლად ითვლებოდა და მხოლოდ ზოგიერთ ბედნიერს თუ ხვდებოდა წილად.

ხალხური გადმოცემის ერთი ვარიანტით, გველი როდესაც მზეზე გამოდის და გახურებულ ქვაზე წვება, იქ დროებით ტოვებს თავის შხამს. შხამი მოკლე ხნის განმავლობაში პატარა მრგვალი კენჭის სახით დედდება და თუ ვინმე გველის იქვე მისვლამდე მას იპოვიდა, სახლში წაიღებდა და დიასახლისს ჩააბარებდა.

მეორე ვარიანტით, გველის თვალის მოპოვება უფრო რთული გზით ხდებოდა. ავდრიან დღეს ან ნაავდრალზე გველები ერთად იკრიბებიან და „თოლით თამაშობენ“. ერთ-ერთი იმათგანი თავის თვალს ამოიღებს და პირით ჰაერში შეაგდებს. მალეიდან ჩამოვარდნილ თვალს მეორე გველი პირითვე იჭერს და ისევ მალა შეისვრის. ასეთ შემთხვევას თუ ვინმე წააწყდება და ასროლილ თვალს გველების მაგივრად თითონ დაიჭერს, ის გახარებული გამოიქცევა სახლისკენ. გამწარებული გველები მას გამოეციდებიან. როდესაც კაცი მათ თვალს მოეფარება, გველები გზად შემხვედრ ყველა მცენარესა და ქვებს ეკითხებიან — ზომ არ დაგინახავს ჩვენი თვალის გამტაცებელიო. თუ კაცს ის გზა ჰქონდა გავლილი, ეტყვიან ვნახეთო. მაგრამ თუ მან მდინარეზე გადასვლაც მოასწრო, მაშინ კი გველები კვალს კარგავენ და ხახამშრალები უკანვე ბრუნდებიან, ვინაიდან კაცის გავლის დროს მომდინარე წყლის ნაკადმა ჩაიარა და ამბავიც თან წაიღო, ხოლო გველების მისვლის დროს მოსული ახალი ნაკადი ეტყვის — არ მინახიაო.

კაცი მოვიდოდა რა სახლში, პირველ ხანებში ამ საიდუმლოებას ოჯახის წევრებს არ უმელავენებდა, ვინაიდან ამის თქმა „თოლს“ თავის მნიშვნელობას დაუკარგავდა. თვალს ის ნაყოფიერ ადგილას დამარბავდა და შედეგს დაელოდებოდა. თუ გარკვეული ხნის შემდეგ იმ ადგილას მცენარე ამოვიდოდა და აყვავდებოდა, თვალი ბარაქიანობის მომნიჭებლად ითვლებოდა. თვალის მპოვნელიც მას მიწიდან ამოთბრიდა და დიასახლისს გადასცემდა, ხოლო დიასახლისი მას სუფთა ფარჩის ნაჭერში შეახვევდა და „სენაში“ მდგარ ერ-

ბოიან ქოთანში ინახავდა. იმ შემთხვევაში კი, თუ „თოლი არ აკრე-
დებოდა“, მისი პატრონი მიწაშივე ტოვებდა, რადგან ის ოჯახის
გალატაყება-გაჩანაგების მომასწავებლად იყო მიჩნეული და არა
ბარაქიანობა-სიმდიდრის მომნიჭებლად.

გველის ენაზე მეტად რომ თვალი ითვლებოდა ოჯახის ბარა-
ქიანობის მომნიჭებელ საშუალებად და რომ ის სიმდიდრის სიმბო-
ლოდაც კი იყო მიჩნეული, ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ ეკონო-
მიურად შეძლებულ ოჯახზე ხშირად იცოდნენ თქმა — „მაგათ სე-
ნაჩი თოლი ინახებაო“.

მაგრამ არანაკლები ბედნიერების მომასწავებელი იყო ოჯახი-
სათვის მათი სახლის საძირკველთან „ფუძის გველის“ დამკვიდრე-
ბა. მას როგორც სახლის ფუძე-საძირკველის მცველს, დიდი მზრუნ-
ველობით ეპყრობოდნენ, აკმევდნენ ერბოს, კარაქს და დასაღვეად
უღვამდნენ რძეს, რომელიც განსაკუთრებით პყვარებშია. მზრუნვე-
ლობის მოკლების შემთხვევაში „ფუძის გველი“ შეიძლება სხვის
ოჯახში გადასახლებულიყო და ამით მიტოვებული ოჯახის „გაუბე-
ღურება“ გამოეწვია. მაგრამ ოჯახს, რომელიც სხვა ოჯახიდან წასულ
გველს მიიღებდა, მიმღები „სახლის ანგელოზი დაღმზუნავდა“ და
გველს კვლავ ძველ ფუძეს უბრუნებდა, ვინაიდან „ფუძის გველი“
მხოლოდ ერთი სახლის ფუძისა და საძირის მცველი იყო.

მომადლიერების მიზნით ოჯახის წევრები „ფუძის გველს“ სიტყ-
ვიერ მოფერებასაც არ აკლებდნენ. მას „ია“-ს „ბია“-ს (ბიაჲ —
მოფერებითი, საალერსო სიტყვაა) და ნიშნავს კარგს, მშვენიერს,
სათნოს), „თოლ ლამაზ ჭიას“ და სხვას უწოდებდნენ. „გველო იაო,
ბიაო, თოლ ლამაზო ჭიაო“ — ასეთი სიტყვებით მიმართავდნენ
„ფუძის გველს“ და ენას გამოაყოფინებდნენ. მთხრობელთა გადმო-
ცემით, გველიც გაწვრთნილი ყოფილა და აღნიშნული სიტყვების
მოსმენისთანავე ენას გამოყოფდა, რათა მთქმელი (მინაური თუ
გარეშე პირი) თავის სიალაღესა და სიკეთეში დაერწმუნებინა.

„ფუძის გველის“ მოკვლა ან მისი წყენინება ოჯახის დაზარა-
ლების მომასწავებელი იყო. შესაძლებელია მის გაჯავრებას მოჰყო-
ლოდა გამჯავრე პირის ავადმყოფობა ან ერთ-ერთი მეწველი ძრო-
ხის გაშრობა. ძროხის გაშრობა, მოხვეის რწმენით, მოსალოდნელი
იყო ბაყაყის ან „დედუფალას“ (თრითინას) მოკვლის შემთხვევა-
შიც. როგორც გველმა, ისე „დედუფალამ“ ძროხების მოწოვაც იცი-
ანო, — გადმოგვცემენ მთხრობლები, მაგრამ თუ რომელიმე მათ-
განი გააჯავრე, მაშინ ძროხებს ცურ-ძუძუს დაკბენსო. განსაკუთ-
რებით საშიში ყოფილა „დედუფალას“ ნაკბენი, რაც თურმე ცურის
გასივებას იწვევს და ამ სიმსივნის შედეგად სამ დღეში ძროხის
სიკვდილიც კი ყოფილა მოსალოდნელი. მაგრამ ხევში ასეთი შემ-

თხვევები იშვიათად მომხდარა და თუ „დედუფალა“ ძროხას უკბენდა, ფერდის არეში ერთ რომელიღაც ძარღვს გაუჭრიდნენ და მოწამლული სისხლის გამოშვებით საქონელს სიკვდილისაგან გადაარჩენდნენ.

თქმული
გიგლიძე

„ფუძის გველის“ თუ „დედუფალას“ გაჭავრებით მოსალოდნელი უსიამოვნებისაგან თავის დაღწევისა და მონანიების მიზნით, შეცდომის ჩამდენთ სახლში სოფლის დეკანოზი მოჰყავდათ, რომელსაც საკლავს დააკვლევინებდნენ და „სახლის ანგელოზს“ დანაშაულის პატიებას სთხოვდნენ.

როგორც ვხედავთ, „ფუძის გველი“ ერთი ოჯახის საცხოვრებელი სახლის ფუძის (საძირკვლის) მცველად არის მიჩნეული. ამის გამო, „ფუძის ანგელოზად“ ან „სახლის ანგელოზად“ მისი აღიარება აშკარა შეცდომაა. „ფუძის გველის“ აღრევა-გათანაბრება „ფუძის ანგელოზთან“ გამოწვეულია ალბათ სიტყვა ფუძის ზმარებით. მაგრამ სინამდვილეში ეს სიტყვა პირველ შემთხვევაში მხოლოდ სახლის საძირკვლის აღმნიშვნელია, ხოლო მეორე შემთხვევაში შედარებით ფართო შინაარსის მომცველია და მთელი საგარეულოს მოდგმა-წარმომავლობის მნიშვნელობითაა ნახმარი.

„ფუძის გველისადმი“ სახლის ან ფუძის „ანგელოზის“ შეცდომით წოდება გამოწვეულია იმ გარემოებითაც, რომ მას ძველად, გარდა ალალი გველისა, „ანგელოზიან გველსაც“ ეძახოდნენ. დროთა ვითარებაში შედარებითი ცნება „ანგელოზიანი“ მოხვევების მეტყველებაში დამკვიდრდა როგორც „ანგელოზი“ და გველსაც რიგ შემთხვევაში უმთავრესად ანგელოზს უწოდებდნენ. თვით „ფუძის გველისადმი“ „ანგელოზიანი“-ს შერქმევაც არ არის შემთხვევითი. „ანგელოზიანი“ ხევში ნიშნავდა და დღესაც ნიშნავს კეთილი თვისებებით აღჭურვილს, სარგებლობის მომტან არსებას, რომელიც თვალთ ჩანს, და არავითარ შემთხვევაში ის არ შეიძლება იყოს „ანგელოზი“, რომელიც, ზალხის რწმენით, თვალუჩინარი¹. „ანგელოზიანი გველი“ ისეთივე მნიშვნელობის ცნებაა, როგორიცაა, მაგალითად, „ანგელოზიანი ბაღი“, „ანგელოზიანი ქალი“ და ა. შ., რაც მათი კეთილი თვისებებისა და სათნოების გა-

¹ ზემოთ მოტანილი მასალის მიხედვით, სახლის ანგელოზი ოჯახს ღამიანი ქალის სახით ეცხადებოდა, მაგრამ ზალხი მას მაინც მოჩვენებად, თვალუჩინარ არსებად თვლიდა, რამდენადაც იგი მოჩვენება-გაქრობის უნარით ყოფილა აღჭურვილი. ფუძის გველი კი ზოგიერთ წმინდანის სახითაა წარმოდგენილი და ამდენად ის ანგელოზი კი არ არის, არამედ, ზალხური გაგებით, მხოლოდ „ანგელოზიანია“ — კეთილი თვისებების მქონეა.

მომხატველია. „ფუძის გველი რო ანგელოზი ყოფილიყო“ იმას თოლით ვერ დაინახავდეს. ფუძის გველს რძეს უდგამდეს და სახლში ინახავდეს. ვის სახლიც ის იქნებოდა, მთელი ხალხი იმას დადიანატროდა. ეხლაც იტყვანკე შეძლებულ ოჯახზე, რომელსაც დადიან ბედნიერია, ანგელოზიანი გველი შამასტრიალებსო და აბა რაად გამაღლევს მაგათ მაღლსა და ბარაქასაო. ფუძის გველის ან თოლის დაკარგვა დიდი უბედურება ყოფილა წინავა. ვერც ცხო ვინ ღბედავდისკე სახლის გველის თავის ფუძეში მიჩოვასა. თავისივე სახლის ანგელოზი არ უჭდენდა, ნაარშევად ჩაუთვლიდა და დღმინზეზავდა. გველიც ვერ შაიჭდენდა ცხვს ფუძესა, ისრივ თავისას მაღნახავდა. ანგელოზიანი იყო და არას ვის ჩაადენდა, მოვნეს ამთხოზდა. ანგელოზი თოლუჩინარია. მარტო ადგილის დედას ერევენებოდა. თითონ სუყველას ზედავს, მაგრამ არ გეჩვენება, ვეხვეწებით და მაღლს შავსთხოვთ“. (ვანა მაისურაძე, დაბადებული 1855 წ. სოფ. ტყარშეტი, 9. VIII—1957 წ.).

„ფუძის გველის“ სახლში ყოლისა და სენაში „თოლის“ თუ ენის შენახვის ჩვეულების შესახებ მოტანილი მასალა გველის კულტის არსებობაზე მიგვითითებს. ზეპირ გადმოცემებთან და მოხევეების ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი რწმენა-წარმოდგენების გვერდით ამის საუკეთესო დამადასტურებელი ნიშნებია აღბეჭდილი მატერიალური კულტურის ისეთ ძეგლზე, როგორიცაა მოხევეური საცხოვრებელი სახლი — „ფუძის გველის“ ადგილ-სამყოფელი. მოხევეურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ერთადერთ იშვიათ ეგზემპლარზე სოფ. გერგეტში, სუჯაშვილების საცხოვრებელი სახლის კარის თავზე (წირთხალზე) გამოსახულია ერთმანეთზე თავებმიდებული და კუდებშემოხვეული ორი გველი. ამ გამოსახულებას „ფუძის გველი“ ეწოდება და ყოფა-ცხოვრებაში ძველად გავრცელებული ჩვეულების რელიეფურ ანაბეჭდს წარმოადგენს.

ამგვარად, „ფუძის ანგელოზი“ და „ადგილის დედა“ („სახლის ანგელოზი“), რომლის სახელზედაც „სულდგმული“ იკვლებოდა და სახლის სამხთო იმართებოდა, არსებითად განსხვავდებოდა ხალხში ზოგჯერ ფუძის თუ სახლის ანგელოზად შეცდომით სახელდებული „ფუძის გველისაგან“. „ფუძის გველის“ სახელზე მსხვერპლის შეწირვის შემთხვევა ხევში არ მოწმდება. მისადმი პატივისცემა მხოლოდ საჰმლის მიტანასა და ალერსიანი სიტყვებით მოფერებაში გამოიხატებოდა. ამის გამო, სახლის თუ ფუძის ანგელოზსა და ფუძის გველს ყოველთვის ამ გავებით უნდა შევხედოთ და არავითარ შემთხვევაში „ანგელოზი“ „ანგელოზიანის“ ადეკვატურ ცნებად არ უნდა მივიჩნიოთ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რამდენიმე თაობის გაყრის
ცხოვრების წესი მოხვედრებში ხანგრძლივად შემოინახეს. 3—4 და
იშვიათად 5 თაობის შემდეგ აღვილი ჰქონდა ასეთი ოჯახის სეგ-
მენტაციის. ოჯახის დაწესილება მიზანშეწონილად ითვლებოდა
მხოლოდ პირველი თაობის წარმომადგენელთა გარდაცვალების
შემდეგ. მანამდე ვისიმე გამოყოფა მიუღებელი იყო, როგორც ძვე-
ლი ტრადიციის საწინააღმდეგო მოვლენა. მესამე-მეოთხე თაობის
მომსწრე მშობლების სიცოცხლეში ოჯახის გაყრის შემთხვევები
მოწმდება საოჯახო თემის გადმონაშთების არსებობის უკანასკნელ
პერიოდში.

გაყრის მსურველი ოჯახი ქონების განაწილებას ავალბდა
სოფლიდან ამორჩეულ ნდობით აღჭურვილ მოხუცებს. ასეთ საჭ-
მეში უმთავრესად მონაწილეობდნენ ოჯახის ახლობლები, რომლებ-
მაც უკეთესად იცოდნენ ოჯახის ცხოვრების პირობები. შუაეკე-
ბად ამორჩეული მოხუცების უპირველეს ამოცანას შეადგენდა წი-
ლის ყრით ქონების ობიექტურად განაწილება. არსებული წესის
გამო მიკერძოება გამოირიცხული იყო, ვინაიდან უძრავ-მოძრავ ქო-
ნებას ისინი ყოფდნენ იმდენ თანაბარ ნაწილად, რამდენ ნაწილადაც
ოჯახი უნდა გაყრილიყო. მხოლოდ ამის შემდეგ ისინი ქუდში ჩაყ-
რიდნენ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ საგნებს ან სხვადასხვაგვა-
რად დაჭდეულ ჩხირებს, აურევდნენ და სათითაოდ ამოაღებინებდ-
ნენ გაყრის პრეტენდენტებს. ამ წესით ქუდიდან ამოღებულ ნივთს
ერქვა წილი, რომლის მიხედვით მიღებულ ქონებას (წილს) უნდა
დასჯერებოდა ყველა ის პირი, რომელსაც მოწილე ერქვა და
ამ უფლებით სარგებლობდა.

ვინაიდან ოჯახის გაყრა მიზანშეწონილად ითვლებოდა პირვე-
ლი თაობის მოხუცთა გარდაცვალების შემდეგ, მოწილეებად გვევ-
ლინებოდნენ მათი შემცველი თაობის წარმომადგენლები. მოწი-
ლეებიდან ზოგი იყო ერთიმეორის ძმა, ხოლო ზოგიც—ბიძაშვილი.
მოწილე წარმომადგენდა საოჯახო თემიდან გამოყოფილი ახალი საო-
ჯახო თემის ან ინდივიდუალური ოჯახის მეთაურს. ამდენად, მოწი-
ლეზე გაცემული ქონება წარმომადგენდა მისი ხელმძღვანელობით
გამოყოფილი ახალი ოჯახის კუთვნილებას. ქონების გაყოფის მო-
მენტში განმსაზღვრელი იყო მოწილეების, ე. ი. მომავალი ოჯახე-
ბის რაოდენობა და არა თითოეული გამოსაყოფი ოჯახის რიცხო-
ბივი შემადგენლობა. ერთი მოწილე რომ ცოლშვილიანი შვილების
მამა ყოფილიყო, ხოლო მეორე მოწილე—უშვილო, ქონებას ისინი

თანაბრად მიიღებდნენ. ასევე, ერთ მოწილეს რომ დიდი ამაგი მქონოდა, ხოლო მეორე მოწილეს თავის შენახვაც არ შესძლებოდა, ქონება კელავ ზემოაღნიშნული წესით გაიყოფოდა. ოჯახის გაყრის მომენტში რომელიმე მოწილე რომ ჯერ კიდევ აკვნიდნენ, არ ეყოფოდა, ლიყო ამდგარი, იმასაც კი იმდენს აძლევდნენ, რამდენსაც ნანდამ მუღსა და შრომით დაღლილ მოწილეს. დიდი ამაგის მქონე მოწილესთვის შედარებით მეტი ქონების მიცემა ხდებოდა მხოლოდ ოჯახის საერთო თანხმობის შემდეგ. ქონების გაყოფის წესის მკაცრად დაცვის შემთხვევაში ამგვარი გადახვევა არ ხდებოდა და ყველა მდგომარეობის მქონე მოწილე ერთნაირი უფლებით სარგებლობდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქონების გაყოფის ეს პრინციპი, რომელიც გაყრის პრეტენდენტთა თანასწორუფლებიანობას ითვალისწინებდა, ზოგიერთ შემთხვევაში საფუძველი ხდებოდა განაყართა შთამომავლობას შორის ეკონომიური უთანასწორობის გაღრმავებისა, რაც განპირობებული იყო მათი რიცხობრივი შემადგენლობით. იმ ოჯახის შთამომავლობა, რომელიც დიდი ოჯახიდან გამოყოფის მომენტშიც მრავალრიცხოვანი იყო და შემდგომშიც მატულობდა, გაცილებით ვიწრო პირობებში ვარდებოდა, ვიდრე იმ ოჯახის შთამომავლობა, რომელიც რიცხობრივად პირველს ბევრად ჩამორჩებოდა, ხოლო ადგილ-მამულს იმდენსავეს ფლობდა, რამდენსაც პირველი. ხევში არაერთი მაგალითი გვაქვს იმისა, როდესაც 2—3 ოჯახი ითვლებოდა 10—15 ოჯახის მონახევრედ, რამდენადაც გაუყრელად მყოფი ოჯახის ადგილ-მამულის ერთი ნახევარი გადადიოდა 2—3 ოჯახის (ე. ი. ერთი მოწილის შთამომავლობის), ხოლო მეორე ნახევარი 10—15 ოჯახის (ე. ი. მეორე მოწილის შთამომავლობის) ხელში. უადგილმამულობით შევიწროებული ხალხმრავალი მონახევრის ერთადერთ გამოსავალს წარმოადგენდა ნაკვეთების შეძენა ან სხვაგან წასვლა. ასე ხდებოდა მთის ქარბი მოსახლეობის ბარად ჩამოსახლება.

იმისათვის, რომ ყველა მოწილეს ქონება თანასწორად შეხვედროდა, შუაყაცები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ უძრავ-მოძრავი ქონების თანაშეფარდებას. ერთ მოწილეს რომ სახლის უკეთესი ნაწილი შეხვედროდა, სამაგიეროდ სახლის შედარებით მდარე ნაწილის პატრონს არგუნებდნენ უკეთეს სახნავ ნაკვეთს ან ზედმეტ საქონელს. ასეთ შემთხვევაში სახლის უკეთესი ნაწილის პატრონი უნდა დასჯერებოდა მიწის ნაკლებ ნაკვეთს ან საქონლის ნაკლებ რიცხვს. მთელი დოვლათის ამ წესით განაწილებასთან ერთად შუაყაცები ვალდებული იყვნენ ასეთივე თანაშეფარდება დაეცვათ თვით ქონების ცალკეული სახეობის გაყოფის დროსაც. ისინი

ვალდებული იყვნენ შესაძლებლობის ფარგლებში ყოველი მოქალაქისათვის ერგუნათ მამულის საუკეთესო ნაკვეთები, მაგრამ როდესაც ეს ვეღარ ხერხდებოდა, ასეთ შემთხვევაში ერთ წილად ჰყოფდნენ მამულის მცირე, მაგრამ საუკეთესო ნაჭერს, ხოლო დანარჩენს წილად მასზე დიდსა და შედარებით მოუსავლიან ნაკვეთს. ხარისხიანი და უხარისხო ნაკვეთების განაწილება ისე უნდა მომხდარიყო, რომ ყველა მოწილეს შეხვედროდა ერთიც და მეორეც. ერთ მოწილეს რომ კარგი ხარისხის მცირე ნაკვეთი შეხვედროდა, ხოლო მეორეს უხარისხო და დიდი ზომის ნაკვეთი, ეს უსათუოდ უკმაყოფილებას გამოიწვევდა და შეუაკაცების გადაწყვეტილებაც ასეთ შემთხვევაში განუხორციელებელი დარჩებოდა. ზუსტად ამ პრინციპით ხდებოდა საქონლისა და დგამ-ჭურჭლის განაწილებაც. მაგრამ რისი განაწილებაც ვეღარ ხერხდებოდა, გაუყოფლად ტოვებდნენ და განაყრები საზიაროდ იყენებდნენ. ეს ეხებოდა როგორც ნაგებობას, ისე მამულს, საქონელსა და საოჯახო ინვენტარს.

სახნავ ნაკვეთს ან სათიბს, რომელიც განაწილების გარეშე დარჩებოდა, განაყრები მორიგეობით ხნავდნენ და თიბავდნენ. ზოგჯერ ასეთ საზიარო ადგილებს აქირავებდნენ და მის საფასურს იყოფდნენ, ან საუბნო დღეობაში ხარჯავდნენ. მოწმდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც განაყარი ოჯახები გაუყოფელ ადგილს შესწირავდნენ თავიანთ საგვარეულო სალოცავს, მას მორიგეობით ამუშავებდნენ და მისი მოსავლით საღვთოს მართავდნენ რომელიმე დღეობაზე. ამ გზით ეს მამული გადადიოდა პატრონიმის საკუთრებაში.

ოჯახის გაყრის შემდეგ უმეტესად გაუყოფელი რჩებოდა წისკვილი, რომელსაც განაყარი ოჯახები საზიაროდ იყენებდნენ. საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობის კომპლექსიდანაც ზოგჯერ ასევე საზიაროდ რჩებოდა დერეფანი, საქონლის სადგომის რომელიმე განყოფილება ან ეზო, თუ ეს უკანასკნელი გააჩნდათ. იმ შემთხვევაში, როდესაც დიდი ოჯახის განაყრების ცხოვრება კვლავ გრძელდებოდა ახალი ოჯახების მიხედვით დანაწილებულ ერთობის სახლში, ხოლო „ლომელი“ (ლუმელი) ყველა ოჯახისათვის ხელმისაწვდომ ადგილას (საერთო დერეფანში ან „კარსუქენაში“) იყო გამართული, მისი გაყოფა არ ხდებოდა და განაყართა საზოგადო საკუთრებაში რჩებოდა. ასეთ ლუმელს მოხვევები უწოდებდნენ საზიარო ლუმელს და ძმა-ბიძაშვილები მას რიგით ხმარობდნენ. თუ საცხოვრებელი ნაგებობის განაწილებისას ლუმელი მოხვედებოდა ერთი რომელიმე მოწილის ხელში და სხვებს აღარ ექნებოდათ იმით სარგებლობის შესაძლებლობა, ასეთ შემთხვევაში უახლოესი მეზობლები საერთო ლუმელს იშენებდნენ და მორიგეო-

ბით ხმარობდნენ. ერთ უბნად მცხოვრები განაყრების ანუ პარკონიის საერთო ლუშელს ხევში ეწოდებოდა საუბნო ღოჭელი.

სამეურნეო იარაღებიდან და საოჯახო ინვენტარიდან არაღმეი-თად განაყართა საერთო საკუთრებაში რჩებოდა გუთანარსადმე-ლი (ტყავის საზელი ხელსაწყო), საარაყე და სალულე ქვაბი. ყოფი-ლა ისეთი შემთხვევაც, როდესაც განაყრები საზიაროდ იყენებდნენ გამწვევ ძალასაც. ეს განსაკუთრებით ხდებოდა მაშინ, როდესაც ოჯახს გაყრამდე ჰყავდა ერთი უღელი ხარი და ურთიერთშეთანხ-მების საფუძველზე მოწილეები მას რამდენიმე ხნით მაინც იტო-ვებდნენ საერთო სარგებლობაში.

ამგვარად, ოჯახის უძრავ-მოდრავი ქონება თანაბრად იყოფო-და მოწილეებს შორის, რომლებიც ასევე თანასწორუფლებიანო-ბას ინარჩუნებდნენ გაუყოფლად დარჩენილ დოვლათზე. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რაიმე უპირატესობის ნიშნით მოწილეებს შო-რის დოვლათის უთანასწოროდ განაწილება არ ითვლებოდა მიზან-შეწონილად. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც შუაქაცბები მიი-ღებდნენ მოწილეების თანხმობას, დასაშვებად ითვლებოდა ოჯა-ხის ზოგიერთი დამსახურებული წევრისთვის, კუთვნილი წილის გარდა, მიეცათ ზედმეტი ქონებაც სახლის უკეთესი ნაწილის, მი-წის ნაკვეთის, საქონლის ან ინვენტარის სახით. პირველ ყოვლისა, ეს წესი ვრცელდებოდა ოჯახის უფროსის მიმართ, რომელსაც უთმობდნენ მამაპაპური საცხოვრებლის ძირითად ნაწილს — სა-მ-ყოფოს. თუ წილის ყრის შედეგად სამყოფო შეხვდებოდა რომე-ლიმე უმცროს მოწილეს, მას იქ ცხოვრებას ვერავინ აუკრძალაუ-და, მაგრამ უფროსისადმი პატივისცემის ნიშნად სახლის ამ მთა-ვარ განყოფილებას წილში არ ჩააგდებდნენ, რათა იქ საცხოვრებ-ლად დარჩენილიყო ოჯახის უფროსი. მოხევეები ამას ხსნიან იმ გა-რემოებით, რომ სამყოფოში არსებული კერა-საკიდელი, დედაბო-ძი, საუფროსო სკამი და „წმინდა კუთხე“ წარმოადგენდნენ ერთ კერაზე ნამყოფ-გაყრილთა ერთობის სიმბოლოს, ერთობისა, რო-მელსაც სათავეში ედგა ოჯახის უფროსი. სამყოფოში ოჯახის უფ-როსის დატოვებით განაყრები კვლავ ინარჩუნებდნენ წინაპართაგან ნაანდერძევსა და ზოგიერთი რიტუალის შესრულებით გამოხატულ ერთობის ტრადიციებს. როგორც წესი, ერთ ჰერქვეშ ნამყოფი ოჯახები კვლავ ძველ სახლში იყრიბებოდნენ და მამაპაპურ კერას-თან ნათლავდნენ ბავშვებს, იხდიდნენ ქორწილს ან ზოგიერთ დღე-ობას, აწყობდნენ მოსისხლესთან შერიგებას და ა. შ. ყოველ შემ-თხვევაში, ამგვარი წესების შესრულება ხდებოდა მანამდე მაინც, სანამ ყოფილი ოჯახის უფროსი ცოცხალი იყო, ხოლო მამაპაპუ-რი კერა მოუშლელი.

ოჯახის ღირსეული ხელმძღვანელი სარგებლობდა რა ამგვარი პრივილეგიით, მოწილეები მას აძლევდნენ იმის უფლებასაც, რომ თანაბრად განაწილებული მამულებიდან სასურველი წილი გამოეყოფა. იმ შემთხვევაში კი, როდესაც ოჯახის უფროსი უარს ეთქვამდა არჩეულზე და სხვა მოწილეებთან ერთად, წილის ყრით კუთვნილ სახლსა და მამულს დასჯერდებოდა, მას, როგორც დამსახურებულ პიროვნებას, დამატებით აძლევდნენ მიწის პატარა ნაკვეთს, რასაც ეწოდებოდა საუფროსო ყანა. შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ხევის ზოგიერთ სოფელში გვხვდება ტოპონიმი საუფროსო, რაც უშუალოდ დაკავშირებულია ზემოაღნიშნულ სოციალურ ვითარებასთან.

ოჯახის უფროსისადმი პატივისცემას იმითაც გამოხატავდნენ, რომ ცხვრის განაწილების დროს მას უტოვებდნენ ცხვრის ძველ სერს (ყურებზე გაკეთებულ ნიშნებს), რომელიც წარმოადგენდა გაუყოფელი ოჯახის კუთვნილებას. დანარჩენი განაყრები თავიანთ ცხვარს უკეთებდნენ ძველისაგან განსხვავებულ ახალ სერს. ასეთი გადაწყვეტილება ითვლებოდა სავალდებულოდ, რომლის შეცვლა არც ერთი მოწილის სურვილით აღარ შეიძლებოდა მომხდარიყო.

ოჯახს თუ არ უხერხდებოდა უფროსისათვის მიწის ნაკვეთის მიცემა, მას აძლევდნენ ცხენს, ხარს ან ძროხას. მიწის, პირუტყვის ან მამაპაპური სახლის უკეთესი ნაწილის სახით ოჯახის ღირსეული უფროსისათვის განკუთვნილ ამ ზედმეტ ქონებას ხევში ერქვა საუფროსო. თუ ოჯახის მეთაური უღიმღამოდ გაატარებდა თავის მოღვაწეობას, მისთვის საუფროსოს გამოყოფაზე თავს არ იწუხებდნენ. აღნიშნული ვითარება იმის მანიშნებელია, რომ საუფროსოს მიკუთვნება დამოკიდებული იყო პიროვნების დამსახურებასა და მოწილეების გადაწყვეტილებაზე. მათი თანხმობის გარეშე საუფროსოს ვერც შუაქაცები გამოყოფდნენ და მას ვერც ოჯახის უფროსი მოიხზოვდა, რაც არ უნდა დიდი ამაგის მქონე ყოფილიყო ის. ამიტომ მოხევური საუფროსო არსებითად განსხვავდება იმ საუფროსოსაგან, რომელიც ხასიათდებოდა ოჯახის ხელმძღვანელის განუსაზღვრელი (დესპოტური) უფლებებით და რაც უშუალოდ იყო დაკავშირებული მაიორატთან. იქ, სადაც არსებობდა მოწილეების მიხედვით ქონების თანასწორად გაყოფის პრინციპი და საუფროსოს გამოყოფაც საერთო გადაწყვეტილების საფუძველზე ხდებოდა, მაიორატის გამოვლინების შესაძლებლობა გამოირიცხული იყო.

ისევე როგორც ტრადიციულად ოჯახის უფროსს აკუთვნებდნენ სამყოფოსა და განაყართა ერთობის ატრიბუტებს (ყრა-საკიდელი, დედაბოძი, საუფროსო სკამი, „წმინდა კუთხე“), ასეთსავე

მნიშვნელობას ანიჭებდნენ დიდი ოჯახის ვარცლს, საცერს, ლობელსა და ყველის საჭრელ დანას. ამ საგნებს უთმობდნენ სახლის, სულ ერთია ის ოჯახის მეთაურის ცოლი იქნებოდა თუ რომელიმე სხვა მოწილის მეუღლე. ადგილიდან მათი მიზეზად მოხევეები მიიჩნევდნენ მოსალოდნელი უბარაჭობის საშიშროებას. დიასახლისის უფლების დაკავშირება ვარცლთან თავს იჩენდა მოხევეთა რწმენა-წარმოდგენებშიც. ამ მხრივ საყურადღებოა მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული ერთ-ერთი ჩვეულება, რომელიც ალ. ყაზბეგმა აღწერა წერილში — „სასოფლო გაზეთისათვის“. მისი ცნობით, ბიჭები ავიდოდნენ იმ სახლის ბანზე, სადაც მიცვალებული ესვენა და ქვით შემოხაზული წრის შიგნით დასხდებოდნენ. ისინი გაჰყურებდნენ მეზობლების ბანებს და გულდასმით აკვირდებოდნენ მოსალოდნელ სიკვდილიანობათა გამოსაცნობ ნიშნებს. თუ ისინი დაინახავდნენ, რომ „ვისიმე სახლის ერდოდგან ანთებულმა სანთელმა აიარა, იმ სახლში ბავშვი მოკვდებოდა თუ ვარცლი ჩამოვარდა, დიასახლისი მოკვდებოდა, თუ სახლის ტანი გატყდა, მაშინ სახლის უფროსი მოკვდებოდა“.

ალ. ყაზბეგის ეს ცნობა საყურადღებოა იმდენად, რამდენადაც დიასახლისის სიკვდილი ვარცლის ჩამოვარდნასთან, ხოლო სახლის უფროსისა „ტანის“ (სახლის სახურავის მთავარი სის) გატყებასთან არის დაკავშირებული. ამის მიხედვითაც ვარცლი გვესახება დიასახლისის ატრიბუტად, ხოლო სახლის უფროსი კაცი მიჩნეულია ოჯახის ბურჯად.

ზემოაღნიშნული წესით ქონების გაყოფისას, მოწილეების თანხმობით, შუაგაცები საუფროსოსთან ერთად წინასწარ გამოყოფდნენ გასამრჩელოს იმ მოწილესთვის, რომელმაც თავისი ენერგია შესწირა მეცხვარეობის განვითარებას. თუ ეს პირი თითონ იყო სახლის უფროსი, ბუნებრივია, მისთვის მიეცათ საუფროსო. მაგრამ თუ ოჯახის მეთაური მეურნეობის სხვა დარგს ემსახურებოდა, ასეთ შემთხვევაში გამოყოფდნენ როგორც საუფროსოს, ისე იმ გასამრჩელოს, რომელიც სარქალს ან სხვა რომელიმე დამსახურებულ მწყემსს ეკუთვნოდა. როგორც საუფროსოს, ისე მწყემსისათვის განკუთვნილი საჩუქრის მოცულობა დამოკიდებული იყო ოჯახის შესაძლებლობასა და მოწილეების გადაწყვეტილებაზე. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ცხვარში ნამყოფი პირისათვის გამოყოფილ საჩუქარს ხევში ეწოდებოდა საჯოხე, რაც მის ბუნებაზე რეალურ წარმოდგენას გვაძლევს. ცხვრების ან შეკაზმული ცხენის სახით საჯოხეს გამოყოფა დამახასიათებელი იყო იმ ოჯახებისათვის, რომელთა ძირითად ეკონომიურ საფუძველს წარმოადგენდა მეცხვარეობა. საუფროსოს ანალოგიურად, არც საჯოხეს

ნორმა იყო განსაზღვრული. ყოფილა ისეთი შემთხვევა, როდესაც
არ უფიქრიათ მეცხვარის ამაგზე და მისთვის საჯოზე არც მიუ-
ციათ. ისიც იძულებული იყო დასჯერებოდა კუთვნილ წილს, ვინა-
ნაიდან ერთი მოწილე მეორეზე მეტის მიღების უფლებით ვერ
გებლობდა.

მოწილეების საერთო შეთანხმების შედეგად საჯოხეს აძლევდ-
ნენ არა მარტო მოწილე მეცხვარეს, არამედ უმცროსი თაობის იმ
წარმომადგენელსაც, რომელსაც ამ მხრივ დიდი წვლილი ჰქონდა
მეტანილი ოჯახის ეკონომიკაში. კაცს, რომელიც წილის მიღების
უფლებით არ სარგებლობდა, მაგრამ ოჯახის ერთ-ერთ მოამაგედ
ითვლებოდა, საქონელი საჩუქრად ეძლეოდა იმ შემთხვევაშიც,
როდესაც ის სხვა საქმიანობას (მეშენდგერობას, ქირაზე სიარულს)
ეწეოდა. მოხვევები ერთნაირად აფასებდნენ მშრომელი კაცის
ღვაწლს, განურჩევლად იმისა მეცხვარე იყო თუ სხვა საქმიანო-
ბის მიმყოლი. განსხვავება მხოლოდ იმაში იყო, რომ მეცხვარის გა-
სამრჯელოს ჰქონდა გარკვეული სახელწოდება (საჯოხე), ხოლო
მეურნეობის სხვა სფეროში ნაღვაწი კაცისთვის გამოყოფილ სა-
ჩუქარს არავითარი სახელწოდება არ გააჩნდა.

ოჯახის გაყრის მომენტში გათვალისწინებული უნდა ყოფი-
ლიყო მოწილეებისა და მათი სრულწლოვანი ვაჟების პირადი
მდგომარეობაც. იგულისხმებიან ისინი, რომლებმაც ოჯახის გაყ-
რამდე ვერ მოასწრეს დაქორწინება. მათ შორის ზოგი შეიძლება
მოწილეც ყოფილიყო. უფრო მეტად კი ყველა მოწილის დაქორ-
წინება ოჯახის გაყრამდე ხდებოდა. გაყრამდევე ირთავდნენ ცო-
ლებს მოწილეთა ვაჟები, ე. ი. მესამე თაობის წარმომადგენლები,
რომელთა საქორწინო ხარჯებს ოჯახი ეწეოდა. ამის გამო იმ ვა-
ჟებს, რომლებმაც თავისი შრომით ოჯახს რაიმე არგეს და გაყ-
რის დროს საქორწინო ასაკში იმყოფებოდნენ, შესაძლებლობის მი-
ხედვით აძლევდნენ საქონელს ურვადისა და სხვა საქორწინო ხარ-
ჯების გადასახდელად. ამ მიზნით გამოყოფილ ქონებას, რომლის
მიცემა შრომისუნარიანი უცოლოებისათვის სავალდებულოდ ითვ-
ლებოდა, ეწოდებოდა საქორწილო ვინაიდან საქორწილოს
გამოღება სავალდებულოდ ითვლებოდა, თავისი ბუნებით ის არ-
სებითად განსხვავდებოდა საუფროსოსა და საჯოხესაგან, რომელ-
თა მიცემა ღირსეულ პირთათვის ხდებოდა ნებაყოფლობით, მოწი-
ლეების სურვილის მიხედვით და არა დაკანონებული ვალდებუ-
ლების შესრულების მიზნით.

ასეთი წესით ხდებოდა განაყართა შორის ქონების განაწი-
ლება, რომელიც ემყარებოდა მოწილეთა თანასწორუფლებიანო-
ბის პრინციპს, სულადობის მხედველობაში მიუღებლად. სულზე

ანაწილებდნენ მხოლოდ იმ წლის სარჩოს (მარცვლეულს, ფქვილს, პროდუქტებს), რომელ წელსაც ოჯახის გაყრა მოხდებოდა. ამ წესით განაწილებულ სარჩო-საბადებელს ხევში ეწოდებოდა. ს. ჯ. ჯ. დ. ი.

გ. ი. ზ. ლ. ი. მ. მ. მ. მ.

წილის ყრით არ ხდებოდა არც ტანსაცმლის განაწილება. თავიდანვე ოჯახის ყოველ სრულწლოვან კაცზე ასევე გაპიროვნებული იყო იარაღიც. გასაყოფად ითვლებოდა მხოლოდ ნადავლის სახით მოპოვებული ან მემკვიდრეობით დარჩენილი მამაპაპური იარაღი. ზოგჯერ არც წინაპრის იარაღი იყოფოდა და ის უფროსიდან უფროსის ხელში გადადიოდა, როგორც ოდინდელი ერთობის ერთ-ერთი ემბლემა. ამის შედეგად ის იქცეოდა პატრონიმის საკუთრებად და მისი მოვლა-პატრონობა, ისევე როგორც ხატისა და „წმინდა“ საგნების შენახვა თუ დანიშნულებისამებრ გამოყენება, ერთ კერაზე ანუ ერთ ცეცხლპირზე გაყრილთა შორის უზუცეს კაცს ევალებოდა.

წილის მიღების უფლებას საესეებით მოკლებული იყვნენ ქალები და რძლები. ამასთან დაკავშირებით ალ. ყაზბეგი წერს: „მოხევეები და მძათი ცხოვრება“ აღნიშნავს: „ქალს არავითარი წილი არ ეძლევა მამის სახლიდან და კაცს რომ ქალის მეტი არა ჰყავდეს რა, იმისი სარჩო-საბადებელი ისევ შორეულს ნათესავს დარჩება, სანამ ქალსა. ქვრივიც ამავე მდგომარეობაში არის და თუ გასვლა მოიწადინა ქმრის სახლიდან, ეძლევა მხოლოდ წელიწადში 12 კოდი ქერი, ერთი ურეში შეშა, მარილი 10 გირ ძროხა უნდა ჰყვანდეს უკვდავთ და ამის მეტი არაფერი“.

როგორც ჩანს, ალ. ყაზბეგი გვაცნობს უშვილო ქვრივის მდგომარეობას, რომელიც ისევე უწილოდ (ე. ი. უადგილმამულოდ) გამოდიოდა გაუყოფელი ოჯახიდან, როგორც გასათხოვარი ქალი. რაც შეეხება რომელიმე მოწილის იმ ქვრივს, რომელსაც ვაჟიშვილი ჰყავდა, ის სხვა მოწილეების თანაბარსა და ხელშეუხებელ წილს ღებულობდა. იმ შემთხვევაში კი, როდესაც ქვრივს ჰყავდა მხოლოდ ქალები, ის მაინც სრულ წილს ღებულობდა, ოღონდ მამული ეძლეოდა დროებით სარგებლობაში. ქალების გათხოვებისა და ქვრივის გარდაცვალების ან მამის სახლში დაბრუნების თუ სხვაზე გათხოვების შემდეგ მამული რჩებოდა მის მაზლებსა და მაზლის შვილებს. ფაქტიურად კვლავ მაზლებისა და მაზლის შვილთა ხელში გადადიოდა ქვრივის კუთვნილი სახლიც, ვინაიდან სხვაზე მისი გაყიდვა და უცხო კაცის ჩასახლება მიუღებელი იყო. ისევე, როგორც მიუღებელი იყო რომელიმე ქალის მიერ მამისეულ სახლში ქმრის მიყვანა-დამკვიდრება.

როგორც ქვრივის, ისე დანარჩენი რძლების სიკვდილამდე

ხელშეუხებელ საკუთრებას წარმოადგენდა ერთობ უმნიშვნელო
ღირებულების მშთევეი, რომელსაც ქონების გაყოფისას არ ეხ
ბოდნენ. ჩვეულებისამებრ, დედისეული მშთევეი გადადიოდა მის
ქალების ხელში.

მზითვეთან ერთად ქალს გათხოვების დროს მამის სახლიდან ატანდნენ 1 ღვეჯულს ან 1—2 ცხვარს, რასაც ერქვა სათავენო და ქმრის ოჯახში ის წარმოადგენდა ქალის პირად საკუთრებას. ქალს შეეძლო სათავენოს გაყიდვაც, მაგრამ თუ არ გაყიდდა, სათავენო დროთა ვითარებაში საერთო საოჯახო საკუთრებას შეერწყმოდა და მის შემადგენელ ნაწილად იქცეოდა. ამიტომ ოჯახის გაყრის მომენტში ხანდაშეშად რძლებისათვის სათავენოს უკან დაბრუნების საკითხი არ ღვებოდა. მხოლოდ 2—3 წლის მოყვანილ რძლებს შეეძლოთ სათავენოს თავისთვის დატოვება თავის სახით, ე. ი. მათ შეეძლოთ მოყვანილი პირუტყვის უკან მიღება ნამატის გარეშე, ვინაიდან ნამატი გადადიოდა საერთო საოჯახო საკუთრებაში იმის ანგარიშით, რომ პირუტყვის მოვლა-პატრონობაზე ოჯახმა გასწია შრომა და ხარჯი. სათავენო რომ ქალის სიბერემდე მისი პირადი საკუთრება ყოფილიყო, ეს უსათუოდ ოჯახის გაყრის მომენტშიც გამოჩნდებოდა. მაგრამ ვინაიდან საერთო ქონების განაწილების დროს ხელშეუხებელი იყო მხოლოდ ყველა ასაკის რძლების მზითვეი, ხოლო სათავენო უკან უბრუნდებოდათ მარტოოდენ ახლად მოყვანილ რძლებს და ისიც ნამატის გარეშე, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ქალის პერსონალურ საკუთრებას წარმოადგენდა მხოლოდ მზითვეი. რაც შეეხება სათავენოს, ქალის ასეთი უფლება მასზე დროებით ვრცელდებოდა, ხოლო გარკვეული ხნის შემდეგ საერთო საკუთრებაზე დამყარებული მოხვედრი ოჯახი სათავენოს შეზიარებით ვზას უღობავდა კერძომესაკუთრულ ტენდენციას. მზითვეისა და სათავენოსადმი ასეთი მიდგომა იმით იყო განპირობებული, რომ მზითვეი წარმოადგენდა უმნიშვნელო ღირებულების ქონებას, რომელსაც არ გააჩნდა ზრდის პერსპექტივა. სამაგიეროდ დოვლათის მატების შესაძლებლობა ჰქონდა ცხვარ-ძროხას და თუ ეს მატება ქალის სასარგებლოდ მოხდებოდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ ერთი ოჯახის შიგნით მოგვევლინებოდა საკუთარი ქონების მფლობელი რამდენიმე რძალი.

მოხვეუტი საოჯახო თემის ფარგლებში რომ სათავეო დღეა-
ლული იყო, ზოლო მზითვეი ქალის მუღმივსა და ხელმეუბნე
საქუთრებას წარმოადგენდა, ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ დედის
მზითვეი მის ქალებს რჩებოდა, ზოლო ქალებისთვის საძმოს
დაცემის საკითხი საერთოდ არც დგებოდა. ამავე გატყუების
ვენებელია ცოლ-ქმართ გაყრის შემთხვევაში ეკონომიური ანგა-
რიშწორების წესიც. თუ ქმარგაცილებული ქალი მამის სახლში
წავიდოდა, შეეძლო წაეღო მარტოოდენ მზითვეი. სათავეოს (თა-
ვის) გატანა შესაძლებელი ყოფილა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, რო-
დესაც ცოლ-ქმრის დაშორება მოხდებოდა ქორწინებიდან მეორე
მესამე წლის თავზე. ხანდაზმული ცოლ-ქმრის გაყრის შემთხვევა-
ში კი ქმრის ოჯახიდან წასული ქალი სათავეოს აღარ ითხოვდა,
რადგან მან ძალიან კარგად იცოდა, რომ ის საერთო საოჯახო ქო-
ნებასთან იყო შეზიარებული ანდა ქორწინების პირველსავე წელს
თითონ ჰქონდა გაყიდული და თავისთვის გამოყენებული. ასევე, თუ
ქვრივი სხვაზე გათხოვდებოდა და ამის შემდეგ წინა მახლებთან
შერიგებას მოახერხებდა, შერიგებული მახლები მას უკან უბრუ-
ნებდნენ სამზითვო ზანდუქს, როგორც დედაკაცის პირად საქუთ-
რებას. რაც შეეხება სათავეოს, მისი საკითხი არც ამ შემთხვევაში
დგებოდა, რამდენადაც ის ან ქვრივის მიერ ადრევე მოხმარებული
იყო, ანდა ხანდაზმულობის შედეგად საოჯახო ქონებასთან შერწყ-
მული.

როგორც ვხედავთ, ხევში ქალის პერსონალურ საქუთრებას
წარმოადგენდა მზითვეი და სათავეო, ოღონდ იმ არსებითი გან-
სხვავებით, რომ ამ უფლებას ქალი პირველ მათგანზე სიკვდი-
ლამდე ინარჩუნებდა, ზოლო მეორეზე—დროებით. აქედან გამომდი-
ნარე, ხევში არსებული სათავეო თავისი ხასიათით განსხვავდებოდა
საქართველოს სხვა კუთხეებში (ქართლ-კახეთი) დამოწმებული სა-
თავეოსაგან, რომელიც ყოველთვის ქალის პირად საქუთრებას
წარმოადგენდა და მით სარგებლობის შესაძლებლობას მოკლებუ-
ლი იყო ის კოლექტივი დიდი ოჯახის სახით, სადაც ქალს უხდებო-
და ცხოვრება (რ. ხარაძე). ხევის ეთნოგრაფიული მასალების მი-
ხედვით, სათავეო არ წარმოადგენდა კერძო პირის მომგებიან სა-
ქუთრებას. ვიდრე ხევში საოჯახო თემი გადმოწაშის სახით არ-
სებობდა, არსებობდა სათავეოც—სათავეოსა და საოჯახო თემის გად-
მოწაშების მოსპობა ხევში ერთდროულ პროცესად გვესახება. სა-
მაგიეროდ გაიზარდა და საბოლოოდ ჩამოყალიბდა მზითვეი, რაც
სათავეოს არსებობის პირობებში უმნიშვნელო ღირებულების ქო-
ნებას წარმოადგენდა. აღნიშნული პროცესი მანიშნებელია იმისა,
რომ სათავეო იყო საოჯახო თემისათვის დამახასიათებელი კომპო-

ნენტი, რომელსაც ჰქონდა კერძო საკუთრების ელემენტად ჩამო-
ყალიბების ტენდენცია, მაგრამ ამის შესაძლებლობა მას არ მიეცა
კოლექტიურ საკუთრებაზე დამყარებული მოხვედრი საოჯახო
თემის ფარგლებში. რაც შეეხება მზითვეს, ის როგორც განსაზღვრე-
ბული და ზრდის პერსპექტივას მოკლებული მცირე ღი-
რებულების დოვლათი, საფრთხეს არ უქმნიდა ოჯახის ეკონომიურ
ბოლიანობას, რის გამოც არც დასმულა საკითხი საზოგადო საკუთ-
რებაში შინი შეზიარების შესახებ. მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ
მზითვეი არ იყო მზარდი ეკონომიური ელემენტი და მასზე ქალის
პირადი საკუთრება ოჯახის ეკონომიურ ერთობას არ ემუქრებოდა,
მზითვეზე საკუთრების ხასიათმა განაპირობა შემდგომი მისი გან-
ვითარება. ვინაიდან ის ჭერ კიდევ დიდი ოჯახის შიგნით პირად სა-
კუთრებას წარმოადგენდა, ვინაიდან მისი არსებობა შეესაბამებოდა
საოჯახო თემის ფარგლებში შემავალი ინდივიდუალური ოჯახის
ინტერესებს და ამგვარი საკუთრების უფლება ქალს არ ეკრძალე-
ბოდა, ბუნებრივია, მზითვეის შემდგომი განვითარება დაკავშირე-
ბული ყოფილიყო დიდი ოჯახის ინდივიდუალურ ოჯახებად დაყო-
ფის პროცესთან. ასეც მოხდა: საოჯახო თემის მოსპობასთან ერ-
თად სათაფრო მოისპო, ხოლო მზითვეის მოცულობა და მნიშვნე-
ლობა გაიზარდა. მზითვეის, როგორც პირადი საკუთრების ერთ-ერ-
თი ელემენტის ზრდა-განვითარება მოხდა იმის შემდეგ, რაც ზევში
ვადმონაშთის სახით არსებული საოჯახო თემი საბოლოოდ მოისპო
და სამუდამოდ დამკვიდრდა ინდივიდუალურ ოჯახებად ცხოვრების
შესი.

ამ მოკლე მიმოხილვიდან ნათელი უნდა იყოს, რომ დიდი ოჯა-
ხის გაყრა მიზანშეწონილად ითვლებოდა პირველი თაობის წარმო-
მადგენელთა გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო თითოეული ცალკე
გამოყოფილი ოჯახის ეკონომიურ საფუძველს წარმოადგენდა წი-
ლი. ზოგჯერ კი ეს ტრადიცია ირღვეოდა და ოჯახი იყრებოდა
მოწილეთა მშობლების (ე. ი. პირველი თაობის წარმომადგენელთა)
სიცოცხლეშივე. ასეთ შემთხვევაშიც ქონების განაწილება ხდებო-
და კვლავ ზემოაღწერილი წესით. მშობლების აქტიური ჩარევა და
რომელიმე მოწილესადმი მიკერძოება დაუშვებელი იყო. შვილის
უწილოდ დატოვების უფლება მამას არ ჰქონდა და ქონების განა-
წილების საქმე მამის სიცოცხლეშიც შუაგაცების კომპეტენციაში
შედიოდა. გაყრა მშობლების გარდაცვალების შემდეგ მოხდებოდა
თუ გარდაცვალებამდე, დოვლათის გაყოფას საფუძვლად ედო მო-
წილეთა თანასწორუფლებიანობა. ამდენად, ოჯახი ორივე შემთხვე-
ვაში ინარჩუნებდა სოლიდარულ ბუნებას.

მშობლები მოწილეებად არ ითვლებოდნენ. ამიტომ მათ აძლევდ-

ნენ საუფროსოს, რაც სხვა შემთხვევაში (როცა ოჯახი მშობლების გარდაცვალების შემდეგ) ეძლეოდა უფროს ძმებს. რაკი საუფროსოს მიიღებდნენ მშობლები, უფროსი მშობლები მხოლოდ სხვების თანაბარ წილს უნდა დასჯერებოდნენ, უნდა აღინიშნოს, რომ მშობლებისათვის საუფროსოს მიცემა სავალდებულო იყო მაშინ, როდესაც უფროსი მოწილისათვის მისი გამეტება ხდებოდა მხოლოდ სხვა მოწილეების თანხმობით.

საუფროსოსთან ერთად მოხუცებს დამატებით აძლევდნენ მათი დასაფლავებისათვის კუთვნილ ხარჯს საქონლის სახით, რომლის დანიშნულებაზედაც მიგვიჩივებს თვით მისი სახელწოდება — ს ა მ ა რ ხ ი. ვინაიდან მშობლები საცხოვრებლად რჩებოდნენ სულ უმცროს შვილთან, თავიანთ საუფროსოსა და სამარხსაც ამ შვილის ქონებასთან აერთიანებდნენ. ამიტომ მშობლების დამარხვაც უმცროს შვილს ევალებოდა, რომელსაც ზოგჯერ უფროსი ძმებიც ეხმარებოდნენ.

მშობლების სიცოცხლეში ოჯახის გაყრის შემთხვევები დამახასიათებელ მოვლენად გვესახება საოჯახო თემის არსებობის ბოლო პერიოდისათვის. პირველი თაობის წარმომადგენელთა გარდაცვალებამდე დიდი ოჯახის დანაწილება ეწინააღმდეგებოდა საოჯახო თემის დაყოფის ტრადიციულ ნორმებს და გაყრის ასეთი წესი შეესაბამებოდა დიდი ოჯახის კვდომის ეტაპს.

ოჯახის გაყრის პარალელურად ხევში ზოგჯერ ადგილი ჰქონია პირუტყუ პროცესსაც. ყოფილა შემთხვევა, როდესაც დიდი ოჯახიდან დამოუკიდებლად გამოსული მოწილეები ისევ ერთ ჰერქვეშ ერთიანდებოდნენ და კვლავ ებმებოდნენ საერთო საოჯახო მეურნეობის ფერხულში. ხევსა და მის მეზობელ კუთხეებში (მთიულეთი, გუდამაყარი, თრუსოს ხეობა) გაყრილი ოჯახების ხელახალი შეყრის პროცესს, როგორც კომლობრივი გადასახადის გამოღებასთან დაკავშირებულ სოციალურ მოვლენას, გასული საუკუნის 20-იანი წლების მონაცემებზე დაყრდნობით, პირველად ყურადღება მიაქცია ამავე ეპოქის უშუალო დამკვირვებელმა ნ. ჭილაშვილმა.

საგადასახადო სისტემის ადგილზე მოწესრიგებით დაინტერესებული ნ. ჭილაშვილი აშკარად ხედავდა, რომ ოჯახების გაყრა იწვევდა კომლობრივი გამოსაღების ზრდას ხაზინის სასარგებლოდ. ხოლო შეყრის შედეგად ხელოვნურად მცირდებოდა გადამხდელ ერთეულთა (კომლთა) რიცხვი და ამდენად ხაზინის შემოსავალიც.

რაკი ის დარწმუნდა, რომ მთიელები შეყრილობაში პოულობდნენ კომლობრივი გადასახადის შემცირების რეალურ გზას, მაშ, როგორც საგანგებო დავალებით მივლინებულმა მოხელემ დადგინდა, საპირისპირო გეგმა, როგორც ჩანს, ნ. ჭილაშვილი კარგად იცნობდა და ქართულ ხალხურ ტრადიციებს და ამ მტკივნეულ საკითხს ფრთხილად მოეკიდა. მისთვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო, რომ ოჯახების შეყრილობის წესი საქართველოში არსებობდა რუსეთთან საქართველოს შეერთებამდეც. ამიტომ მას არ შეეძლო დაეყენებინა საკითხი შეყრილობის, როგორც რუსულ ადმინისტრაციულ ღონისძიებათა საპირისპიროდ გამოგონებული საშუალების, ხელაღებით აკრძალვის შესახებ. ნ. ჭილაშვილმა თავის მიერ შედგენილ პროექტში გვერდი აუარა ოჯახების შეყრილობის წესს და წამოაყენა წინადადება, რათა სოფლის თავკაცებს სასოფლო გადასახადი განესაზღვრათ კომლთა რაოდენობის საფუძველზე. ასეთი ღონისძიება ფაქტიურად ნიშნავდა შენიღბული ბრძოლის გამოცხადებას შეყრილობის წინააღმდეგ, რამდენადაც სოფლის თავკაცს ეკისრებოდა სასოფლო გადასახადის თანაბრად განაწილება რეალურად არსებულ კომლთა რაოდენობის შესაბამისად. ასეთ შემთხვევაში ფაქტიური შეყრილობის მამხილებლის როლში მეზობლები შეიძლება გამოსულიყვნენ, რათა შეყრილობის ნიადაგზე სოფლიდან კომლის ხელოვნურად დაკლების მიუხედავად სოფლის გადასახადის სიმძიმე ყველაზე თანაბრად ყოფილიყო განაწილებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა გაყრილი ოჯახების ხელახლა გაერთიანებას, XIX საუკუნის მთელ სიგრძეზე მაინც უკვე დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა დიდი ოჯახების დაქუცმაცება ინდივიდუალურ ოჯახებად. ამდენად, მიმდინარე პროცესად გვესახება გაყრილობა, ხოლო საპირისპირო გამოცხადდება—შეყრილობა. ნ. ჭილაშვილის დაკვირვებით, ამ უკანასკნელ მოვლენას აპირობებდა ნაკლები გადასახადების გამოღებით დაინტერესება, რის გამო შეყრილობა უფრო მეტად ფაქტიური ღონისძიების სახეს ღებულობდა, ვიდრე კანონზომიერი პროცესის იერს. ამაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ჩვენ მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალაც. მთხრობლებმა ვერ დაგვისახელეს გაყრილი მოწილეების (ძმებისა და ბიძაშვილების) კვლავ ერთ ჰერქვეშ გაერთიანების ვერც ერთი ფაქტი. სამაგიეროდ ყოფილა შემთხვევა, როცა ეკონომიურად გაჭირვებული კაცი თავისი ოჯახით ახლო ნათესავებთან შეხიზნულა, გარკვეული დროის შემდეგ კი ისევ გამოცალკევებულა. თუ რა პირობით ხდებოდა ამგვარი შეყრა, ამაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ბაზალთ ოჯახის მა-

ვალითი. ერთად მცხოვრები სამი ძმის ოჯახს საცხოვრებლად მიუ-
ღია (შეუყრია) ღარიბი ბიძაშვილი თავისი ოჯახით. რამდენიმე ხნის
შემდეგ, როდესაც ეს ოჯახი დანაწილდა, ქონება გაუყვიათ ოთხ
თანაბარ ნაწილად. შეყრილი ღარიბი ბიძაშვილისთვის რამდენიმე
მიუციათ, რაც წილად ხვდა თითოეულ ძმას. ასეთნაირად გაერთიანე-
ბას საფუძვლად ედო სილატაკიდან თავის დაღწევის მიზანი, რაც
ხორციელდებოდა ახლობელი ნათესაების ჰუმანიური დახმარე-
ბის გზით.

თავისი ხასიათით ასეთივე იყო დედამშობის მიერ დისწულე-
ბის აღზრდის ან დაზრდილ-დავაჟიკებულით მიკედლების წესი.
დედამშობის ოჯახში დისწულეების ცხოვრება ხდებოდა იმ შემთხ-
ვევაში, როდესაც დისწულეები დაობლდებოდნენ და მათ არც ბი-
ძები ჰყავდათ. ბიძების პატრონი ბავშვების დედამშობთან წასე-
ლა კი ბიძებისთვის სირცხვილად ითვლებოდა. ამიტომ ყველა ის
ფაქტი, რომელიც ჩვენ ადგილზე დავამოწმეთ, გვაცნობს ისეთი
ობლების მდგომარეობას, რომელთაც მამის სახლიდან აღარ ჰყავ-
დათ პატრონი და ერთადერთ გამოსავალს წარმოადგენდა დედი-
მშობთან შეხიზვნა. დისწულეებს დედამშობი ზრდიდნენ, ზოგჯერ
თავის სახლშივე დააცოლშვილებდნენ, ხოლო ოჯახის გაყრის დროს
ქონებასაც აძლევდნენ. მოხევური ჩვეულების მიხედვით, დისწუ-
ლი დედამშობის ოჯახში მოწილედ არ ითვლებოდა. ამიტომ დისწუ-
ლებისათვის რაიმეს მიცემა უშუალოდ დედამშობის სურვილზე
ყოფილა დამოკიდებული. მთხრობლები ისეთ შემთხვევებსაც კი
გვისახელებენ, როდესაც დედამშობი თავის დისწულეებს აძლევდ-
ნენ წილს (ე. ი. მამულსაც კი). ასე მოქცეულან, მაგალითად, ხუ-
ციშვილები, რომლებსაც გაყრის დროს ყველა სახეობის ქონება
ოთხ თანაბარ ნაწილად გაუყვიათ სამ ძმაზე და მათ დისწულზე
(კობა ჯათიშვილზე).

არანაკლები მზრუნველობით მოპყრობიან სირნელი დავითა-
შვილები თავიანთ დისწულეებს — ყაზბეგელ ჩოფიკაშვილებს. რო-
გორც მთხრობლებმა ვაღმოგვეცეს, შიო და პეტრე დავითაშვილებს
სოფ. ყაზბეგში შავი ქირისაგან გარდაცვლიათ და და სიძე. ობლად
დარჩენილი დისწულეები — ვუგუა, გაგა და ნანა ჩოფიკაშვილები
სიონში მოუყვანიათ, დაუზრდიათ და დაუცოლშვილებიათ. დედი-
მშობთან ყოფნის პერიოდში გუგუას შესძენია 3 ვაგი (სიმონი, და-
თიკო, იობა) და 3 ქალი (მაიკო, ტასია, ულუფაჲ), გაგას — 3 ვაგი
და 1 ქალი. ამ სამი ვაგიდან 2 (მიხელაჲ და ვასებაჲ) იქვე დაქორ-
წინებულან. ნანას ჰყოლია: ნიკო, ფიდაჲ, დოდო და ნინუცაჲ.

დედამშობთან ცხოვრების მანძილზე ჩოფიკაშვილების მიტო-
ვებული სახლი თანდათანობით დანგრეულა. ერთად მცხოვრები

დისწულ-დედიმშები ერთად ხმარობდნენ როგორც სიონში, ისე ყაზბეგში არსებულ ადგილ-მამულებს. დისწულების მამაპაპისეული ადგილებიდან სიონში მიჰქონებიან ძნა და თივა. ერთად ყუფნის პერიოდში მათ უყუდიან აგრეთვე 90 თივის სათიბი (სათიბი ნებო) სოფ გარბანში.

1880 თუ 1882 წელს ამ ოჯახიდან ცალკე გამოყოფილა შიო დავითაშვილი თავისი შვილებითა და შვილიშვილებით. 1889 წლამდე ერთად ყოფნას თურმე განაგრძობდნენ პეტრეს შთამომავლობა და მისი ზემოთ დასახელებული დისწულები თავიანთი ოჯახებით. 1889 წელს ჩოფიკაშვილები სიონიდან მშობლიურ ყაზბეგში დაბრუნებულან. ამ დროისათვის მათი და მათი დედიმშების გაერთიანება ითვლიდა 56 სულს. დედიმშებსა და დისწულებს შუაზე გაუყვიათ გარბანში ერთობლივად შექმნილი სათიბი. სიონის ადგილ-მამული გაინაწილეს დავითაშვილებმა (დედიმშებმა), ხოლო დისწულები მიუპატრონდნენ მამაპაპისეულ მამულს ყაზბეგში. შემდეგ, როდესაც ისინი სამად გაყრილან, სამ ნაწილად გაუყვიათ ეს ადგილიც, ძველი სახლის ნანგრევიც, ბიბო ყაზბეგისაგან ნაყიდი ეზო-კარიც და ის დოვლათიც (საქონლისა და საოჯახო ნივთების სახით), რომელიც თან გამოატანეს მათმა აღმზრდელმა დედიმშებმა.

ძირითადად ამ სახით წარმოგვიდგება ზევში ოჯახების თუ ნათესავების ერთ ოჯახად შეყრისა და გარკვეული ხნის შემდეგ მათი კვლავ გაყრისა და ქონების განაწილების ხასიათი. როგორც დავინახეთ, ამგვარი შეყრა-გაყრა დამახასიათებელი იყო ბიძაშვილებისა და დისწულ-დედიმშებისათვის. ისიც აშკარაა, რომ აღნიშნული ურთიერთობის დროს გამოყენებული იყო დიდ ოჯახებად ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ტრადიციები, ხოლო ამგვარი ურთიერთობის დამყარება მიზნად ისახავდა გაჭირვებულობაში დახმარებას ან სახელმწიფო გადასახადის შემსუბუქებას. უმთავრესად კი შეყრილთა კვლავ გაყრისა და ქონების განაწილების მომენტში დიდი ოჯახის გაყრისათვის ნიშანდობლივი წესები ზუსტად არ მეორდებოდა, რამდენადაც შეყრილნი არ სარგებლობდნენ ერთნაირი უფლებებით. ამასთან ერთად მთავარი ყურადღება ექცეოდა მიკეულებულ პირს, რომლის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით მიმღები ოჯახი ბევრ დათმობაზე მიდიოდა. ყოველივე ამის გამო, არ შეიძლება შეყრილობის მოხვედრის დადინაზოთ დიდი ოჯახის რესტავრაციის ცდა. თუ წარმოვიდგენდით, რომ შეყრილობის გზით იქმნებოდა შესაძლებლობა დიდი ოჯახების აღდგენისა, მაშინ ძალაუწებურად უნდა დაგვეშვა საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარების პირველ პროცესის,

ე. ი. განვლილი ფორმაციების აღდგენის შესაძლებლობაც, რაც მიუტყვებელი შეცდომა იქნებოდა.

ამგვარად, XIX საუკუნის წერილობითი და ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით აშკარა უნდა იყოს, რომ ოჯახების შესახებ ლობას ხევეში აპირებებდა ეკონომიური ინტერესები. მთავარი პროცესშიც, რომელიც ნ. ჭილაშვილმა გაგვაცნო, უნდა დაეინახოთ ფიქტიური შეყრილობა, ისევე როგორც ხშირ შემთხვევაში მიმართავდნენ ფიქტიურ გაყრილობასაც.

XIX საუკუნე რომ ძირითადად ხასიათდებოდა დიდი ოჯახების სეგმენტაციის და არა პირუკუ პროცესით, ეს კარგად ჩანს არა მარტო ჩვენ მიერ მოპოვებული და განხილული ეთნოგრაფიული მასალებიდან, არამედ ზემოთ არაერთგზის დამოწმებული ნ. ნიკიფოროვის ნაშრომიდანაც. როგორც ნ. ნიკიფოროვი წერს, ხელისუფლებას განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია ოჯახების გაყრის საკითხისათვის, ვინაიდან დიდი ოჯახების დანაწილება ინდივიდუალურ ოჯახებად იწვევდა მუშახელისა და დოვლათის შემცირებას. ამ პროცესის შენელების მიზნით ხელისუფლებას შეუძლებოდა პრექტი, რომლის მიხედვით გაყრა დასაშვები ყოფილა მხოლოდ ოჯახის უფროსის, სასოფლო საზოგადოების წარმომადგენლისა და გუბერნიის უფროსის თანხმობით (გვ. 24). ნ. ნიკიფოროვის ამ ცნობიდან ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ გლეხის ეკონომიური კეთილდღეობა ხელისუფლებას მიაჩნდა თავისთვის მომგებიან საქმედ, ხოლო ამის რეალურ შესაძლებლობას ხელაფ და გაუყრელად ცხოვრების წესში.

როგორც ვხედავთ, რუსეთის ხელისუფლების ღონისძიებები დაკავშირებული იყო მის უშუალო ინტერესებთან. სხვაგვარად გაუგებარი იქნებოდა რისთვის სჭირდებოდა ხელისუფლებას, ერთ შემთხვევაში, ოჯახების სეგმენტაცია, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, გაუყრელად ცხოვრების შენარჩუნება. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ რუსეთის ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში გადასახადების მასშტაბის ზრდით დაინტერესებული უწყებები სასარგებლო საქმედ თვლიდნენ საგაოთახადო ერთეულების, ე. ი. კომლების რიცხობრივ მატებას, რის ერთ-ერთ რეალურ გზად სახავდნენ იმ დროისათვის შემორჩენილი დიდი ოჯახების დანაწილებას ინდივიდუალურ ოჯახებად. მაგრამ როდესაც ხელისუფლებამ დაინახა, რომ ეს პროცესი თავის მხრივ აპირებებდა მთიელთა საოჯახო მეურნეობის დაქვეითებას, ხოლო აღნიშნული გარემოება ასუსტებდა მოსახლეობიდან დოვლათის ამოჭაჩვის შესაძლებლობას, მთავრობამ სცადა დიდი ოჯახების შენარჩუნება. ამგვარ ღონისძიებებს მისთვის სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. ოჯახის ფორმები იცე-

ლებოდა საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარების შესა-
ბამისად. რის ლოგიკურ შედეგსაც წარმოადგენდა გადმონათ-
ვის სახით XIX საუკუნის ბოლომდე ხევში შემონახული სოფლის-
თემის დაშლა ცალკეულ ინდივიდუალურ ოჯახებად. 1919 წლის

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შესაძლებელია შემოვიღოთ
ნია დავასკვნათ, რომ ოჯახების შეყრილობას ან დიდ ოჯახში ახ-
ლო ნათესავის შეხიზვნას აპირობებდა კონკრეტული ეკონომიური
კითარება. ამდენად, შეყრილობა ხევში წარმოადგენდა წინასწარ
გამიზნულ დროებით ღონისძიებას, ხოლო ოჯახების გაყრა-განა-
წილება კანონზომიერ პროცესად გვესახება.

7.20/18

ოჯახის შემაღვენლობა	6
ოჯახის ქონება და მეურნეობა	33
ოჯახის მმართველობის სისტემა, შრომის ორგანიზაცია, ერთიერა- დამოკიდებულების ნორმები და რიტუალი	79
ოჯახის გაყრის წესი და ქონების განაწილების პრინციპი	111

რედაქტორი ნ. ბეჟაური
მხატვარი დ. გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი რ. მახარაძე
ტექნიკური რედაქტორი ე. შველიძე
კორექტორი მ. ჩიხრაძე
გამომგეგმები დ. იაშანიძე

გადეცა წარმოებას 27/IV-70 წ.
ზელმოწერილია დასაბეჭდად 17/X-70 წ.
ჭალაღდის ზომა 60×90¹/₁₆.
ნაბეჭდი თაბახი 8.
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 7,17.

უე 01777. ტირაჟი 3,000. შვევ. № 491.
ფასი 26 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს
ბეჭდვითი სიტყვის სახელმწიფო კომიტეტის
მეთაურობითი მრეწველობის
თბილისის სტამბა № 4

Тбилисская типография № 4
Главполиграфпрома Государственного
комитета Совета Министров
Грузинской ССР по печати

